

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Μάιος 2007 • τεύχος 155 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Μάιος 2007
τεύχος 155 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποχ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε νά

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Φωτιές και ιερές περιουσίες.....5
Μαρίνα Κόντη, Μεταπτυχιακές σπουδές:
Αναζητούνται7

Αντώνης Μανιτάκης, Κι όμως και τό Πήλιο
έχει ψυχή9
Άγγελος Έλεφάντης, "Όσοι πιστοί
στά παρατηρητήρια12
Μάριος Κονταράτος, Οι Έλληνες μηχανικοί16
Δημήτρης Άρβανιτάκης, Ούγκο Φόσκολο:
από την «προσάρτηση» στή λήθη21

Έλένη Περδικούρη, Michel Onfray:
Πραγματεία περί άθεολογίας.
Φυσική τής μεταφυσικής28
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Νικολά Σαρκοζί:
Κατάθεση31
Γιώργος Φουρτούνης, Άρης Στυλιανού:
Θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου.
Άπό τόν Γκρότιους στον Ρουσσώ37
Άγγελος Έλεφάντης, Τάκης Θεοδωρόπουλος:
Μέ τήν άνάσα τής Αθήνας και τής Ρώμης40
Δημήτρης Κυρτάτας, Δημήτριος Ι. Πάλλας:
Άποφόρητα: Πρώιμος χριστιανικός
και μεσαιωνικός έλληνικός κόσμος42
Γιάννα Κατσιμπούρα, Λεία Βιτάλη:
Ίερή παγίδα. Τό άπόκρυφο χρονικό
τής Κωνσταντινούπολης45

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Άγγελος Έλεφάντης, Ζήτω τά βιβλιοπωλεία41

Γιάννης Παπαθεοδώρου, Ένός λεπτού άτάκα46
Άπό τίς τελευταίες έκδόσεις47

Εξώφυλλο: «Κεντάω παιδί μου, κεντάω τίς ιστορίες τής
ζωής μου πριν από μένα και μετά από μένα...»

Φωτογραφία: Κώστας Π. Παναγιωτόπουλου, «Άτλαντίδα,
Αίγαίο και Ίόνιο», έκδ. Έφεσος.

Φωτιές καί ἱερές περιουσίες

Κι ἐνῶ πήραμε φωτιά παντοῦ - πάνω ἀπό 1600 οἱ μικρές καί οἱ τεράστιες πυρκαγιές αὐτῶν τῶν ἡμερῶν - ὑπάρχουν κι ἐκεῖνοι πού ἔχουν τό δικό τους χαβά. Ξεχώρισαν ὥστόσο αὐτές τίς ἡμέρες μερικές διακεκριμένες περιπτώσεις ἰδιάζουσας ἀναλγησίας:

Πρώτη καί καλύτερη ἡ Ἐκκλησία: Στήν Καισαριανή κάπου δίπλα στό ἱστορικό μοναστήρι τῆς Καισαριανῆς, καί μέσα στό δάσος πού τό περιβάλλει θέλει νά χτίσει ἕνα μεγαθήριο «πολιτιστικό κέντρο». Παλιά τά λέγανε ἀρχονταρῖκια ὅπου τά μοναστήρια τραπέζωναν τούς προσκυνητές. Τώρα, μιά τέτοια ὄνομασία μοιάζει κάπως κακόχη ἢ πολύ παραδοσιακή, ξεπερασμένη. Προτίμησαν λοιπόν, ἕνα ὄνομα μοντέρνο: πολιτιστικό κέντρο. Ἄλλά τό ζήτημα δέν εἶναι τί θέλει νά χτίσει στό δάσος τῆς Καισαριανῆς ἡ ἐκκλησία, τό ζήτημα εἶναι ὅτι θέλει νά χτίσει, νά ρίξει τοιμμένο ἐκεῖ πού σώζονται ἀκόμα λίγα δέντρα, διατηρεῖται ἕνας ἀπό τούς ἐλάχιστους χώρους πού οἱ Ἀθηναῖοι διαθέτουν, κοντά στήν πόλη, νά κάνουν ἕνα περίπατο κάτω ἀπό τά δέντρα, νά δεῖ τό μάτι τούς λίγο πράσινο.

Κάτοικοι τῆς Καισαριανῆς, κι ὁ δήμαρχος μαζί, ἀντέδρασαν στήν ἀξίωση τοῦ δεσπότη τους νά φάει ἕνα κομμάτι τοῦ δάσους. Μοιάζουν διατεθειμένοι νά μήν ἀφήσουν νά ὀλοκληρωθεῖ τό εὐαγές ἴδρυμα ἐνῶ οἱ ἀρμόδιοι κυβερνητικοί παράγοντες φαίνεται ὅτι θά κάνουν τό χατηράκι στη μητρόπολη. Ποιός θά κερδίσει; Οἱ Καισαριανῶτες ἢ ὁ Δεσπότης; Ἐνα εἶναι σίγουρο: ἡ ἐκκλησία ἀάθεται πάνω σέ ἀναμμένα κάρβουνα. Μοιάζει μέ ἱεροσυλία, μέ πρόκληση αὐτή ἡ ἀξίωση τοῦ μητροπολίτη.

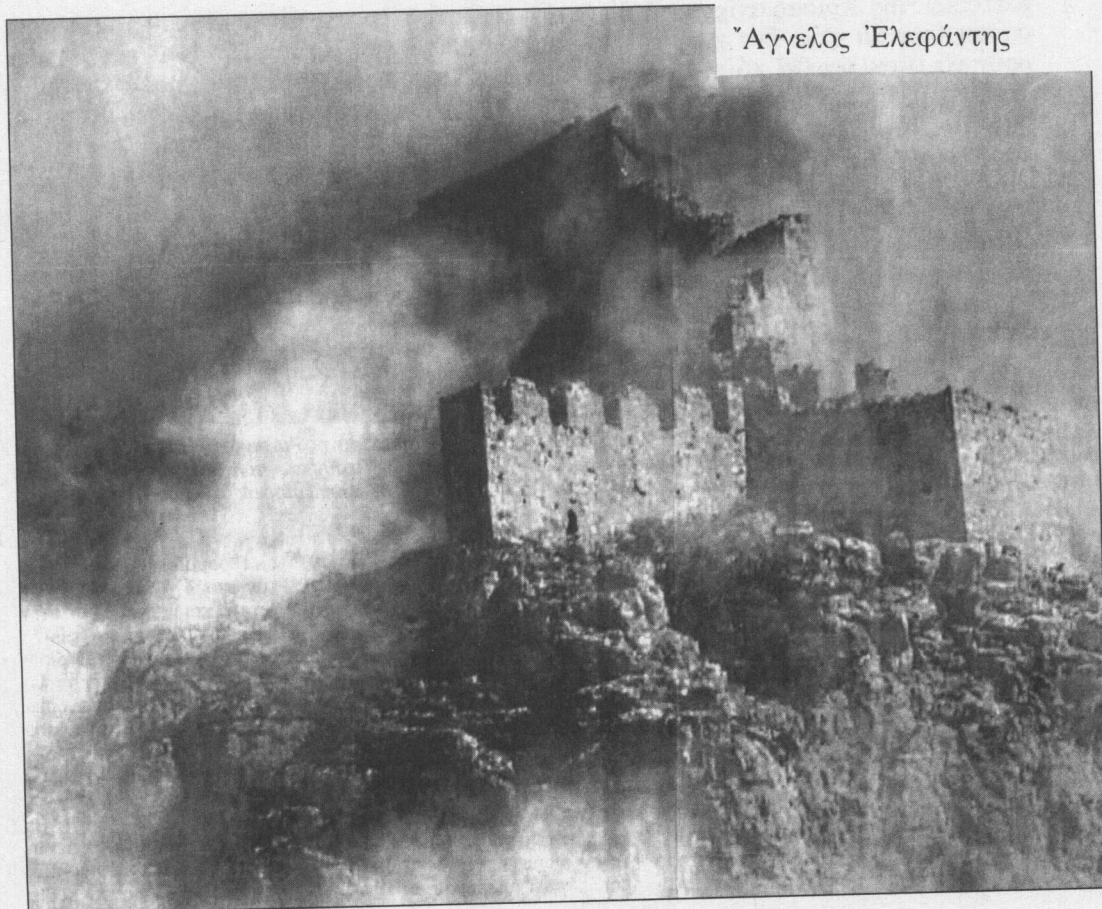
Οπως ἱεροσυλία καί πρόκληση εἶναι καί ἀπαίτηση τῆς μονῆς Πεντέλης νά ἀποχαρακτηρισθοῦν 250 στρέμματα καμένου δάσους, νά μήν προχωρήσει ἡ προβλεπόμενη ἀναδάσωση σέ περιοχή πού κρίθηκε ἤδη ἀναδασωτέα. Τό παράδειγμα τῆς μονῆς, πού στηρίζεται στό ἱερό τῆς δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας μμεῖται λίγο παραπέρα συνεταιρισμός κατοικίας Ἀξιωματικῶν, τοῦ ὁποῖου ἡ καμένη δασική ἐκταση κρίθηκε ἐπίσης ἀναδασωτέα. Αὐτοῖ μάλιστα ἀπέιλησαν ὅτι ἂν φυτευθοῦν δενδρύλια στήν ἱερή ἐπίσης ἰδιοκτησία τους θά τά ξεριζώσουν.

Στή Θεσσαλονίκη πάλι μέγα τό σκάνδαλο μέ τίς παραχωρήσεις μεγάλων ἐκτάσεων τῆς Χαλκιδικῆς, τῆς Καβάλας στήν Ἱερά μονή Βατοπεδίου τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ξεκίνησε ἐπί ΠΑΣΟΚ καί τό ὀλοκληρώνει τώρα ἡ Νέα Δημοκρατία. Στό μοναστήρι αὐτό μονάζουν κυρίως Κύπριοι καί εἶναι πλουσιότατο. Διαθέτει ἄπειρα ἀκίνητα σέ πολλές περιοχές τῆς Ἑλλάδας. Ὑπέρ τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἔχουν κατοχυρωθεῖ 45.000 παραλίμνιων ἐκτάσεων στή λίμνη Βιστωνίδα καί τή νῆσο Μπούρου. Ἡ ἰδιοκτησία αὐτῆς τῆς μονῆς εἶναι κατοχυρωμένη μέ ἀρχαία βυζαντινά ἐγγραφα καί φερμάνια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ἀπό τό 1700! Τό ἑλληνικό δημόσιο παρατήθηκε ἀπό τά δικαιώματα του ὑπέρ τῆς Μονῆς καί τώρα, μέσω τῆς Κτηματικῆς Ἐταιρείας τοῦ Δημοσίου ἡ Μονή τά ἀνταλλάσσει (ἔχει ἐπέλθει ἤδη συμφωνία) μέ 80 οἰκόπεδα στους δήμους Μίκρας, Θέμης, Πανοράματος, Ὁραιοκάστρου καί Θερμαϊκοῦ, σέ περιοχές δηλαδή ὑψηλῆς ἀξίας!

Βέβαια ὁλόκληρη ἡ ἐκκλησιαστική καὶ μοναστηριακή περιουσία ἀποτελεῖ ἓνα ὀδυνηρό σκάνδαλο ἀπὸ τότε πού ἰδρύθηκε τὸ ἐλληνικὸ κράτος. Ὅμως αὐτὲς οἱ τελευταῖες περιπτώσεις κι ἄλλες ἀνάλογες πού τρέχουν παράλληλα ἢ πού ἔχουν προηγηθεῖ δείχνουν τί θὰ γίνει στὰ καμένα μὲ αὐτουγκούς ὄχι μόνον τὴν Ἐκκλησία ἀλλὰ καὶ τὸ χριστεπώνυμο πλῆθος τῶν ἐργολάβων, τῶν καταπατητῶν, τῶν ἐπιτηδείων ἢ καὶ ἀπλοῦ κοσμάκη. Δείχνουν τί θὰ γίνει μὲ τὰ 400.000 στρέμματα δασικῆς ἐκτασης πού κήκταν γιὰ τὴν ὥρα, πῶς τὸ δάσος ἐντέλει ἀξιοποιεῖται καὶ τσοντάρει ἀδρομερῶς στὴν ἀνάπτυξη. Τῆς ὁποίας ἀναπτύξεως φύλακας καὶ διαχειριστὴς ὁ ἐκπρόσωπος τοῦ Δημοσίου Συμφέροντος, τὸ Κράτος, καὶ καρπωτὴς ἡ Ἁγία Ἰδιοκτησία.

Δέν διατείνομαι ὅτι οἱ πυρκαγιές ὀφείλονται ὅλες σὲ ἐμπρησμό καὶ οἰκοπεδοφαγία. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλες αἰτίες, τυχαῖα περιστατικά, αὐτοαναφλέξεις, ἢ κακιά ἢ ὥρα, ἢ ἀμέλεια. Ὡστόσο, καὶ εἶναι ἐγκύρως ἀποδεδειγμένο, 35 μὲ 40% τῶν πυρκαγιῶν ὀφείλονται σὲ σκόπιμους ἐμπρησμούς. Οὕτως ἢ ἄλλως ὅμως, μὲ τὸν καιρὸ, ἰδιαίτερα στὶς περιαστικές περιοχές τὰ καμένα χτίζονται. Ἔτσι τὸ δάσος ἀπὸ δημόσιο ἀγαθὸ μετατρέπεται σὲ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Αὐτὸ λέγει ἡ ἱστορία τῆς φωτιάς. Καὶ δέν πρέπει νὰ ἔχουμε καμία ἀνταπάτη ὅτι ὅσο ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία καὶ ἡ ἀνάπτυξη ἔχουν τὸν πρῶτο λόγο ἡ ἱστορία αὐτὴ θὰ συνεχίζεται. Ἴσως καταφέρουμε κάτι νὰ γλιτώσει ἀπ' τὴν ἀρπάγη τῆς.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Μεταπτυχιακές σπουδές: Ἀναζητοῦνται

Ἐκρηξη παρατηρεῖται στά μεταπτυχιακά προγράμματα σπουδῶν σύμφωνα μέ πρόσφατα στοιχεία τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας. Ἐνώ τό 2002-2003 τά μεταπτυχιακά στά ΑΕΙ τῆς Ἑλλάδας ἦταν 233, τό 2005-2006 αὐξήθηκαν σέ 435. Δηλαδή αὐξηση 87%! Οἱ φοιτητές δέ τῶν προγραμμάτων αὐτῶν ἀπό 12.000, πού ἦταν τό 2003, αὐξήθηκαν σέ 25.000 τό 2006!

Κάθε πανεπιστημιακό Τμήμα πλέον ὀργανώνει ἀπό ἓνα ἕως περισσότερα μεταπτυχιακά προγράμματα, πολλά ἐκ τῶν ὁποῶν ἔχουν, βεβαίως, καί δίδακτρα. Οἱ ἐνδιαφερόμενοι πολλοί, ὄλο καί αὐξάνονται τόσο πού σέ πολλές περιπτώσεις χρησιμοποιοῦν καί τίς «γνωριμίες» τους γιά νά εἰσαχθοῦν. Βεβαίως, τό βλέπουν σάν νά εἶναι μιά κάποια λύσις, πού ἔλεγε καί ὁ ποιητής, λύση πού εἴτε ὀδηγεῖ σέ περισσότερες πιθανότητες - σέ φανταστικό ἐπίπεδο ὅμως- ἐργασίας εἴτε ὀδηγεῖ σέ παράταση τοῦ χρόνου σπουδῶν καί στήν ἔμμεση τιθάσευση τοῦ ποσοστοῦ ἀνεργίας. Ἐθελουσίως, δηλαδή, συμβάλλουν οἱ ἀπόφοιτοι τῶν ΑΕΙ στή φαινομενική μείωση τῆς ἀνεργίας ἀφοῦ ἀκόμα ἐγγράφονται στήν κατηγορία τῶν φοιτητῶν. Φοιτητές πού μπορεῖ καί νά ξεπερνοῦν τό 30ο ἔτος τῆς ἡλικίας τους.

Ἐνα μεταπτυχιακό, ὅ,τι κι ἄν εἶναι -καλό ἢ κακό-, ἀποτελεῖ στό μυαλό τῶν ἐνδιαφερομένων μιά δυνατότητα ἐργασιακῆς ἀποκατάστασης. Πολλοί οἱ ἐνδιαφερόμενοι ὅμως, λίγα τά τμήματα πού παρέχουν ἐξειδίκευση κι ἔτσι ἀρχίζει ὁ κύκλος τῆς αὐξησης: νέα ἐρευνητικά ἀντικείμενα, ἐξαιρετικά «πρωτότυπες» εἰδικεύσεις, εὐφάνταστα μεταπτυχιακά προγράμματα, ἡ χρηματοδότηση τῶν ὁποῶν βαρύνει οἰκονομικά -τίς περισσότερες τῶν περιπτώσεων- τοῦς ἴδιους τοῦς ἐνδιαφερόμενους, ἀφοῦ πληρώνουν πολλές φορές ἀδρά γιά τό πολυπόθητο μεταπτυχιακό δίπλωμα εἰδίκευσης.

Ἐπό τό κάλυμμα τῆς μαγικῆς λέξης *διεπιστημονικότητα*, ἡ ὁποία παρέχει τό ἐπιστημονικό καί μεθοδολογικό ἄλλοθι τῆς σύγχυσης καί τῆς σαλατοποίησης, ἀκόμα καί τῆς ἡμιμάθειας, ὀργανώθηκαν καί συνεχίζουν νά ὀργανῶνται ἀπίθανα μεταπτυχιακά προγράμματα.

Ἐχει ξαναγραφτεῖ ἀπό τίς σελίδες αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ, πῶς ἀκόμα καί μέ ἓναν ἀπλό σύνδεσμο, τό καί, ἐνοποιοῦνται οἱ ἐπιστήμες, τά γνωστικά ἀντικείμενα, οἱ μαθήσεις μέ ἄλλα λόγια. Ὁ συμπλεκτικός σύνδεσμος καί βοήθησε πολύ περισσότερο, βέβαια, στή δημιουργία πανεπιστημιακῶν Τμημάτων. Παράδειγμα: Σχολή Ἀνθρωπιστικῶν Ἐπιστημῶν. Τμήμα Ἱστορίας καί Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας. Πάντρεμα δηλαδή δύο ἐπιστημῶν. Ἐποτίθεται ἢ ἀναμένεται ὅσοι ἀποφοιτοῦν ἀπό ἓνα τέτοιο Τμήμα νά ξέρουν ἄριστα καί τίς δύο ἐπιστήμες. Μᾶλλον λίγο δύσκολο...

Ὁ νόμος τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης, ἀμείλικτος καί νομοτελειακά καθορισμένος, ἐπιτάσσει τήν αὐξηση, λοιπόν, τῶν διπλωμάτων εἰδίκευσης καί, βεβαίως, γιά νά γίνει αὐτό τή δημιουργία νέων προγραμμάτων -κάθε χρόνο ὄλο καί περισσότερων.

Ἐποτίθεται πάλι ὅτι ἓνα Τμήμα τοῦ ὁποιοῦδήποτε ἐπιστημονικοῦ πεδίου θά διαθέτει μεταπτυχιακά προγράμματα συναφῆ μέ τό ἀντικείμενό του. Καί ὅμως, δέν εἶναι φαίνεται πάντοτε ἔτσι. Ἐάν ἀνέμενε κάποιος, γιά παράδειγμα, στήν Ἱατρική σχολή νά ὀργανωνόταν ἓνα μεταπτυχιακό πρόγραμμα ὀμοιοπαθητικῆς, τώρα μπορεῖ νά τό βρεῖ, τώρα πού ἡ διεπιστημονικότητα ἐμπεδώθηκε ὡς ἔννοια καί ἀξιοποιήθηκε ἀναλόγως, στό «Τμήμα Μηχανικῶν Σχεδίασης Προϊόντων καί Συστημάτων» πού ἔδρευε στήν Ἐρμούπολη! Τί κοινό μπορεῖ νά ἔχει ἡ κλασική ὀμοιοπαθητική μέ τή σχεδίαση προϊόντων καί συστημάτων; Ἴσως τή λέξη *σύστημα*! Τό μεταπτυχιακό ὀνομάζεται «Ὀλιστικά ἐναλλακτικά θεραπευτικά συστήματα-Κλασική ὀμοιοπαθητική» καί θά λει-

τουργεῖ ἀπό τό ἀκαδημαϊκό ἔτος 2007-2008. Ὅπως ἀπό τούς σκοπούς τοῦ μεταπτυχιακοῦ αὐτοῦ, ὅπως ὀρίζονται στόν ὁδηγό σπουδῶν, εἶναι:

«Ἡ μεταπτυχιακή ἐξειδίκευση Ἰατρῶν καί Ὀδοντιάτρων ἢ ὁποῖα ὀδηγεῖ στήν ἀπόκτηση ἀντίστοιχου Μεταπτυχιακοῦ Διπλώματος Ἐξειδίκευσης (ΜΔΕ) στή θεωρία καί ἐφαρμογή ὀλιστικῶν ἐναλλακτικῶν θεραπευτικῶν συστημάτων καί εἰδικότερα στό χῶρο τῆς Κλασικῆς Ὁμοιοπαθητικῆς». «Βασικά στοιχεῖα τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου τοῦ ΠΜΣ», πάλι ὅπως οἱ δημιουργοί τό ὀρίζουν, «εἶναι ἡ ὀλιστική θεώρηση καί κατ' ἐπέκταση ἡ διεπιστημονικότητα. Τά στοιχεῖα αὐτά χαρακτηρίζουν τό εὖρος τοῦ διεπιστημονικοῦ πεδίου στό ὁποῖο πρέπει νά βασίζεται ἕνα ΠΜΣ ὀλιστικῶν ἐναλλακτικῶν θεραπευτικῶν συστημάτων ὅπως ἡ Κλασική Ὁμοιοπαθητική, καί ὑποδεικνύουν τήν ἀνάγκη δημιουργίας του μέσα σέ ἕνα καθαρά διεπιστημονικό χῶρο ὁ ὁποῖος διέπεται ἀπό τά παραπάνω γνωστικά ἀντικείμενα καί τοῦ ὁποῖου ὁ πυρήνας εἶναι ἡ Ὀλιστικότητα τῆς Συστημικῆς Προσέγγισης».

«**Τ**ό Τμήμα Μηχανικῶν Σχεδίασης Προϊόντων καί Συστημάτων, χαρακτηρίζεται ἀπό μία εὐρύτατη διεπιστημονικότητα», ἀναφέρει τό ΦΕΚ ἴδρυσης του μεταπτυχιακοῦ. Ἄρα, ἐξαιτίας τῆς «εὐρύτατης διεπιστημονικότητας» (sic) μποροῦν νά εἰδικευθοῦν ἀπό μηχανικούς, μαθηματικούς, φυσικούς, πληροφορικούς, πού εἶναι οἱ καθηγητές αὐτοῦ τοῦ Τμήματος, ἀκόμα καί ἱατροί καί ὀδοντίατροι στίς μεθόδους τῆς ἐναλλακτικῆς θεραπείας πού ὀνομάζεται ὀμοιοπαθητική!

Τό ἴδιον ἢ τό συναφές τῆς εἰδικότητας εἶναι μία ἀπό τίς γενικές ἀρχές ἴδρυσης τῶν μεταπτυχιακῶν, ἔτσι ὅπως αὐτές ὀρίζονται στό σχέδιο νόμου -προσφάτως κατατεθειμένο στή Βουλή πρός συζήτηση. «Π.Μ.Σ. ὀργανώνονται σέ Τμήματα στά ὁποῖα παρέχονται προπτυχιακές σπουδές καί ἀναφέρονται στίς ἴδιες ἢ σέ συναφεῖς εἰδικότητες καί ἀποσκοποῦν στήν περαιτέρω προαγωγή τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης καί στήν προώθηση τῆς ἔρευνας». Δέν εἶναι καινούργια ἀρχή αὕτη ὑπῆρχε ἀπό τήν πρώτη στιγμή πού συγκροτήθηκαν τά πρῶτα μεταπτυχιακά προγράμματα στήν Ἑλλάδα. Ἄς ἀντιπαρέλθουμε γιά τήν ὥρα τό καιρίας σημασίας ζήτημα τῆς προώθησης τῆς ἔρευνας. Τί νά προωθήσεις, ἀραγε, ἐάν δέν ἔχεις διδαχθεῖ τά ἐργαλεῖα, τίς μεθόδους; Ἡ διδασκαλία τῆς ἔρευνας, ἰδίως σέ μεταπτυχιακό ἐπίπεδο, εἶναι ἀκόμα ζητούμενο.

Ἄς πᾶμε στήν ἔννοια τῆς συνάφειας. Παρόλο πού ἡ συνάφεια, λοιπόν, -κυρίως χάριν τῆς διεπιστημονικότητας- δέν ἔχει ἰδιαίτερα στεγανά, ἐντούτοις, πολλές «ὑπερβάσεις» ἔχουν γίνει στό ὄνομά της. Ἀπολύτως σύμφωνα μέ τόν νόμο δηλαδή, ἕνας ἱστορικός θά μπορούσε νά κρίνει ἕναν βιβλιοθηκονόμο ἢ ἕνας φιλόσοφος νά κρίνει ἕναν ἱστορικό! Μέ κάποιον τρόπο ὅλα εἶναι «συναφή» στίς ἀνθρωπιστικές ἐπιστήμες καί ὄχι μόνον.

Βεβαίως τό ἀντίστοιχο ἢ συναφές μᾶς εἰδικότητας εἶναι ἀρκετά σαφές καί ὀρισμένο. Προφανῶς δέν ὑπάρχει καμιά συνάφεια μεταξύ τοῦ γνωστικοῦ ἀντικειμένου ἑνός βιολόγου καί ἑνός φιλόλογου. Παρόλα αὐτά ὅμως οἱ νέες μεθοδολογικές καί θεωρητικές προσεγγίσεις, π.χ. ὀλιστικές θεωρίες, ὀλιστικά συστήματα κ.λπ. μποροῦν κάλλιστα νά συνδέσουν δύο διακριτά ἐπιστημονικά πεδία δημιουργώντας ὑβριδικά μορφώματα τά ὁποῖα ἐν πολλοῖς θεσμοθετοῦνται. Χάριν τῶν νέων ἐρμηνευτικῶν καί θεωρητικῶν προσεγγίσεων -μᾶλλον μεταφυσικοῦ τύπου- δημιουργεῖται ἡ συσχέτιση, ἡ συνένωση, ἡ περίφημη συνάφεια τῶν ἀντικειμένων κι ἔτσι μπορεῖ νά εἰδικευθεῖ π.χ. ἕνας πτυχιούχος τοῦ Τμήματος σχεδίασης προϊόντων στήν κλασική Ὁμοιοπαθητική!

Ἄχ, Διεπιστημονικότητα! Πόσα ἐγκλήματα διαπράττονται στό ὄνομά σου ἀλλά καί πόσο μνηστήρες σέ θέλουν!...

Μαρίνα Κόντη

ΚΙ ΟΜΩΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΗΛΙΟ ΕΧΕΙ ΨΥΧΗ

του Άντωνα Μανιτάκη

« Η καμπάνα έγινε ηλεκτρονική, κόπηκε τό ρεῦμα,
έπιασε φωτιά και σχοινί δέν υπήρχε για να την κτυπήσουν...»

Εξησα από κοντά τις τρομερές πυρκαγιές στις βουνοπλαγιές του ανατολικού Πηλίου, στην Πρόπαν (Καλαμάκι) και στο Νεοχώρι, και είδα να λαμπαδιάζουν και να καίγονται όλη τη νύχτα καστανιές, καρυδιές, έλιές και πουρνάρια και να αφανίζονται από τη φωτιά ή μία μετά την άλλη οι καταπράσινες πλαγιές του Δήμου Αφειτών και να απειλούνται ή να καίγονται τά σπίτια της Συκής.

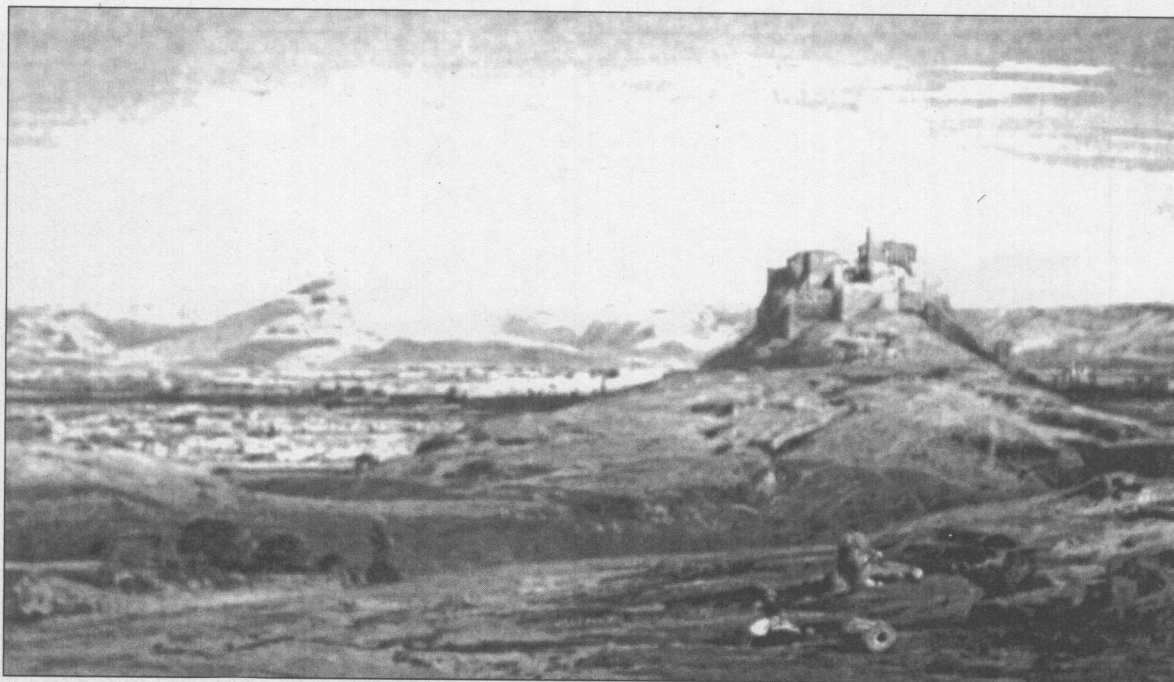
Αντίκρισα τά έντρομα, τά αποσβολωμένα βλέμματα των χωριανών και άκουσα τις κραυγές απόγνωσης και άναθεματισμού του κράτους και των δημοσίων υπηρεσιών του. Έξησα την άνικανότητα και άναποτελεσματικότητα του κράτους και ταυτόχρονα την άπόλυτη εξέαρτηση της έπιδίωσης και της σωτηρίας των κατοίκων από τον κρατικό μηχανισμό, που μόλις άναθεμάτιζαν.

Κατάλαβα πόσο άφελής και άνεδαφική είναι η εξέαρτηση της άποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος από τό Σύνταγμα και τό ταλαίπωρο άρθρο 24. Η συνταγματική προστασία του περιβάλλοντος μεταθέτει την ευθύνη στο άπρόσωπο και άνεύθυνο κράτος και στα δικαστήρια και ενεργεί καθησυχαστικά για τους χρήστες του.

Ένωσα, ταυτόχρονα, την άνικανότητα ή την άημποριά του ανθρώπου να άντιδράσει, όταν μαίνονται τά στοιχεία της φύσης και τά έχει ο ίδιος ύποτιμήσει ή δέν έχει ύπολογίσει σωστά τη δύναμή τους και τις άναπόφευκτες συνέπειες από την υπερθέρμανση του πλανήτη. Έναποθέτοντας όλες τις έλπίδες μας για τό σβήσιμο μιās πυρκαγιās στην Πυροσβεστική και στα ύδροφόρα άεροπλάνα, κατάλαβα πόσο άποξενωμένοι είμαστε από τη φύση και τό οικοσύστημα.

Διότι τί άλλο παρά άποξένωση από τη φύση και ά-

* Δημοσιεύτηκε στην Έλευθεροτυπία, 15.7.2007.

Έντουαρντ Χίλντεμπραντ, Άποψη της Άθήνας, 1852, Μουσείο Μπενάκη

διαφορία για τό δάσος δηλώνει αυτή ή απόλυτη εξάρτηση τής σωτηρίας του περιβάλλοντος από τίς καταθετικές ικανότητες του απόμακρου κράτους; Γιατί άπορούμε για τό μέγεθος τής καταστροφής, όταν βλέπουμε ότι υπηρεσίες πολιτικής προστασίας, δασαρχείο, τοπικές αρχές και κάτοικοι άδιαφορούν όλο τόν χρόνο για τούς κινδύνους πού έγκυμονοούν στίς δασοθεϊσες περιοχές και στά δάση τά σκουπίδια, τά ξερά και άκοπα χόρτα, τά άπορρίματα, ή άπουσία αντιπυρικών ζωνών και ή έλλειψη γενικά φροντίδας για τόν καθαρισμό τους;

Είναί άργά, πολύ άργά, όταν φουντώσει ή πυρκαγιά στό δάσος. Δέν μάς σώζουν ούτε χίλια ούτε άλλα τόσα ύδροφόρα άεροπλάνα. Άντί νά αναζητάμε ευθύνες και φταίχτες εκ τών ύπέρτερων και νά όδυρόμαστε για τήν καταστροφή, καλύτερα θά ήταν νά διερωτόμαστε όχι γιατί δέν έσβησε, αλλά γιατί άναψε και γιατί δέν τήν προλάβαμε. Η πρόληψη προέχει τής καταστολής.

Άπ' όλην αυτή τήν τρομακτική έμπειρία πού έζησα θά σταθώ σέ πέντε μόνον πικρές διαπιστώσεις.

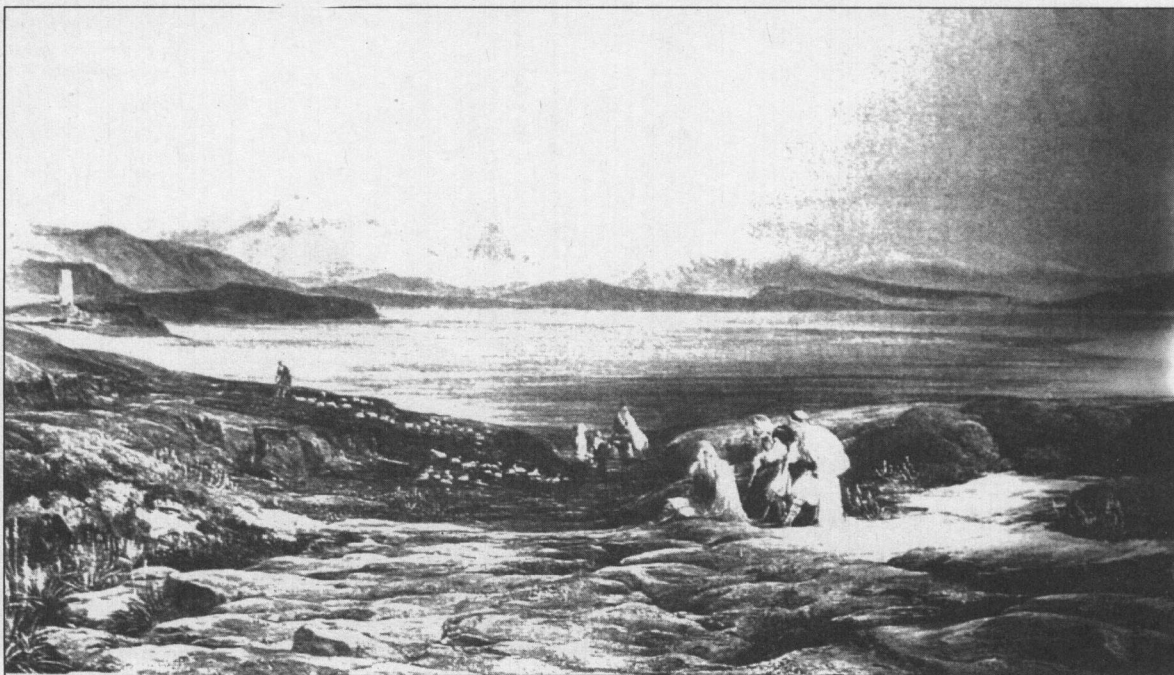
1. Στην παράλυση τής τοπικής κοινωνίας και στην άπουσία κάθε συλλογικής αυτενέργειας. Τή μεγαλύτερη άπογοήτευση τήν ένιωσα, όταν διαπίστωσα τήν άδρανοποίηση, τή συλλογική άποδιοργάνωση, τή διάλυση τής κοινότητας ως οργανωμένης ένότητας. Νέοι και μεσήλικες έτρεχαν μέν άκατάπαυστα, μέ πραγματική αυτοθυσία εδώ και εκεί, μέ κλαριά στά χέρια, μέ άγροτικά εργαλεία, χωρίς νερό και χωρίς ρεύμα, νά διασώσουν κάποιο σπίτι ή νά προλάβουν νά καταστείλουν τή φωτιά από τίς αιλές.

Όλοι όμως είχαν έναποθέσει, τελικά, τίς έλπίδες τους στόν ούρανό, στή φορά του άνέμου και στά ύδροφόρα άεροπλάνα. Αυτά έσωσαν, είναι αλήθεια, τήν έπομένη τόν οικισμό του χωριού από τήν ολοκληρωτική καταστροφή, αυτά, μέ τήν άποφασιστική συνδρομή των νέων του χωριού. Οι άλλοι κοιτάζαμε τή φωτιά παθητικά και τή χαζεύαμε, όπως χαζεύουμε τά τηλεοπτικά θεάματα. Αιχμάλωτοι τής κοινωνίας του θεάματος. Παθητικοί θεατές τής ζωής μας και των δεινών μας, χωρίς ίχνος προσωπικής αυτενέργειας. Καταναλωτές θεαμάτων.

2. Η πλήρης άποκοπή από τήν παράδοση και τίς παραδοσιακές μεθόδους αντιμετώπισης τής φωτιάς. Διότι πυρκαγιές ύπήρχαν βέβαια και τότε, μόνο πού αντιμετωπιζόνταν πίο έγκαιρα και πίο άποτελεσματικά, αν και μέ άπαρχαιωμένα μέσα.

Η διήγηση του γείτονα μου, καταπονημένου άγρότη, είναι άποκαλυπτική και έξόχως διδακτική, πιστεύω. Τό χωριό τά καλοκαίρια ήταν διαρκώς σέ επαγρύπνηση, έλεγε. Φύλαγαν έξάλλου νύχτα μέρα ο άγρονόμος και ο δασονόμος. Όλοι προσέφεραν ύποχρεωτικά στην κοινότητα πέντε μεροκάματα. Καθάριζαν και εκοβαν τά χόρτα πριν ξεραθούν και πήγαιναν στά κτήματά τους και στό δάσος για νά κόψουν, οργανωμένα, κλαδιά και ξύλα για τό χειμώνα. Δέν άφηναν ξερά χόρτα στόν κήπο τους άκοπα, όποιος τά άφηνε πλήρωνε πρόστιμο.

Μετά καίγανε τά ξεραμένα χόρτα και πηδοϋσαν τίς φωτιές ξορκίζοντάς τες του Άϊ-Γιαννίου του Κλήδωνα. Όταν έπιανε κάπου φωτιά, χτυπούσε ή καμπάνα,

Έντουαρντ Λίρ, Άποψη του Παρνασσού, Τό Έλληνικό Τοπίο, Παναγιώτης Ν. Δουκέλης, Εστία 2005

μαζεύονταν στην πλατεία και μετά όλοι μαζί πήγαιναν στην έστια της μέ τρακτέρ, μέ άξίνες και φτυάρια και ό,τι άλλο είχαν, έκαναν ένα μεγάλο φαρδύ αϊλλάκι γύρω από τή φωτιά για νά μήν περάσει ή έβαζαν έσκεμμένα φωτιά σέ ένα μέρος για νά δημιουργηθεί καμένη ζώνη και νά σταματήσει ή για νά διώξει ή μιά φωτιά τήν άλλη. Είχαν μεγάλες κοινοτικές δεξαμενές μέ νερό και κουβαλούσαν τό νερό μέ τά μουλάρια και τό έριχναν κοντά στή φωτιά.

«Καί τώρα γιατί δέν έγιναν όλ' αυτά;», ρώτησα τόν κυρ Σπύρο. «Διότι εγώ δέν άκουσα τήν καμπάνα ούτε έγινε μάζωξη στην πλατεία, άπ' ό,τι ξέρω». «Η καμπάνα δέν κτύπησε», μού άπάντησε, «διότι πρόπερσι έγινε ηλεκτρονική και κόπηκε τό ρεύμα μόλις έπιασε ή φωτιά και σχοινί δέν ύπήρχε πιά για νά τήν κτυπήσουν. Τό φοβερό όμως ήταν ότι δέν είχαμε ούτε νερό, άφου είχε κοπεί ή ύδροδότηση του χωριού, διότι ή άντλία του νερού, πού ήταν ηλεκτρική και αυτή, σταμάτησε νά δουλεύει και νά άντλει νερό, επειδή κόπηκε τό ρεύμα, ενώ οι δεξαμενές του χωριού ήταν εγκαταλειμμένες και ξεραμένες. Τά πυροσβεστικά δέν είχαν από πουθενά νά πάρουν νερό». Ό έκσυχρονισμός έμπόδισε τήν κατάσβεση και μās άφησε χωρίς νερό και φως.

3. Οι άποζημιώσεις και ή άποκατάσταση του περιβάλλοντος μηδαμινές ή άνύπαρκτες. Έρχονται μέ τρία ή τέσσερα χρόνια καθυστέρηση, είναι άσήμαντες σέ σχέση μέ τή ζημιά και δέν οδηγούν σέ πλήρη άποκατάσταση του καμένου. Ποιός θά ξαναφυτέψει τά έλαιόδεντρα, τίς καστανιές ή τίς καρυδιές και ποιός θά τίς περιποιηθεί ώστε νά ξαναδώσουν καρπό; Πόσα χρόνια πρέπει νά περάσουν; Έξήντα χρόνια τά δούλευαν οι σημερινοί άγρότες.

4. Μόνον αν οι ίδιοι οι κάτοικοι, μόνον αν οι τοπικές κοινωνίες επανιδιοποιηθούν τόν ζωτικό τους χώρο και τόν δούν όχι ως υπεραξία οικοδομήσιμη αλλά ως πηγή ζωής και άνετου βιοπορισμού μπορεί νά έλπίζουμε στή σωτηρία του φυσικού περιβάλλοντος. Μόνον όταν αναλάβουν οι ίδιοι οι κάτοικοι, σέ συνεργασία μέ τίς αρμόδιες τοπικές άρχές και τίς δημόσιες ύπηρεσίες, τήν προστασία του περιβάλλοντος και τή δούν ως άυτοπροστασία τους, είναι δυνατόν νά περάσουμε από τήν καταστολή στην πρόληψη. Μόνον μέ τή συλλογική άυτοπροστασία και άυτενέργεια των τοπικών κοινωνιών μπορεί κάτι νά γίνει.

5. Καί τελευταία αυτό πού καίει τούς κατοίκους των καμένων περιοχών είναι, τώρα, ό επικείμενος κίνδυνος τής πλημμύρας. Πώς θά προστατεύσουν τά σπίτια τους και τά κτήματά τους, πώς θά κρατήσουν τό χώμα από τήν κατολίσθηση και πώς θά ένεργήσουν για νά ξαναγεννηθεί τό πράσινο, τά δέντρα, οι θάμνοι, τά πουρνάρια.

Τό χωριό Καλαμάκι (Πρόπαν) στό Πήλιο είναι περικυκλωμένο από βουνοπλαγιές και θά πνιγεί από τά όμβρια ύδατα. Συγκροτήθηκε ήδη μιά ομάδα άυτοπροστασίας, πού μαζεύεται κάθε μέρα στό καφενείο και συζητά τά μέτρα πού χρειάζονται νά παρθούν για νά μήν πνιγούν οι κάτοικοι, τώρα πού δέν κάηκαν. Σκέφτονται τήν άλλη μέρα, για νά μήν βρεθούν πάλι άπροετοιμαστοι. Ξεκινούν μόνοι τους χωρίς νά περιμένουν τό κράτος, δημιουργώντας ένα πρότυπο συλλογικής άυτενέργειας.

Θέλουν νά δώσουν συνέντευξη Τύπου και νά καλέσουν δημόσια τίς τοπικές άρχές, τόν δήμαρχο Άφετών, τόν νομάρχη Μαγνησίας, τόν περιφερειάρχη, τούς βουλευτές του νομού και κάθε καλόπιστο πολίτη και νά εκθέσουν τίς προτάσεις τους για τά αντιπλημμυρικά μέτρα πού πρέπει νά ληφθούν άμέσως χωρίς γραφειοκρατικές χρονοτριβές: νά ξαναφτιάξουν άμέσως τήν παλιά «σούδα», τό περιμετρικό αϊλλάκι προστασίας του χωριού από τό δάσος, νά ανοίξουν τά ρέματα, νά κόψουν δέντρα και νά βάλουν διπλούς κορμούς ως άσπίδα προστασίας από τή λάσπη, και άλλα απλά και άμεσα πράγματα.

Άπό τούς πολιτικούς και τό κράτος δέν περιμένουν και πολλά. Τους ξέρουν, τους βλέπουν στην τηλεόραση νά λογομαχούν, άνούσια και στημένα, μέ ξύλινη και στερεότυπη γλώσσα, και νά νοιάζονται μόνο για τήν επανεκλογή ή τήν εκλογή τους, για τή διατήρηση ή επανάκτηση τής εξουσίας. Ούτε και από τήν τηλεόραση προσμένουν τίποτε. Τά κανάλια ζούν, ως γνωστόν, από τόν τρόμο, τό φόβο και τήν άπόγνωση των ανθρώπων. Δέν πουλάει ή πρόληψη ούτε ή άποκατάσταση του περιβάλλοντος, ή φωτιά πουλάει.

Μόνοι τους όμως οι κάτοικοι, χωρίς τή συνδρομή τής Τοπικής Άυτοδιοίκησης και των αρμόδιων δασικών ύπηρεσιών, χωρίς τήν προσοχή των ΜΜΕ, έντυπων και ηλεκτρονικών, και τής κεντρικής εξουσίας δέν μπορούν νά κάνουν τίποτε.

Κύριε ύπουργέ του Περιβάλλοντος, δέν θά είσθε, φυσικά, εκεί για νά τους άκούσετε. Ξέρω, προέχει ή Πάρνηθα από τήν όποία έξαρτάται ό μισός πληθυσμός του τόπου μας. Σας είδα ικανοποιημένο στην τηλεόραση. Τό ύφος σας ήταν καθησυχαστικό. Δέν κάηκε όμως μόνον ή Πάρνηθα, κατακάηκε και τό Πήλιο και δέν είπατε λέξη γι' αυτό, λές και δέν ύπάρχει στό χάρτη. Τό ξεχάσατε;

Και τό Πήλιο έχει ψυχή, δέν έχει βέβαια πολλούς ψηφοφόρους, όπως ή Άττική, έχει όμως μοναδικές όμορφιές και μεγάλη ιστορία και παράδοση. Δέν ζητά πολλά, λίγη προσοχή και φροντίδα πραγματική. Ψίχουλα σέ σχέση μέ αυτά πού θά δώσετε στους έργολάβους τής Άθήνας.

Κύριε νομάρχα, τί περιμένετε; Νά πνιγοϋμε και μετά νά στείλετε στά χωριά του Δήμου Άφετών έναν μηχανικό και έναν δασικό; Δέν πρέπει νά προλάβουμε τίς πρώτες καταιγίδες;

ΟΣΟΙ ΠΙΣΤΟΙ ΣΤΑ ΠΑΡΑΤΗΡΗΤΗΡΙΑ

του Άγγελου Έλεφάντη

Αφιερώνεται στον Μιχάλη Μοδινό που πριν 30 χρόνια είχε γράψει στον Πολίτη μία εξοχη μελέτη για τὰ δάση του Πηλίου

Έτη	Καμένη έκταση					
	Γαλλία	Ισπανία	Ιταλία	Ελλάδα	Πορτογαλία	Σύνολο
2002	301.300	1.074.640	407.680	63.130	1.243.650	3.087.700
2003	732.770	1.481.720	918.030	35.170	4.256.580	7.424.270
2004	137.100	1.341.930	601.760	102.670	1.289.370	3.472.830
2005	221.350	1.886.720	475.750	64.370	3.382.620	6.030.810
2006	61.500	1.399.740	282.420	142.120	723.640	2.609.420
Σύνολο	1.454.020	7.184.750	2.685.640	404.460	10.895.860	

Παρέθεσα τον πίνακα (αναδημοσίευση από την Καθημερινή, 4/7/2007) των καμένων εκτάσεων (σε στρέμματα) πέντε χωρών της Νότιας Ευρώπης: Γαλλία, Ισπανία, Ιταλία, Πορτογαλία και Ελλάδα. Όπως βλέπετε, πρωταθλήτρια για τὰ έτη 2002-2006 είναι η Πορτογαλία με σχεδόν 11 εκατ. καμένα στρέμματα, έπονται η Ισπανία, η Ιταλία, η Γαλλία ενώ η Ελλάδα έρχεται τελευταία και καταϊδρωμένη με 404.460 καμένα στρέμματα. Όσοόσο ο πίνακας αυτός δέν είναι παρά μία ένδειξη της πραγματικότητας. Για να δοῦμε την πραγματική έκταση της πυρκαγιάς στίς εν λόγω χώρες και για τό ίδιο χρονικό διάστημα θά έπρεπε να είχαμε σταθμισμένα στοιχεία σχετικά με τό καμένο δάσος. Δηλαδή σύγκριση της συνολικής δασικής έκτασης της χώρας, της συνολικής δασικής έκτασης και της έκτασης των καμένων. Άλλά και μόνο μ' αυτό τον (άτελή) συγκριτικό πίνακα βλέπουμε ότι η Ελλάδα «πάει πολύ καλά» σε σχέση με τίς άλλες χώρες και

μόνο η Γαλλία, αν είχαμε σταθμισμένα στοιχεία, θά έρχόταν πρώτη ως προς τίς καταστροφικές συνέπειες των πυρκαγιών που την έπληξαν αυτά τὰ χρόνια. Να προσθέσουμε ότι σε χώρες όπως (και κυρίως) η Γαλλία και η Ιταλία η όργάνωση της δασοπροστασίας είναι τερατώδης σε μηχανικά και άλλα μέσα. Άλλά κι εκεί, όταν φυσάει π.χ. ο Μιστράλ από τή Λυών προς τή Μασσαλία, με μέση ταχύτητα άέρος 150 χιλ. την ώρα, η όταν φυσούν οι άερες του Βισκαϊκού Κόλπου, τόσο τὰ επίγεια (πεζοπόρα και μηχανικά) όσο και τὰ έναέρια μέσα αποδεικνύονται ατελέσφορα. «Άπλως» άλλου υπάρχουν πολύ καλά συστήματα πρόληψης, ταχύτητα του έντοπισμού των έστιών της φωτιάς και έγκαιρη επέμβαση του πυροσβεστικού μηχανισμού. Έγκαιρη επέμβαση γιατί η φωτιά όταν φουντώνει, όταν άπλωθει σε μέτωπα μεγάλου πλάτους και βάθους δέν την σταματάει τίποτε. Γνωρίζουμε άλλωστε πυρκαγιές γιγαντιαίων διαστάσεων στην Άφρική, τίς

ΗΠΑ, την Αυστραλία πού η φωτιά έκαιγε για βδομάδες και αποτέφρωσε πολλά εκατομμύρια στρέμματα δάσους.

Η Ελλάδα προστατεύεται από τό ρελιέφ (τό ανάγλυφο) του εδάφους της. Σέ όλόκληρη τή ραχοκοκαλιά της, —προέκταση των Δειναρικών Άλπεων— από τά σύνορα ως την Πελοπόννησο και την Κρήτη διαδέχονται πολλά ύψηλά βουνά τό ένα μετά τό άλλο, τό ένα δίπλα στ' άλλο κι ύστερα έρχεται ο χορός των χαμηλότερων δουνοσειρών. Άνάμεσά τους κοιλάδες, λογγές, ρεματιές, φαράγγια, κλεισοῦρες, πεζούλες στίς υπώρειες, πού και πού, ιδίως πρὸς τά παράλια, μικρές πεδιάδες, μέ ένα μόνο κάμπο τής προκοπής, τόν Θεσσαλικό κάμπο και τόν Πηνειό του και άπειρα νησιά. Σέ ένα τέτοιο ανάγλυφο, όσάκις ξεσπά φωτιά κάτω από τά 1600 μέτρα —πάνω από τά 1600-1700 μέτρα δέν μπορεί νά πιάσει φωτιά γιατί στην άλπική ζώνη δέν υπάρχουν δένδρα ούτε καν θάμνοι— δέν έχει πολύ δασότοπο νά κάψει. Όπου απόμεινε κάποιον πευκοδάσος ή ελατόδασος δέν έχει μεγάλο βάθος, σέ λίγα χιλιόμετρα σταματάει. Οί μεγαλύτερες πυρκαγιές πού ξεσπάνε στά βουνά μας και στίς υπώρειές τους σπάνια ξεπερνούν τά 30.000 στρέμματα καμένου τόπου (όπως αυτή ή τελευταία στην Πάρνηθα). Η φωτιά θά κάψει όσο δύναται νά κάψει και θά σταματήσει σέ κάποιον ποτάμι, σέ κάποια ρεματιά, στή μισγάγκεια των λόφων, σέ κάποιο γκρεμό, όταν σταματήσει ο άνεμος άφου θά έχει χορτάσει ή μανία της. Του χρόνου πάλι τό ίδιο σενάριο, από αρχαιοτάτων χρόνων έως σήμερα. Άσταμάτητο, σαν τό πεπρωμένο, τό έργο τής πυρκαγιάς, άσταμάτητη ή άποδάσωση. Οί εργώδεις προσπάθειες δασοπροστασίας των τελευταίων χρόνων και ο σημαντικός έξοπλισμός δέν εμπόδισαν τό έργο τής φωτιάς: τό έργο τής φωτιάς πού έβαλαν άνθρωποι επί τούτου ή από ασύγγνωστη άμέλεια. Τό φαλακρό τοπίο είναι αποτέλεσμα άνθρωπογενές, βοηθούσης και τής διάβρωσης του εδάφους πού στέλνει τό χῶμα κατά εκατομμύρια κυβικά στή θάλασσα. Και τότε:

Γιάννη γιατί έκοψες τό δένδρο
/ γιατί, γιατί;
Άέρας θάνατι λέει ο Γιάννης
/ και περπατεί.

Ό Γιάννης όμως πού έκοβε ή έκαιγε τό δένδρο δέν υπάρχει πιά πέταξε τά τσαρούχια, φόρεσε παπούτσια, φοῦτερ και βερμουδες, έφοδιάστηκε μέ 4x4, κινητά, βίντεο και άπολαμβάνει ανά σαββατοκύριακο δυνατές χαψιές καθαρού άέρα και άγνά προϊόντα τής υπαίθρου. Στά βουνά δέν άκούγεται πιά τό τσεκούρι του ξυλοκόπου πού ξύλυε τό δάσος για νά μαγειρευτεί τό φαί και νά ζεσταθεί τό σπίτι τους άτέλειωτους μήνες του χειμώνα, για νά φτιαχτεί ξυλεία. Τό έργο τό ανέλαβαν τά ήλεκτρικά μηχανήματα και ή ΔΕΗ, μέχρι τό πιο άπόμακρο χωριουδάκι των δέκα κατοίκων. Η ξύ-

λευση δέν είναι πιά για τό δάσος παρά δευτερεύον πρόβλημα. Ούτε βάζουν φωτιά στά δάση για νά φτιάξουν χωράφια και λιβάδια στά όρεινά και τά ήμιορεινά. Έχουν από καιρό παρατήσει κι εκείνα τά χωράφια πού υπήρχαν, τό δάσος μέ ταχείς ρυθμούς ανακτά τά δικαιώματά του. Τά κοπάδια, κι ιδιαίτερα εκείνη ή άχόρταγη γίδα, δέν είναι πλέον ελευθέρας βοσκής. Στίς πλαγιές των βουνών δέν άκούς κουδούνια, βελάσματα, σφυρίγματα του τσοπάνη, γαυγίσματα του τσοπανόσκυλου. Έφυγε και ή Γκόλφω. Τί νά κάνει ο Τάσος, έφυγε κι αυτός, έχοντας «πιάσει τό ύπονοούμενο» της. Τά ζῶα, πού τρώμε, ένσταδλίστηκαν. Ούτε ή βόσκηση, λοιπόν, άποτελεί πρόβλημα σοβαρό, ενώ άλλοτε ρήμαζε τά τρυφερά καινούργια φύτρα και εμπόδιζε την ανανέωση του δάσους. Μέ εξαίρεση τά νησιά, όπου τά αργοπρόβατα τά μετέτρεψαν σέ γλειμένα από τή βόσκηση ξεροβούνια.

Άπ' άλλου έρχεται ο κίνδυνος, πολύ πιο άπειλητικός από τό τσεκούρι του ξυλοκόπου και τό κοπάδι του βοσκου. Ο κίνδυνος όνομάζεται *άεναη επέκταση του περιαστικού όρίζοντα* στίς μεγάλες πόλεις, κυρίως στην Άττική, αλλά και τίς μικρότερες πόλεις τής χώρας και τίς κωμοπόλεις ακόμα. Αυτή ή άδηφάγος επέκταση των πόλεων είναι ο μοντέρνος και συχνότατα πραγματωμένος κίνδυνος. Πλάι σ' αυτόν ένας άλλος έξίσου σοβαρός και πιο νευρικός: *τό όνειρο τής δεύτερης κατοικίας*, αυτό τό όραμα του Νεοέλληνα πού γίνεται πραγματικότητα, «νομίμως» ή παρανόμως. Είναι ή αιχμή του δόρατος πού χώνεται μέσα στα περιαστικά δάση. Διευκολύνεται από την κρατική άβελτηρία, αυτή τή νωθρότητα τής κρατικο-διοικητικής σκέψης πού πάει μαζί μέ την πλήρη άνικανότητα, την άδαημοσύνη, ενώ πάντα βρίσκει τρόπους νά συνταιριάζεται μέ την ιδιοτέλεια πού θά βολέψει μικρά και μεγάλα συμφέροντα, όσα όρέγονται διαμερίσματα στίς νέες αστικές επέκτασεις και οίκους δεύτερης κατοικίας, εκεί πού στεγάζεται ή εὔτυχια.

«Ένα σπιτάκι όνειρεύομαι νά χτίσω».
Τό έχτισε και γαία μιχθήτω πυρί.

Δέν θά έπεκταθῶ στό σημείο αυτό. Γράφονται, λέγονται και καταγγέλλονται τόσα και τόσα για τους δασοκτόνους νόμους, για την οικολογική, για την κατανάλωση δημόσιας γῆς και την έλλειψη στοιχειώδους οικολογικής φροντίδας. Οί δασικοί χάρτες και τά κτηματολόγια άργούν. Είναι σωστά τά περισσότερα απ' αυτά πού λέγονται και καταγγέλλονται. Ένα πράγμα μόνο θά άρνηθῶ απ' αυτόν τόν κοινωνιολογικό καταγγελτισμό: ως πρὸς τό δάσος οί Νεοέλληνες παρουσιάζουν μία καταπληκτική εθνική ένότητα. Πλούσιοι και φτωχοί, προλετάριοι και μεγαλοαστοί, ευαίσθητοι έλληνολάτρες και βαρετοί μικροαστοί, έκαστος και έκάστη τό κατά δύναμιν, είμαστε μία κοινω-

νία τοῦ δασοφονιά, ἐνῶ καταγγέλλουμε ταυτόχρονα τόν διπλανό μας ὡς ἀπαίσιο δασοφονιά. Ὁ ἐκ-πολιτισμός, ἡ «ἀστυφιλία» πού λέγαμε παλιά, αὐτή ἡ ἀκατάσχετη ροπή πρὸς τὴν πόλη, ἔτσι ὅπως μετέτρεψε τὴν πλειοψηφία τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ σὲ ἀστούς μέσα σὲ λιγότερο ἀπὸ πενήντα χρόνια, συνοδεύτηκε ἀπὸ τρόπους ζωῆς καὶ πρακτικές συμπεριφορές μὲ ἐκδηλη περιφρόνηση καὶ πρὸς τὴν πόλη στὴν ὁποία συσσωρευτήκαμε καὶ πρὸς τὰ χωριά μας – γίναμε ἀστοὶ τῆς συμφορᾶς. Ρίξαμε κυριολεκτικά πέτρα πίσω μας, βάλαμε στὸ σημάδι τὰ χωριά καὶ τὰ δάση πού τὰ περιέβαλαν. Ἡ περιφρόνηση πρὸς τὴν χθόνια χλωρίδα καὶ πανίδα μᾶς ἐφοδίασε μὲ τὴ λουσατή δορὰ τοῦ ἀστοῦ, ἀρκεῖ ἀπ' τὸ ἄρμεγμα τῆς περιφέρειας νὰ κερδίζαμε τὸ περιαστικόν ἀγροτεμάχιο πού στὸ περιφραγμένο χωρὸ του θὰ ἐγείρονταν, ἔστω προκάτ, παραθεριστικὸ ἐνδιαίτημα. Οὐδεὶς ψόγος· εἶναι εὐλογία πού οἱ Νεοέλληνες ἀπέκτησαν δευτέρη κατοικία. Ἄλλὰ τὸ ἐξοχικὸ δὲν εἶναι ἀθῶο. Θυσιαστήριο τοῦ περιβάλλοντος εἶναι. Δέν χρειάζονται ἱερεῖς. Ἱερέας εἶναι ὁ ἴδιος ὁ χρήστης, εἶναι ὁ ἱερέας τοῦ ἑαυτοῦ του. Τὸ κάψιμο τοῦ δάσους, ἡ φωτιά κι ὁ καπνὸς εἶναι ἡ κνίσσα τῆς θυσίας στοὺς θεοὺς τῆς εὐτυχίας. Ἀπὸ δασόδοιο δασοκτόνοι. Τὸ ἀνθρωπογενὲς ἔδαφος εἶναι πάντα δασοκτόνο.

Ἄλλὰ εἴμαστε καὶ Εὐρωπαῖοι. Ὀλόιδιοι μὲ τοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους. Στὴν Εὐρώπη, λοιπόν, ἐκτός ἀπὸ τὴν περιμεσόγεια περιοχὴ, ἡ γεωργία ἄρχισε νὰ ἐμφανισθεῖ. Ἡ πρώτη κοιτίδα τῆς πρωτογεωργίας καὶ τῶν πρωτογεωργῶν ἐμφανίζεται στὸ χρόνο μαζί μὲ τὴν πρωτοκτηνοτροφία καὶ τοὺς πρωτοκτηνοτρόφους, στὴν ὑστερη παλαιολιθικὴ ἐποχὴ στὰ μέρη τῆς Μέσης Ἀνατολῆς –στὴν Μαγδαληναία ἐποχὴ, ὅπως λέγεται, 10 ὡς 12 χιλ. χρόνια πρὶν τὴ χρονολογία μας. Στὴ Δυτικὴ καὶ Βόρεια Εὐρώπη ἄρχισαν νὰ καλλιεργοῦν ἀγρούς καὶ νὰ τρέφονται ἀπὸ τοὺς καρπούς καὶ τοὺς σπόρους τῶν ἀγρῶν πολὺ ἀργότερα, περίπου 3 χιλ. χρόνια πρὶν τὴν χρονολογία μας. Ὡς τότε σὲ χώρες πού σήμερα ὀνομάζονται Γαλλία, Ἀγγλία, Βέλγιο, Ὀλλανδία, Γερμανία, Δανία, Πολωνία, Οὐγγαρία, Οὐκρανία, Ρωσία κλπ. οἱ ἄνθρωποι ζοῦσαν στὰ δάση καὶ ἀπὸ τὰ δάση. Μιά ἀπέραντη δασικὴ ἔκταση κάλυπτε τὴ Δυτικὴ καὶ Βόρεια Εὐρώπη ὡς πέρα στὰ Οὐράλια, διακοπτόμενη ποῦ καὶ ποῦ ἀπὸ χαμηλές βουνοκορφές ἐνῶ τὴν διέσχισαν τεράστιοι ποταμοί: ὁ Γκαρόν, ὁ Σηκουάνας, ὁ Ρήνος, ὁ Ἐλβας, ὁ Δνείπερος, ὁ Δούναβης κλπ. Νοτιότερα ὀρθώνονταν οἱ Ἄλπεις, τὰ ὄρη τῆς Ἰταλικῆς Χερσονήσου, τὰ Καρπάθια, τὰ ὄρη τῆς Βαλκανικῆς. Ἄλλοι οἱ θεοὶ στὰ μέρη μας.

Στὸ Βορρὰ δὲν καλλιεργοῦσαν ἀκόμα σιτηρὰ οὔτε εἶχε φέρει ὁ Κολόμβος ἀπ' τὴ Ν. Ἀμερικὴ τὸ καλαμπόκι, τὴν πατάτα, τὴν ντομάτα. Ἄλλὰ ἄρχισαν κι αὐτοί, οἱ «βάρβαροι», νὰ ἐκπολιτίζονται. Μετὰ τὸ 1000 π.Χ. καλλιεργοῦσαν χωράφια καὶ ἔτρεφαν κοπάδια, ἔτσι πού, μετὰ τίς ἐπιδρομές τῶν Βαρβάρων, ἦδη

ἀπὸ τὸν πρῶμο Μεσαίωνα, αὐτὴ ἡ Εὐρώπη ἔγινε μιὰ ἀπέραντη γεωργοκτηνοτροφικὴ περιοχὴ. Κι ἀργότερα στὸν μέσο Μεσαίωνα ἔγινε Εὐρώπη τῶν σιτηρῶν. Γιὰ νὰ ἐπεκταθεῖ στὰ μέρη αὐτὰ ἡ γεωργία καὶ ἡ κτηνοτροφία ἔπρεπε νὰ γίνουν χωράφια καὶ λιβάδια. Ἡ διαδικασία ἀπλή: ἡ φωτιά. Ἐκατομμύρια στρέμματα δάσους ἀπ' τὴν Ἰσπανία ὡς τὰ Οὐράλια ἀήκων μέσα σὲ κάτι λίγους αἰῶνες καὶ ἡ φωτιά μετέτρεψε αὐτὸ τὸ τεράστιο δάσος στὴν ὀνομαζόμενη «Μεγάλῃ Πεδιάδα τοῦ Βορρὰ». Ἐδῶ οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ φτιάχνουν κάποια πολίσματα, πού μὲ τὸν καιρὸ, τρώγοντας δάσος καὶ καλλιεργώντας χωράφια, ἔγιναν οἱ πόλεις πού ξέρουμε σήμερα: Βαρσοβία, Βρυξέλλες, Κιέβο, Παρίσι, Βερολίνο, Βιέννη καὶ τόσες ἄλλες πόλεις τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ κινοῦν μέσον τοῦ ἐκπολιτισμοῦ ἦταν ἡ φωτιά. Θῦμα τὸ δάσος. Ἄλλὰ ἦταν αὐτὸς ὁ φόνος πού ἔδωσε ζωὴ: καρπὸ, ψωμί, κοπάδι, ξύλο νὰ γίνει σπίτι, φωτιά γιὰ ζέσταμα, πῶλη γιὰ ν' ἀνοίξει ἡ ἀνοιχτότητα τοῦ πολιτισμοῦ. Μόνο πού ὁ Νότος προηγήθηκε κατὰ πολὺ. Ὅμως ἐδῶ καὶ πέντε ἔξι αἰῶνες ἐκσυγχρονίστηκε ὁ Νότος μὲ τὸν Βορρὰ. Ὁ Κάιν καὶ ὁ Ἄβελ, ὁ φονιάς καὶ τὸ θῦμα, συναδελφώθηκαν πάλι μέσα στὸν πολιτισμό. Ἄλλὰ τώρα πιά γιὰ τὸν πολιτισμὸ τοῦ μιλίντινγκ, τοῦ κομποῦτερ, τῆς ψηφιοποίησης καὶ τῆς πληροφορίας, τοῦ αὐτοκινήτου, τῆς ἐντοῦρο, τῆς ταχύτητας, τοῦ ἐξοχικοῦ, τῆς ἀπροσδιόνυσης μουσικῆς. Καὶ ἐκεῖνο τὸ πυρακτωμένο παρελθόν δὲν εἶναι παρά ἀνεικονικός εἰκονισμός, ἕνας διάκοσμος καὶ δόσεις ὑγιεινισμοῦ. Ἡ ἐκπύρωση τοῦ Ἡράκλειτου, ἀπὸ κίνηση καὶ μεταβολή, ἀποδαίνει ἀκίνησια στὴν πολυθρόνα ἀπ' ὅπου ὁ θεατὴς θὰ παρακολουθήσει στὸ γυαλί του, λεπτομερῶς, τὸ θέαμα τοῦ αὐτοαφανισμοῦ του, ὀλοφυρόμενος καὶ ἀπαθής.

Ὀλοφυρόμενος, Βεβαίως. Ἐπесе πολὺ κλάμα, ὀδυρμός καὶ θρηνωδία αὐτὲς τίς μέρες στὸ θέαμα τῆς καιόμενης Πάρνηθας. Κανεὶς δὲν ἦταν ἀνεϊλικρινῆς, μηδέ τοῦ συνοφρυωμένου Πολύδωρα μπροστὰ στὸ ἀποτελεσματῆς «σχετικῆς ἐπιτυχίας» του. Ἄλλὰ καὶ οἱ πάντες στάθηκαν ἀπαθεῖς, μηδέ τοῦ βαρύγδουπου πρωθυπουργοῦ πού ὑποσχέθηκε, ὡ τῆς ἀδαημοσύνης, ὅτι «τὸ δάσος θὰ ξαναγίνει δάσος».

Ὅμως παρά τὰ φιλοσοφικοειδῆ πού παρέθεσα παραπάνω, καὶ μολονότι ὅλα τὰ φιλοσοφικοειδῆ εἶναι ὑποχρεωτικῶς πεσιμιστικά καὶ πεισιθάνατα, γιατί ἄλλιῶς δὲν θὰ εἶχαν περιωπὴ λόγου ἐνορατικοῦ καὶ «βαθιοῦ», ὁ ὀλοφυρμός αὐτῶν τῶν ἡμερῶν δὲν ἦταν παντοῦ ἀνεϊλικρινῆς. Πόναγαν οἱ ἄνθρωποι βλέποντας τὸ ψημένο ἐλάφι. Κι αὐτὸς ὁ πόνος δὲν ἦταν πάντα μελοδραματικός, θρηνωδία πριμαντόνας. Εἶχε ἕνα κουκούτσι ζωντανό, μιὰ ὀργή, σπάρραξε κάτι μέσα μας, ὅπως ὅταν ὁ ὀδοντίατρος μᾶς ξεριζώνει τὸ δόντι.

Ἄρα;

Ἄρα, ἀφοῦ ἡ φωτιά δὲν καταστέλλεται ἀκόμα κι ἂν ἐπέμβουν ὅλα τὰ F16 τῶν ΗΠΑ μ' ἕνα κρεμασμένο

κουβαδάκι, όπως τό άπεικόνισε ό Ήλιás Πετρουλάκης, κάτι πρέπει νά γίνει. Τή φωτιά όταν πάρει πλάτος και βάθος δέν μπορεί νά τή σήσει κανείς. Ούτε ή Παναγία ή Σουμελά, άσε πού δέν είναι τής ειδικότητάς της και τής άρμοδιότητάς της.

Άρα;

Ή φωτιά δέν καταστέλλεται άκόμα κι άν πάνε στόν Κορυδαλλό οι έμπρηστές, άκόμη κι άν συντάχθουν μέλετες κι ό Σαρακατσάνος πάρει τά πράγματα στά χέρια του, φτιαχτούν οι δασικοί χάρτες και τά κτηματολόγια, συντονιστούν οι άσυντόνιστες ύπηρεσίες, εκπαιδευτούν οι άνεκπαιδευτοι (άμποτε όλα αυτά, άμέσως).

Και έπομένως;

Ή φωτιά σήνει μόνον όταν δέν ανάψει για τά καλά. Όταν μιά πρώτη έστία, μιά κολόνα άναθρώσκοντος καπνού έπισημανθεί νά προστρέξει ταχύτατα σ' αυτήν ό πυροσβεστικός μηχανισμός. Νά καταφτάσουν τά άεροπλάνα, τά καμιόνια, οι πεζοπόροι, πριν ξεπεταχθεί τό δωδεκακέφαλο τέρας τής Άποκαλύψεως μέ τις πύρινες γλώσσες.

Άρα;

Άπ' τις άρχές του Ίούνη ως τά τέλη του Σεπτέμβρη—μαζί μέ όλα τά στοιχεία έτοιμότητας: ντεπόζιτα νερού, δρόμοι, όχήματα, καναντέρ, έλικόπτερα παντός καιρού, τά ξέρουν πολύ καλά οι ειδικοί τής δουλειάς—παντού παρατηρητήρια, παντού καρπούλια. Μέρα και νύχτα ανά πεντακόσια μέτρα τά παρατηρητήρια, ιδιαίτερα στις επικίνδυνες, τις «εύφλεκτες» περιοχές. Τό κράτος δέν διαθέτει, δέν μπορεί νά διαθέσει τόσα λεφτά για νά φτιαχτεί αυτή ή πελώρια λεγεώνα παρατηρητών πληρώνοντας. Τό είπε κι ό Φούρλας, κάτι ξέρει από φωτιά.

Άρα;

Άρα όσοι πονούν για τήν ψημένη κόκκινη έλαφο κι εκείνο τόν ξρημο σπίνο, για τά έλατα πού κάηκαν, όσοι αναλογίζονται τή δροσιά πού δέν θά μάς ξανάρθει, αυτόν τόν υπέροχο δροσισμό τής νύχτας από τόν Ύμητό, τήν Πεντέλη, τήν Πάρνηθα, τόν κύριο βορρά πάνω στην πυρακτωμένη πόλη μας, τή γεμάτη στά άποκαΐδια, τήν πυρακτωμένη άσφαλτο και τό τοιμέντο, όσοι πιστοί στά παρατηρητήρια. Ύπάρχουν ήδη κάτι λίγα. Μά τί; Γιατί δέν ξεφύτρωσαν πεντακόσια νέα καρπούλια, τώρα μετά τήν πυρκαγιά τής Πάρνηθας; Έχουμε άκόμα τρεις μήνες άδροχο καλοκαίρι μπροστά μας. Μέ συναυλίες θά άποτραπεί ή αύριανή πυρκαγιά ή μέ μηνύματα στό e-mail του πρωθυπουργού; Τό είχε πρωτοσέλιδο τίτλο και ή Αύγή—τρομάρα μας.

Δέν είναι δά κανένας σπουδαίος ήρωισμός ή άυτοθυσία ό καθένας νά προσφέρει δύο μέρες ή δυό νύχτες άπ' τό καλοκαίρι του σκοπιά στά παρατηρητήρια.

Άρα;

Αυτό θά ήταν τό πρώτο, τό άμεσο καθήκον των περιστασιακών δήμων και των δημοτών: νά οργανώσουν δηλαδή τήν περίσσεια τής ύπαρκτής διαθεσιμότητας,

τής ύπαρκτής πολιτοφροσύνης, του ύπαρκτου παραγμου για τά δάση πού κάηκαν, για τά δάση πού θά καούν. Αυτό θά ήταν στρατεύση.

Έλληνες, στά παρατηρητήρια γιατί χαθήκαμε!

Ύστερόγραφο: Μπορείτε νά άποτανθείτε στους Έθελοντές Δασοπροστασίας Άττικής. Τό δίκτυο αυτό άριθμεί περίπου 2.000 έθελοντές δασοπροστασίας www.edasa.gr και info@edasa.gr. Άνάλογες ομάδες έθελοντών δασοπροστασίας έχουν οργανώσει και οι 14 δήμοι του άνατολικού Λεκανοπεδίου.

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΙ

Σκέψεις μέ αφετηρία τό βιβλίο

«Οί Έλληνες Μηχανικοί» τοῦ Γιάννη Ἀντωνίου

τοῦ Μάριου Κονταράτου

Πρόσφατα κυκλοφόρησε στίς ἐκδόσεις Βιβλιόραμα τό βιβλίο τοῦ Γιάννη Ἀντωνίου μέ τίτλο «Οί Έλληνες Μηχανικοί». Πρόκειται γιά μία εἰδική μελέτη πού ἀφορᾷ τήν ἱστορία τῶν μηχανικῶν ἀπό τά τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὡς τό τέλος τοῦ μεσοπολέμου. Κατά τή γνώμη μου πρόκειται γιά τή μελέτη μιᾶς κοινωνικῆς ὁμάδας τῆς μικροαστικῆς τάξης στή συγκεκριμένη περίοδο, ἀπό αὐτές πού λείπουν ἀπό τήν ἑλληνική βιβλιογραφία, μέ συνέπεια στίς ἀναλύσεις τῆς ἡ Ἀριστερά νά μήν μπορεῖ νά ξεπεράσει τίς γενεολογίες καί τούς μύθους πού ἔχουν δημιουργηθεῖται τάροντας ἀπλῶς μαρξιστικές ἔννοιες καί ἀναλύσεις ἄλλων κοινωνικῶν σχηματισμῶν. Ἡ μελέτη στηρίζεται σέ ἕνα μεγάλο εὔρος ἀρχειακῶν πηγῶν πού ἀποκαλύπτουν τό ζητούμενο. Συγκεκριμένα, ποιά ἦταν ἡ θέση τῶν ἑλλήνων μηχανικῶν στόν ἑλληνικό σχηματισμό, ὡστε νά ἀποτελέσουν ἕνα στῶμα-στήριγμα τῆς ἀστικῆς τάξης μέ ἰσχυρή διαπραγματευτική ἰκανότητα, καί ἐπιδιώκοντας συνάμα νά ἡγηθοῦν τοῦ κινήματος νεωτερικότητας πού ἔφερεν ὁ καπιταλισμός στό τέλος τοῦ 19ου καί στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

Στό κείμενο πού ἀκολουθεῖ ἐπιδιώκω νά παρουσιάσω δεύτερες σκέψεις πού μοῦ προκάλεσε ἡ ἀνάλυση τοῦ Γ.Α. Γιά αὐτές βέβαια τίς σκέψεις δέν ἔχει καμιά εὐθύνη ὁ συγγραφέας, τόν ὁποῖο ὅμως εὐχαριστῶ γιατί μοῦ ἔδωσε τήν εὐκαιρία νά ἐνδοσκοπήσω στήν κοινωνική ὁμάδα πού ἀνήκω καί νά μορφοποιήσω διάσπαρτες σκέψεις καί θέσεις πού ἔχω συγκροτήσει ἐμπειρικά γι' αὐτήν. Ἄλλωστε γιά τίς ἀνάγκες τῆς μελέτης του θεωρῶ ὅτι ἀποτελεῖ πλεονέκτημα τοῦ συγ-

γράφεα ὅτι ὁ ἴδιος δέν εἶναι μηχανικός, ἀλλά ἱστορικός, μέ συνέπεια νά μᾶς ἐξασφαλίζει μιά ματιά ἐκ τοῦ μακρόθεν τῆς θέσης τῆς ὁμάδας αὐτῆς, καί κατά συνέπεια ματιά ἐπιστημονική μακριά ἀπό ἐνσταλαγμένους μύθους περί τῶν μηχανικῶν στήν Ἑλλάδα.

Δύο, κατά τή γνώμη μου, εἶναι οἱ χαρακτηρισμοί πού μποροῦν νά ἀποδοθοῦν σ' αὐτό τό κοινωνικό στῶμα.

Πρῶτον, στήν ὑπό μελέτη περίοδο ἦταν μία κοινωνική ὁμάδα προοδευτική. Ἐνστερνίστηκε τήν ἰδεολογία τῆς νεωτερικότητας, πού ἔφερεν ἕνα νέο σχέδιο: τή μελέτη καί κατασκευή μεγάλων ἔργων ἐκσυγχρονισμοῦ ὡς παροχές ἐνός ἐξελιγμένου κράτους πρὸς ὅλες τίς κοινωνικές τάξεις. Ἡ καθολικότητα αὐτή βέβαια δέν ἀπέφευγε τίς ἀνισότητες στόν τελικό σχεδιασμό καί λειτουργία τῶν ἔργων αὐτῶν. Ἡ συνεισφορά τῶν μηχανικῶν στά μεγάλα αὐτά κοινωνικά σχέδια ὑλοποιήθηκε μέ τήν ἐπικράτηση ἐνός πνεύματος ὀρθολογισμοῦ στίς ἀποφάσεις, ἀλλά καί στή μελέτη τῶν ἔργων αὐτῶν. Ὁ ὀρθολογισμός ἐμπεδώθηκε τόσο μέ τήν ὀργάνωση τῆς ἐκπαίδευσής τους, ὅσο καί μέ τήν ὀργάνωση τοῦ ἐπαγγέλματός τους. Ἡ συνοχή τους ἀλλά καί αὐτή τῶν ἡγετῶν τους (τῶν καθηγητῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσόβιου Πολυτεχνείου) διατηρήθηκε παρά τίς μεγάλες κοινωνικές ἀνακατατάξεις καί τίς συνακόλουθες πολιτικές ἀναταραχές (διχασμός, δικτατορίες, βενιζελισμός, ἀντιβενιζελισμός). Ἡ συνοχή (ὄχι ὅμως τό σχέδιο) κατέρρευσε τή στιγμή τῆς σύγκρουσης τοῦ ΕΑΜ

οί μηχανικοί προσπαθούν να κατακτήσουν την πολιτική ηγεμονία και να ήγηθούν στην ανάπτυξη του καπιταλισμού. Στην προσπάθεια αυτή απέτυχαν, πιθανόν, επειδή αποτελούσαν μία μικρή αριθμητικά ομάδα, και δεν επιδίωξαν να εκφράσουν τα συμφέροντα του συνόλου της μικροαστικής τάξης, περιχαρακόμενοι στις δικές τους ιδέες από τις οποίες άλλωστε απέρρευε ένας ελιτισμός αν τους συγκρίνουμε με τις υπόλοιπες τάξεις της κοινωνίας. Η απόστασή τους ακόμα και από την αστική τάξη αποδεικνύεται από την προσκόλλησή τους στο κράτος και την επικράτηση των μηχανικών των κατασκευών έναντι των μηχανικών της παραγωγής. Ο Γ.Α. αναφέρει ότι μόλις στο μεσοπόλεμο ξεπερνιέται η μειονεκτική θέση αυτών που σπουδάζουν μηχανολογία (δηλαδή αποτελούν στελέχη της παραγωγής) και όχι στις σχολές των κατασκευών, μολονότι και στην περίοδο αυτή εμπιστεύονται κατά κύριο λόγο τις κρατικές επένδψεις στη βιομηχανία. Συγκεκριμένα, ουσιαστικές επενδύσεις θεωρούνται αυτές του στρατού και όχι των μεμονωμένων βιομηχάνων, με αποτέλεσμα στο ΕΜΠ να ιδρύσουν τη σχολή των μηχανολόγων αεροπορίας (αεροναυπηγών). Γενικά, η κριτική που ασκούσαν στην αστική τάξη ήταν υποτονική ή/και αδιάφορη, αποδεχόμενοι τις περιορισμένες δραστηριότητες στις οποίες αυτή επιδίετο. Η αντιμετώπιση της ανεργίας των μελών τους κυρίως στρεφόταν γύρω από την πολιτική της μοιρασιάς της υπάρχουσας «πίτας» από τα μεγάλα δημόσια έργα και όχι από την ανάπτυξη της βιομηχανίας, της μείωσης των εισακτέων στο ΕΜΠ και της περιχαράκωσής τους γύρω από τα επαγγελματικά δικαιώματα που κανείς άλλος δεν έπρεπε να αποκτήσει.

Δεύτερον, ήταν μία κοινωνική ομάδα-στηρίγμα της αστικής τάξης, που ποτέ δεν έθεσε στην ημερήσια διάταξη το συνολικό «κοινωνικό ζήτημα». Αυτό φαίνεται από α) τον τρόπο που επιλέγονταν τα μέλη, με τις αυστηρές εισαγωγικές εξετάσεις στο Πολυτεχνείο, που όπως αναφέρει ο Γ.Α., τα θέματα ξέφευγαν από τη διδακτέα ύλη του Γυμνασίου, β) την προσπάθεια εξασφάλισης επαγγελματικών δικαιωμάτων μόνο για τους απόφοιτους του ΕΜΠ, αποκλείοντας εμπειρους εργοδηγούς αλλά ακόμα και άλλοδαπούς μηχανικούς, γ) τη νομιμοποίηση του Τεχνικού Επιμελητηρίου πέρα από συνδικάτο σε σύμβουλο του κράτους. Οί πολιτικές αυτές εξασφάλιζαν την προνομαχική θέση της ομάδας αυτής στο κράτος, ενώ ποτέ δεν έθεσαν το πρόβλημα των σχέσεων παραγωγής, και δεν συζήτησαν άλλες μορφές διάρθρωσης και διεύθυνσης της παραγωγής.

Αυτό όμως που έντυπωσιάζει στην ανάλυση του Γ.Α., δεν είναι ότι η ομάδα αυτή τελικά προσπάθησε να εκφράσει τα συμφέροντα της αστικής τάξης ώστε οι ηγέτες της (οί καθηγητές ΕΜΠ) να αποτελέσουν τους διανοούμενους αυτής της συμμαχίας. Αλλά έφτασε στο σημείο να αποστασιοποιηθεί τόσο πολύ από το κοινωνικό ζήτημα, εκφράζοντας τον τεχνικό ορθολογι-

σμό, που πίστεψε και συνεργάστηκε με τη δικτατορία του Μεταξά. Μάλιστα δύο καθηγητές, ηγετικές φυσιογνωμίες στο χώρο τους (ο Κ. Γεωργικόπουλος και ο Ν. Κιτσιώκης), όπως αναφέρει ο Γ.Α., τιμήθηκαν από το Γ' Ράιχ και ανακηρύχθηκαν επίτιμοι διδάκτορες γερμανικών Πολυτεχνείων κατά την γιορτή των εκατό χρόνων του ΕΜΠ.

Εδώ εγείρονται σοβαρά ζητήματα. Μήπως η μικροαστική τάξη, ή τουλάχιστον τμήμα αυτής, την περίοδο του μεσοπολέμου ήταν έτοιμη να εκφασιστεί; Για να υλοποιήσει το σχέδιο στο οποίο θα καταλάμβανε ένα ιδεολογικά ηγεμονικό ρόλο, που θα της εξασφάλιζε μακροπρόθεσμα προνομαχική θέση στη συμμαχία της με την αστική τάξη, αποδέχτηκε την κατάλυση της δημοκρατίας;

Τά παραπάνω ερωτήματα οδηγούν σε ένα τρίτο ερώτημα κρίσιμο για την εποχή του μεσοπολέμου. Γιατί δεν προχώρησαν στο φασισμό και στην κατάκτηση της πολιτικής ηγεμονίας οί μηχανικοί; Πιστεύω ότι δεν υπήρχαν στην Ελλάδα οί δύο προϋποθέσεις που έθεσε για κάτι τέτοιο ο Πουλαντζής μελετώντας τον φασισμό στην Γερμανία και την Ιταλία. Πρώτον, δεν υπήρχε επαναστατική προσπάθεια κατάληψης της εξουσίας από την εργατική τάξη και φάση ήττας της, ή αλλιώς δεν υπήρχε καν ανησυχία στην αστική τάξη για άμφισβήτηση της εξουσίας της, αφού οί «έπικινδυνες τάξεις» ήταν πολύ αδύναμες. Μάλιστα η εργατική τάξη δεν είχε εμπειρίες (ή/και ήττες), αφού ούτε κομμουνές έγιναν στην Ελλάδα, ούτε εργατικά συμβούλια, ούτε προσπάθεια κατάληψης της εξουσίας από εργάτες όπως στην Έλβετία (από ιταλούς εργάτες) ή στη Γερμανία. Δεύτερον η μονοπωλιακή αστική τάξη δεν διεκδικούσε την ηγεμονία, γιατί δεν είχε άμεσα συμφέροντα στην παραγωγή. Κυρίως επιδίετο σε δανεισμούς στο κράτος και σε τοκογλυφία. Δεν χρειαζόταν δηλαδή ένα εθνικό σχέδιο έντονης ανάπτυξης του καπιταλισμού, ώστε να συναγωνισθεί τους αντιπάλους της στις παγκόσμιες αγορές. Ακόμα και αν κάνω λάθος ανάλυση με τα παραπάνω, ή θέση ότι στην Ελλάδα δεν επικράτησε ποτέ ο φασισμός, θέση που εκφράζουν πολλοί και ειδικοί ιστορικοί, πιστεύω ότι χρειάζεται καλύτερη ανάλυση ως προς τό ποιοι παράγοντες απέτρεψαν αυτή την εξέλιξη και ποιές κοινωνικές τάξεις αντιστάθηκαν. Προσωπικά από την ανάλυση του Γ.Α. και την παρουσίαση του αρχεακού υλικού που κάνει, καταλήγω ότι ο μη εκφασισμός δεν αποτέλεσε πανλαϊκό ελληνικό διακύβευμα και ούτε «ίδιον της Ελληνικής Ψυχής».

Τελικά διανοούμενοι της αστικής τάξης και συγκεκριμένοι ηγέτες των μηχανικών προσχωρούν στο ΕΑΜ. Ο Γ.Α. αναφέρει ότι μήνες πριν την απελευθέρωση από τη γερμανική κατοχή ο Ν. Κιτσιώκης προσπαθεί να περάσει ως απόφαση από τη Σύγκλητο του ΕΜΠ τό ριζοσπαστικό σχέδιό του, που αποβλέπει να εξυπηρετήσει τό νέο ρόλο των μηχανικών στην εποχή της ανα-

συγκρότησης, απόφαση πού πλειοψηφεί. Η προσχώρηση αυτή γίνεται με όρους πού δέν νομίζω ότι μπορούν να χαρακτηριστούν ως συνάντησή του με τόν σοσιαλισμό. Νομίζω ότι τά άρθρα στό περιοδικό Άνταϊος αλλά και ή συγκεντρωτική μελέτη του Ν. Μπάτση, τήν όποια ό Γ.Α. χαρακτηρίζει ως opus magnum τής Άριστεράς, άποτυπώνουν άπόλυτα τούς όρους αυτούς. Τό βιβλίό ή «Βαρεία Βιομηχανία στήν Έλλάδα» του Ν. Μπάτση πού εκδόθηκε τό 1947, θεωρώ ότι άποδέχεται πλήρως τή γραμμή του ΚΚΕ περί «λαϊκής δημοκρατίας», και ως προς τή δομή του άποτελεί ένα σταλινικό κείμενο (παρά τίς στρογγυλεύσεις τής Ε. Παππά στό πρόλογο τής τελευταίας του έκδοσης).

Πρώτον, τεκμηριώνει τίς δυνατότητες τής Ελλάδας να κερδίσει τήν εθνική της άυτονομία, άφού έχει τούς φυσικούς πόρους και κατά συνέπεια μπορεί να λειτουργήσει μία άυτόνομη βαριά βιομηχανία. Δεύτερον, τό σχέδιο αυτό όμως έκτιμά ότι δέν μπορεί να τό εκτελέσει σε συμμαχία με τήν άστική τάξη, τήν όποια χαρακτηρίζει σύσσωμη ως μαυρογορίτικη. Μπορεί να τό εκτελέσει μόνο κάτω από τήν ήγεσία του ΚΚΕ. Όταν όμως δέν άναγνωρίζει τήν πραγματοποίηση καμιάς συμμαχίας με τήν άστική τάξη και τούς συμμάχους της, τότε ή άνασυγκρότηση δέν μένει παρά να γίνει μετά από τήν επικράτηση του ΚΚΕ, δηλαδή μιās περιορισμένης πλειοψηφίας. Νομίζω ότι αυτή ή θέση ύποκρύπτει τήν άποδοχή επικράτησης των δυνάμεων του ΕΑΜ, μετά τήν όποια άναμένεται ή επικράτηση του νέου πολιτικού πρωταγωνιστή, πού θεωρούν οι διανοούμενοι αυτόο ως τήν κατάλληλη δύναμη. Τρίτον, δέν άναφέρεται στό ζήτημα των παραγωγικών σχέσεων. Δέν άναφέρονται ποιές κοινωνικές τάξεις και με ποιούς ταξικούς όρους θά πραγματοποιήσουν τό σχέδιο αυτό. Θεωρώ ότι ύπονοείται, ότι ή ύλοποίησή του προϋποθέτει τήν άπόλυτη επικράτηση των άστικών σχέσεων, όπου οι μηχανικοί, οι οικονομολόγοι κ.ά. θά είναι οι άδιαμφισβήτητοι ήγέτες τής παραγωγής σε μικροοικονομικό επίπεδο και πολιτικοί ήγέτες σε μακροοικονομικό επίπεδο. Τό τρίτο ζήτημα με όδήγησε να χαρακτηρίσω τό κείμενο σταλινικής προοπτικής, γιατί στό σημείο αυτό δέν μπορώ να άποφύγω τήν άνάλυση του Σάρολ Μπετελέμ στό βιβλίό του («Οι ταξικοί άγώνες στήν ΕΣΣΔ»). Ο Μπετελέμ, παρά τή διχοτομία πού έφερε στήν Άριστερά, άφού πραγματοποίησε μία μεγάλη έργασία στηριζόμενη σε άρχειακό ύλικό, στό 3ο και 4ο τόμο του βιβλίου του (πού δέν έχουν μεταφραστεί στα έλληνικά σε αντίθεση με τούς πρώτους δύο τόμους;) κατέληξε ότι ή ήττα του έργατικού κινήματος και συνακόλουθα των σοβιετ και ή νίκη τής άστικής τάξης στήν ΕΣΣΔ, πού βρισκόταν κυρίως στό κράτος και διατηρούσε τή σχετική της άυτονομία, άρχισε στα τέλη τής δεκαετίας του '20, δηλαδή με τήν άρχή του σταλινικού φαινομένου όπως όνομάστηκε.

Στό σημείο αυτό τίθεται τό έρώτημα. Πώς άντιλαμ-

βάνονται τό ΚΚΕ οι διανοούμενοι πού προσχωρούν στήν πολιτική του, και τά στρώματα πού εκπροσωπούν ή προσπάθησαν να ενεργοποιήσουν; Ένώ ή έργατική τάξη βλέπει τό ΚΚΕ και τούς ήγέτες του ως τούς μεγάλους καθοδηγητές πού άποβλέπουν στήν σοσιαλιστική και δημοκρατική άλλαγή (και πιθανώς ή ταξική και ιδεολογική τους θέση να ήταν τέτοια), οι άστοί πού διολισθαίνουν από τόν Μεταξά στό ΕΑΜ και τό ΚΚΕ με τό ίδιο πολιτικό σχέδιο, νομίζω ότι τό βλέπουν ως μία πολιτική δύναμη με τήν όποια μπορούν να συμμαχήσουν για να τό ύλοποιήσουν. Η μικροαστική τάξη λοιπόν και οι διανοούμενοι της (πού δέν είναι κομμουνιστές) βλέπουν ότι τό ΚΚΕ μπορεί να άποκτήσει τήν ήγεμονία, χωρίς να άπαιτούνται σοβαρές ταξικές συγκρούσεις, άφού ούτε τό ΚΚΕ θέτει τό πρόβλημα των σχέσεων παραγωγής και τό σοσιαλισμό στήν ήμερήσια διάταξη τή συγκεκριμένη έποχή (άλλωστε ή επανάσταση στήν Έλλάδα είχε χαρακτηριστεί άστικοδημοκρατική).

Όμως ή άστική τάξη τής έποχής του έμφυλίου πολέμου δέν μπορεί να χαρακτηριστεί σύσσωμη ως μαυρογορίτικη. Διαχωρίζοταν σε ομάδες, όπου βέβαια ή μαυρογορίτικη άστική τάξη ήγεμόνευε και εξαντλούσε όλη της τήν επιθετικότητα, ώστε να συμπαρασύρει όλες τίς πολιτικές δυνάμεις στον έμφύλιο πόλεμο. Υπήρχε όμως και ή παλιά βιομηχανική τάξη. Η τελευταία είχε βέβαια μία απέχθεια στή συνεργασία με τήν έργατική τάξη αλλά και μεγάλη άδυναμία λόγω τής καταστροφής των κεφαλαίων της στήν Κατοχή, με άποτέλεσμα να συμμαχήσει με τόν διεθνή παράγοντα από όπου τελικά ένισχύθηκε στή δημιουργία των νέων κεφαλαίων της και τής θέσης της στό συγκρότημα έξουσίας. Γι' αυτό άλλωστε τό ΚΚΕ, έχοντας ως σταθερή γραμμή τήν ένταξή του στό τότε πολιτικό σύστημα, προσπάθησε καταρχήν να συμβιβαστεί και να συζητήσει τουλάχιστον με αυτά τά στρώματα τής άστικής τάξης, παλινδρομώντας βέβαια λόγω τής ισχυρής πολιτικής και στρατιωτικής του δύναμης.

Άν ή παραπάνω άνάλυση είναι σωστή, εκείνο πού κάνει έντύπωση είναι ότι τόσο στον Άνταϊο όσο και στό βιβλίό του Ν. Μπάτση δέν τίθεται καμία συζήτηση περί τέτοιας συμμαχίας, παρότι πολλοί από τούς διανοούμενους αυτούς προέρχονταν από τή βενιζελική παράταξη και άσφαλώς πρέπει να είχαν σχέσεις με τήν παλιά βιομηχανική άστική τάξη. Μήπως λοιπόν ή μικροαστική τάξη (ή τό τμήμα της) προσπάθησε να κατακτήσει τήν πολιτική ήγεμονία πλέον όχι διαμέσου του έκφασισμού της αλλά του έκκομμουνισμού της; Όμως και στίς δύο περιπτώσεις τό πολιτικό καθεστώς πού θεωρούσε άναγκαίο τό έβλεπε ως ένα δικτατορικό καθεστώς.

Κάτι τέτοιο με πείθει, ότι όλη ή φιλολογία περί σχετικότητας του φασισμού και του κομμουνισμού, πού ή Άριστερά άντιμετωπίζει σήμερα, δέν βρίσκεται μόνο στα πολιτικά άποτελέσματα τής δομής του λενινιστι-

κοῦ κόμματος, ἀλλὰ κυρίως στήν ἰδεολογία τῶν μικροαστῶν πού βλέπουν τά δύο κόμματα καί τά ἀντίστοιχα πολιτικά συστήματα μέ τόν ἴδιο τρόπο.

Ὡς πρός τό πρῶτο, ἀσφαλῶς ἀποδέχομαι τή θέση τοῦ Ν. Πουλαντζᾶ καί τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς, ὅτι ἡ ἀδυναμία τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων ἦταν ὅτι ἀποδέχτηκαν τήν ἡγεμονία μιᾶς μικρῆς ομάδας, ὑποτίθεται τῆς πρωτοπορίας, καί ὄχι ἐνός κόμματος πού ὠρμάζει ὡς συλλογικός διανοούμενος (ὅπως λέει ὁ Γκράμσι), ἐνῶ δέν ἀποδέχτηκαν τήν πολυκομματική κοινωνία καί τήν ἀντιπροσωπευτική δημοκρατία. Τό ἀποτέλεσμα ἦταν νά μαραζώσει ἡ ἄμεση δημοκρατία (τά σοδιέτ) καί νά ἀναδειχθεῖ σέ δικτατορία ἡ μικρή ομάδα τῆς ἡγεσίας.

Ὡς πρός τό δεύτερο, θεωρῶ ὅτι μπορεῖ ἡ μικροαστική τάξη νά μὴν ἔχει σχέδιο γιά τήν ὁργάνωση ἐνός δικοῦ της τρόπου παραγωγῆς (πολλές φορές νομίζω λανθασμένα ἀναφέρεται ὡς ἔλλειψη ἰδεολογίας), ἀλλά ἀγωνίζεται νά καταλάβει τήν πολιτική ἐξουσία στή βάση τῆς δικῆς της ἰδεολογίας. Γιά νά ὑλοποιήσει τό σχέδιο αὐτό εἶναι ἔτοιμη νά συμμετάσχει σέ ὅποιοδήποτε πολιτικό καθεστῶς, μέ τόν ὄρο νά γίνουν ἀποδεκτά τά πολιτικά της συμφέροντα, ἀλλιῶς εἶναι ἔτοιμη γιά τήν καταστροφή. Ἀκόμα καί στή δημοκρατία, ὅπως ἔδειξε καί ἡ πρόσφατη ἑλληνική ἱστορία, διά τοῦ λαϊκισμοῦ ἐπιτίθεται καί καταστρέφει ὅλους τοὺς θεσμούς τῆς κοινωνίας. *Μήπως τελικά εἶναι μία τάξη πού εἶναι φύσει ἀντιδραστική καί ἐκτρέφει δικτατορίες;* Ἀπλῶς δέν ἔχει πάντα τέτοια ὁρμή καί δύναμη, ὥστε νά διεκδικεῖ τήν πολιτική ἡγεμονία, ὅποτε ἐμφανίζεται ὡς δημοκρατική καί ὑπερευαίσθητη; Τό σίγουρο εἶναι ὅτι ἡ Ἀριστερά πρέπει νά ἔχει πάντα ἓνα ἀκοικτό ἰδεολογικό μέτωπο μ' αὐτήν.

Βέβαια τό νά καταλήξει κανεὶς σέ τέτοια «ἀντικειμενική» διατύπωση περί τῆς φύσης μίας κοινωνικῆς τάξης εἶναι μᾶλλον παρακινδυνευμένο. Γι' αὐτό ὀρθό εἶναι νά ἐπικαλεστεῖ τή μαρξιστική θεωρία καί νά καταλήξει σέ συμπεράσματα πού χαρακτηρίζονται ἀπό ἐντοπιότητα. Οἱ κοινωνικὲς τάξεις δέν διαμορφώνονται πρὶν ἀπὸ τήν ταξική πάλη ἀλλὰ κατὰ τή διάρκειά της καί στό συγκεκριμένο κοινωνικό σχηματισμό. Κατὰ συνέπεια τό κοινωνικό στρώμα τῶν μηχανικῶν στήν Ἑλλάδα κατέλαβε τή συγκεκριμένη ταξική θέση καί ἐμποτίστηκε ἀπὸ ἀντισοσιαλιστική ἰδεολογία, μέ τόν τρόπο πού πολιτεύτηκε στίς συγκεκριμένες ἑλληνικές συνθήκες καί στό πλαίσιο τοῦ ἑλληνικοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ. Ἡ συνεκτικότητα τῆς ἰδεολογίας τοῦ τεχνικοῦ ὀρθολογισμοῦ πού χρησιμοποίησε τό ἀνέδειξε σέ πολιτική δύναμη πού διεκδίκησε τήν ἡγεμονία, διαχωριζόμενο πλήρως ἀπὸ ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες, ὅπως ἐργοδηγοί, σχεδιαστές, ἐργάτες κλπ., συμβάλλοντας ἔτσι καί στή δημιουργία τῶν διακριτῶν ταξικῶν θέσεων καί τῶν ομάδων αὐτῶν. Ἀλλιῶς κινδυνεύουμε νά καταλήξουμε σέ σταλινικοῦ τύπου συμπεράσματα, ὅτι τό τμήμα αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ομάδας ἀπὸ τήν ἀρχή

πού προσχώρησε στό ΕΑΜ ψεύδετο, ὅταν ἀναφερόταν στήν κοινωνική ἀλλαγὴ, καί ἦταν «πουλημένοι πράκτορες τῆς ἀστικῆς τάξης». Ἐξετάζοντας τό ζήτημα πῶς πολιτεύτηκαν οἱ Ἕλληνες μηχανικοὶ, μπορεῖ νά τεθεῖ τό ἐρώτημα καί σέ γενική μορφή. Μήπως ἡ ἰδεολογία τοῦ τεχνικοῦ ὀρθολογισμοῦ ἀντικειμενικά καί σέ παγκόσμιο ἐπίπεδο δημιουργεῖ τά ἴδια ἀποτελέσματα; Κατὰ συνέπεια, εἶναι δυνατόν νά καταλήξουμε σέ ἀντικειμενικούς προσδιορισμούς καί σέ προσδιορισμούς πού ξεπερνοῦν τήν ἐντοπιότητα γιά τήν ταξική θέση πού καταλαμβάνουν καί τήν πολιτική πού ἐφαρμόζουν οἱ ομάδες πού κατέχουν τήν ἰδεολογία αὐτή;

Ἐπανερχόμενος στό βιβλίο τοῦ Γ.Α., θεωρῶ ὅτι ἀποτελεῖ συμβολὴ στήν ἑλληνική βιβλιογραφία, καί πρέπει νά γίνουν καί ἄλλες παρόμοιες μελέτες ἄλλων κοινωνικῶν ομάδων τῆς μικροαστικῆς τάξης, ὥστε νά διαφωτιστοῦμε πλήρως ὡς πρός τή δομὴ καί τά κοινὰ συμφέροντα τῶν διαφόρων τμημάτων της ἀλλὰ καί ὡς πρός τήν πολιτική τους. Ὁ Ν. Πουλαντζᾶς στό βιβλίο του «Φασισμός καί Δικτατορία» ἀναφέρει ὅτι τμήματα τῆς τάξης αὐτῆς, πού θεωρήθηκαν ἐν δυνάμει σύμμαχοι τῆς ἐργατικῆς τάξης στή Γερμανία τοῦ μεσοπολέμου, ἐπιφύλαξαν στήν τελευταία μεγάλες ἐκπλήξεις. Τέλος, πιστεύω ὅτι γιά νά ὀλοκληρώσει τή μελέτη του ὁ Γ.Α. γιά τήν κοινωνική θέση ἀλλὰ καί τήν ἀντισοσιαλιστική ἰδεολογία τῶν ἑλλήνων μηχανικῶν θά μπορούσε νά προχωρήσει στή μελέτη τῆς δομῆς, τῆς ἱεραρχίας καί τῆς πειθαρχίας τῶν μελετητικῶν γραφείων, τῶν ἐργοταξίων, τῆς βιομηχανικῆς παραγωγῆς, καί τῆς κρατικῆς γραφειοκρατίας. Ἐκεῖ ὅπου διεξάγεται ὄχι μόνον ἡ ταξική πάλη μεταξύ τῶν μηχανικῶν καί τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων ἀλλὰ καί μεταξύ αὐτῶν τῶν ἰδίων. Σήμερα βέβαια εἶναι φανερό ὅτι οἱ μηχανικοὶ δέν ἀνήκουν στήν ἴδια κοινωνική ομάδα, ἀλλὰ θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά ἀποδειχθεῖ ἂν αὐτό συνέβαινε καί στό σημεῖο ἐκκίνησης τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτοῦ. Ἐκείνη ὁμως πού ἀναμένεται μέ ἐνδιαφέρον εἶναι μελέτη του γιά τοὺς μηχανικούς στήν δεκαετία τοῦ '40, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι εἶναι ἔτοιμη γιά ἔκδοση.

Ἐνας ἱστορικός ἔστησε ἓνα καθρέπτη γιά μᾶς τοὺς μηχανικούς ὅπου κανεὶς μπορεῖ νά τρομάξει βλέποντας τίς συνέπειες πού μπορεῖ νά ἔχει ὁ τεχνικός ὀρθολογισμός μας, ὅταν λειτουργεῖ σέ ἀπόσταση ἀπὸ τό κοινωνικό ζήτημα. Γι' αὐτό ὁ μηχανικός πρέπει νά ἐξελιχθεῖ σέ ἓναν κοινωνικό ἐπιστήμονα πού νά ἀντιλαμβάνεται καί νά προσδιορίζει τίς κοινωνικὲς συνέπειες τῶν ἔργων πού πραγματοποιεῖ. Ἐπίσης, ἡ διδασκαλία στό Πολυτεχνεῖο πρέπει νά ξεπεράσει τήν παράθεση στείρων τεχνικῶν γνώσεων, ἀλλὰ νά τίς ἐντάσσει στό κοινωνικό πλαίσιο καί νά ἐπικαλεῖται τίς ἀνάγκες πού ὑποτίθεται ὅτι αὐτὲς ἐξυπηρετοῦν. Αὐτὴ πρέπει νά

είναι μία ιδεολογική μάχη που να διαλύει τη συνεκτικότητα της ιδεολογίας της τεχνοκρατίας, ή όποια διαμορφώνει ειδικούς και οι όποιοι είναι δυνατόν να επιδράσουν τη βούλησή τους και τις απόψεις τους στο σύνολο της κοινωνίας και στους εκλεγμένους αντιπροσώπους της. Μία τέτοια σύνθετη εκπαίδευση μπορεί να διαμορφωθεί με ένα πρόγραμμα σπουδών που προσφέρουν καθηγητές τεχνικών επιστημών αλλά και άλλοι βασικών επιστημών.

Ο Γ.Α. έγραψε τό βιβλίο αυτό στο πλαίσιο της διδακτορικής του διατριβής στο μεταπτυχιακό τμήμα που συμμετέχουν τό ΜΙΘΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών και ή ΣΕΜΦΕ του ΕΜΠ. Η τελευταία είναι σχολή του Πολυτεχνείου που συγκροτείται από μαθηματικούς, φυσικούς, ιστορικούς και φιλοσόφους. Είναι μία σχολή που, κατά τη γνώμη μου, θά έπρεπε να λειτουργεί μόνο σέ μεταπτυχιακό επίπεδο εμπλουτίζοντας όμως τη διδασκαλία των μηχανικών σέ προπτυχιακό επίπεδο, θέση που δέν απέχει από τη πρόταση του Ν. Κιτσίκη για μία παρόμοια σχολή στή δεκαετία του '40.

Η διαφορά έγκειται ότι εκείνος στά πλαίσια του καθάρτα τεχνοκρατικού χαρακτήρα των μηχανικών τήν έβλεπε μόνο ως σχολή μαθηματικών και φυσικής. Θά ήμουν ό τελευταίος που θά παραγνώριζα ότι ή μελέτη των δύο αυτών επιστημών σέ ένα ανώτερο επίπεδο δέν ολοκληρώνουν τή θεωρητική συγκρότηση των μηχανικών. Όμως, στό επίπεδο της ιδεολογίας, στή βάση των όσων συζητήθηκαν παραπάνω, όρθως σήμερα ή σχολή θεραπεύει τά Μαθηματικά, τή Φυσική, τήν Ιστορία και τή Φιλοσοφία.

Βέβαια, έμεις οι μηχανικοί υποβαθμισμένοι πλέον κοινωνικά και πολιτικά, καλούμαστε να καταλάβουμε τήν ανάλογη θέση ως στρώμα στήν μικροαστική τάξη. Ο «μακρύς 20ός αιώνας των μηχανικών» τελείωσε. Ο καπιταλισμός των υποδομών και ό σταλινισμός του έξηλεκτρισμού τελείωσε. Τή θέση του καταλαμβάνει ό καπιταλισμός των υπηρεσιών, των άυλων προϊόντων και των υπηρεσιών (βιοτεχνολογικής) ύγείας. Νέα στελέχη ανατέλλουν, και στήν περίπτωση που συγκροτηθούν σέ συνεκτικό κοινωνικό στρώμα θά διεκδικήσουν τήν πολιτική έξουσία: Μπασκετμπολίστες και ήθοιοί της τηλεόρασης, στατιστικοί της ανθρώπινης συμπεριφοράς και δημοσιογράφοι της τηλεόρασης, αισθητικοί χειρουργοί και βιοτεχνολόγοι. Ήδη εμφανίζονται ως ήγέτες στίς εκλογές και στά κόμματα. Βασικές τους επιστήμες θά είναι ή ψυχολογία και ή βιολογία. Ήδη από παντού αναζητούνται οι ψυχολόγοι για τά παιδιά, για τά σχολεία, για τίς φυλακές, για εμπλεκόμενους στά άτυχήματα, για τούς χώρους εργασίας, για τά νοσοκομεία κλπ. Νομίζω ότι και ή σημερινή κρίση κυρίως στό ΠΑΣΟΚ, πηγάζει από τό γεγονός ότι οι έργολάδοι, οι μηχανικοί και οι γεωπόνοι δέν έχουν πιά τό κύρος αλλά και τήν ιδεολογική συνοχή να αποτελούν τά στελέχη των οργανώσεών του. Ένώ οι καινούργιοι δέν έχουν ακόμα συγκροτηθεί σέ ήγετικό κοινωνικό στρώμα, ώστε να ένοποιήσουν τήν μικροαστική τάξη και να τήν οδηγήσουν σέ ταξικές συμμαχίες για τήν κατάληψη της πολιτικής έξουσίας.

Στό σημείο αυτό μπορεί να τεθεί τό ερώτημα. Αυτά τά νέα μικροαστικά στρώματα εκφράζουν μία νέα τεχνοκρατία που σέ κάποια ιστορική φάση μπορεί να επιβληθεί επί του κοινωνικού συνόλου; Είναι δηλαδή πιθανόν να εκφασιστούν; Δέν ξέρω τί είχε αντιληφθεί, αλλά ό Ν. Πουλαντζάς ήδη τό 1968 μάς λέει ότι πραγματοποίησε τή μελέτη του για τό φασισμό όχι μόνο για αναλυτικούς και ιστορικούς λόγους, αλλά γιατί ανησυχούσε ότι ή Εύρώπη θά τόν αντιμετώπισει ξανά.

Είναι φανερό ότι περιμένουμε πολλές τέτοιες μελέτες σάν του Γιάννη Αντωνίου, για όλα τά κοινωνικά στρώματα, ώστε να συζητάμε επί του πραγματικού και όχι επί κάποιων υποτίθεται μαρξιστικών σταθερών που προκύψανε από τήν άνάλυση άλλων κοινωνικών σχηματισμών. Βέβαια ή γενίκευση και ή αναγνώριση παγκόσμιων σταθερών και θεωριών είναι πάγια επιστημονική διαδικασία, όμως πάντα έπεται.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΛΕΘΡΟΝ

André Malraux το φανταστικό μουσείο

Στο *Φανταστικό Μουσείο*, ο Αντρέ Μαλρώ καταφέρνει να ανασυντάξει μέσα από ένα χασοτικό σύμπαν και μια αδυσώπητη εποχή την τελευταία ίσως μεγάλη επική αφήγηση της τέχνης στη Δύση και να δώσει συνοπτικά τη ζωντανή σχέση ανάμεσα στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της.

πρόλογος: Ντένης Ζαχαρόπουλος
μετάφραση: Νίκος Ηλιάδης

ΠΛΕΘΡΟΝ | εικαστικά

ΟΥΓΚΟ ΦΟΣΚΟΛΟ:

Ἀπό τήν «προσαρτήση» στή λήθη

Σημειώσεις στήν ὥα τῆς ἐθνικῆς
λογοτεχνίας

τοῦ Δημήτρη Ἀρβανιτάκη

Τοῦ Ἄγγελου Δ.,
πού ἀγαπάει νά κουβεντιάζει γι' αὐτά

Οὔγκο Φόσκολο

Στό ὥραϊο ἐπετειακό λεύκωμα γιά τά ἑκατό χρόνια ἀπό τόν θάνατο τοῦ Φόσκολο (1827), τό ὁποῖο ἐπιμελήθηκε ἡ Μαριέττα Γιαννοπούλου Μινώτου, ἀνάμεσα σέ ἄλλα κείμενα, μποροῦσε κανεῖς ἐπίσης νά διαβάσει:

«Κολλήσαμε ἓνα ὦ μέγα στήν προπαραλήγουσα: παροξυτονίσουμε κακοηρότητα, τή γενική. Προσαρτήσαμε τοῦ μισοἔλληνα καί τρίψουμε τά χέρια μας ἀπό ἐθνική ὑπερηφάνεια σ' ἐμπνευσμένα χρονογραφήματα! Οἱ ἐπίσημοι δέ θά ἔχασαν τήν εὐκαιρία νά φρασεολογήσουν μέ τή χαρακτηριστική τους μεγαλόπρεπη κουφότητα. Ποιοί κατάλαβαν, συγκινήθηκαν μέ τό ἔργο τοῦ ἀξίου ποιητή; [... ἐξαίρωντας τή Μαριέττα Γιαννοπούλου Μινώτου...]. Δυό, τρεῖς ἀκόμα, ἴσως εἰδικοί. Οἱ ἄλλοι; Αὐτοί δέ λογαριάζουν παρὰ μόνο πῶς ἡ μάνα του ἦταν Ἑλληνίδα. Φοβοῦμαι πολύ, καί μεγαλείτερης ἀξίας ποιητής ἂν ἦταν, πῶς ἂν ὁ Φόσκολος δέν εἶχε ἐλληνικό αἷμα στίς φλέβες του, δέ θά λιβανίζοταν τόσο στόν τόπο μας. [...] Ὅλα τ' ἀνάγουμε στήν πατριδοκαπηλεία: τό ἴδιο γίνηκε καί μέ τόν Ἀντρέα Σενιέ, ἐπειδή ἔτυχε νά γεννηθῆ ἀπό πολίτισσα. Αὐριο θά γίνη τό ἴδιο μέ τή Ματῖλντη Σεράο, ξένης φύτρας, μέ σάρκα πατρινῆς. [...] Γελοιοποιηθήκαμε πρό χρόνων θελήσαντες νά δώσουμε σπαρτιατικά ἢ βολιώτικα χαρακτηριστικά στό γαλιωνέζο Κουρόκι. Γιά ὄνομα τοῦ Θεοῦ! Ἄς ἀγαπήσουμε, ἄς θαυμάσουμε τό Φόσκολο δίχως νά τόν προσαρτήσουμε!»¹

Λόγια τοῦ 1927. Τήν ἐποχή πού ἡ Ἑλλάδα, ἀλλά

καί ἡ γενέθλια γῆ τοῦ Φόσκολο, ἡ Ζάκυνθος, τιμοῦσαν τόν ἄνθρωπο πού γεννήθηκε στό Ἴόνιο² καί πέθανε αὐτοεξόριστος καί πάμφτωχος στό μακρινό Λονδίνο, στίς 10 Σεπτεμβρίου τοῦ 1827. Μιά μέρα πρῖν, ὁ τελευταῖος ἄνθρωπος πού τόν συνάντησε ζωντανό, ἦταν ὁ παλιός του φίλος Ἰωάννης Καποδίστριας, ὅταν κατέβαινε γιά ν' ἀναλάβει τή διακυβέρνηση τοῦ κράτους.³ Παλιές ἀγάπες εἶχανε κάποτε ἐνώσει τούς δρόμους τους: οἱ τύ-

1. Μ[ίμης] Βάλας, «Προσαρτήσεις (Σχετικά μέ τήν ἐλληνικότητα τοῦ Φόσκολου)», *Παναγυρικόν Λεύκωμα Ζακύνθου διά τήν ἑκατονταετηρίδα τοῦ Οὔγου Φωσκόλου*, ἔκδοσις Ἰονίου Ἀνθολογίας, 1927, σ. 80.

2. Ὁ γενέθλιος τόπος τοῦ ποιητῆ ἀμφισβητήθηκε. Στήν πρώτη βιογραφία του τό ζήτημα θεωροῦνταν λυμένο, παρὰ τό ὅτι, σημείωνε ὁ συγγραφέας, «δέ γνωρίζω πῶς ἦταν δυνατόν νά ἐγερωθῶν ἀμφιβολίες γιά τόν τόπο τῆς γέννησής του, ἂν δηλαδή ἔλαβε χώρα στή Βενετία ἢ σέ κάποιο νησί τοῦ Ἰονίου...» (: Giuseppe Pecchio, *Vita di Ugo Foscolo*, ἐκδ. Ruggia, Λουγκάνο 1830· χρησιμοποιῶ τήν ἐπανεκδοση, μέ ἐπιμέλεια τοῦ Giuseppe Nicoletti, ἐκδ. Longanesi, Μιλάνο 1974, σ. 125). Τό ζήτημα παρέμεινε, περιθωριακά ἔστω, στή συζήτηση: ὄλ. Spiridione de Biasi, «Dei parenti di Ugo Foscolo. Lettera al prof. Bartolomeo Mitrovic', autore dell'opuscolo *Ugo Foscolo a Spalato*», στί: Camillo Antona-Traversi, *De' Natali, de' Parenti, della Famiglia di Ugo Foscolo*, ἐκδ. Fratelli Dumolard, Μιλάνο 1886, σσ. 431-448.

3. Ugo Foscolo, *Epistolario*, τ. 2 [=Opere edite e postume, τ. 7], ἐπιμ. F. S. Orlandini-E. Mayer, ἐκδ. Le Monnier,

χες τῆς κοινῆς μικρῆς πατρίδας, τοῦ Ἴονιου ἡ ἐκπαίδευση καί ὁ κόμης Γκύλφορδ· τό ζήτημα τῆς Πάργας. Ἕνα παραμυθητικό κρουστάλλωμα τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας ἐπέμεινε στό συμβολισμό τῆς στιγμῆς, καθώς ἤθελε νά ὑποβάλει τήν ἰδέα ὅτι εὐοίωνες συμπτώσεις κυβερνοῦν τή ρότα τοῦ ἔθνους, κανονίζοντας ὥστε νά μή μένει ὀρφανό: ὅπως κι ὁ Σολωμός γεννήθηκε τή χρονιά πού ἐκτελέστηκε ὁ Ρήγας.

Λίγο παλιότερα, ὅταν τό 1870 ἡ Ἰταλία διεκδικοῦσε τά ὄστα τοῦ Φόσκολο ἀπό τήν Ἀγγλία, ἡ Ζάκυνθος εἶχε ἐγείρει ἐπίσης λογικές ἀξιώσεις. Τό ζήτημα ἔληξε, ὅταν ὁ Φόσκολο βρῆκε ἀνάπαυση στό Πάνθεο τῶν Ἰταλῶν, στήν φλωρεντινῆ ἐκκλησία τῆς Santa Croce.⁴ Ἀλλά τό ζήτημα τῆς ταυτότητας τοῦ ποιητῆ, μέ τόν ἕνα ἢ μέ τόν ἄλλο τρόπο, μοιάζει ἀνοιχτό.

Ἕλληνας ἢ Ἰταλός ὁ Φόσκολο, λοιπόν; Μιά πρόσφατη ἐκδοση θέλει τόν «Φώσκολο [νά] ἀποτελεῖ μιά ἐξέχουσα λογοτεχνική μορφή τοῦ ἀπόδημου ἑλληνισμοῦ»,⁵ καί μιά ἀντίστοιχη λογική προβάλλει –μέ ἄλλα, εἶναι ἀλήθεια, ἐπιχειρήματα– ὁ Στέφανος Ροζάνης στήν λίγο παλαιότερη ἐκδοση μεταφρασμένων ποιημάτων τοῦ Φόσκολο.⁶

Τό ζήτημα τῆς ἑλληνικότητας τοῦ Φόσκολο, δέν ἀπασχόλησε πραγματικά τήν ἑλληνική σκέψη, ἐκτός, νομίζω, ἀπό τήν ἑπτανησιακή κοινωνία, πού θεωρεῖ «τέκνο» τῆς τόν «Φώσκολο», καί τήν ἑπτανησιακή λογιόσύνη, πού τόν διατηρεῖ στό Πάνθεό τῆς. Σέ βαθμό μάλιστα, πού τό 2007, ἔχει «ἀνακηρυχθεῖ» σέ τοπικό ἐπίπεδο «ἔτος Φώσκολου». Πέρα ἀπό τήν ἀπλουστευτική συζήτηση περί φολκλόρ ἢ τοπικισμοῦ, νομίζω ὅτι τέτοιες κινήσεις ἀτί τῆς ἑξοχῆς ἔχουν νά μᾶς ποῦν γιά τίς τοπικές ἀντιστάσεις καί τίς συναφεῖς δυναμικές ἀπέναντι στά ἐκάστοτε (ἐθνικά, πολιτιστικά, διοικητικά) κέντρα.

Ἕλληνας ἢ Ἰταλός, λοιπόν, ὁ Φόσκολο; Ἀλλά τό ζήτημα εἶναι τοποθετημένο μοιάζει νά ἀγνοεῖ τίς ιστορικές πραγματικότητες καί νά ὁμογενοποιεῖ τό παρελθόν, προσαρμόζοντάς το σέ μεταγενέστερα, ἀλλά καθόλου ὁμόλογα σχήματα. Στήν περίπτωση αὐτή, ὅπως καί σέ κείνη τοῦ Σολωμοῦ καί τοῦ Κάλβου, ἄλλοι παράγοντες πρέπει νά ληφθοῦν ὑπ' ὄψη, παράγοντες πού ἀπαιτοῦν τήν κατανόηση δυναμικῶν καί παραδόσεων γιά τίς ὁποῖες ἡ κριτική δέν ἀφιέρωσε ἰδιαίτερο κόπο. Τό ζήτημα σχετίζεται μέ τούς διαμορφωμένους ἄξονες ἀναφορᾶς τῶν τοπικῶν κοινωνιῶν καί μέ τή μετεξέλιξή τους, τή διαφοροποίησή τους κατά τήν ἐποχή τῆς διαμόρφωσης τῶν ἐθνικῶν ιδεῶν. Ἐν τέλει, συνδέεται ἀναπόφευκτα μέ τούς διαύλους διά τῶν ὁποίων ἐπικοινωνοῦσαν οἱ κοινωνίες, μέ τίς παραδομένες ἀξίες διά τῶν ὁποίων ἀντιλαμβάνονταν τόν ἑαυτό τους, μέ τίς συνέπειες τῶν νέων ὀριζόντων ἐπί τῶν παλαιῶν βεβαιότητων. Μεθοδολογικά, βέβαια, σχετίζεται ἀναπόσπαστα μέ τήν ιστορικότητα τῶν ἐργαλείων καί τῶν σχημάτων μέσω τῶν ὁποίων ὁ ιστορικός ἐπιχειρεῖ νά ἀντιληφθεῖ τό παρελθόν. Ἀλλιῶς: σέ καμία περίπτωση ζητήματα τέτοιου εἶδους δέν μπορεῖ νά κατανοηθοῦν μέσω τῶν μεταγενέστερα διαμορφωμένων βεβαιότητων,

μέσω τῆς χρήσης τῶν κατοπινῶν δηλαδή γλωσσικῶν καί ἐθνικῶν συνόρων.⁷

Ἐν προκειμένω, εἶναι ἀπαραίτητο νά θυμόμαστε ὅτι προτοῦ τό θέμα τεθεῖ, στόν βαθμό πού τέθηκε, σέ εὐρύτερο (ἐθνικό, ἐννοῶ) πλαίσιο, τό θέμα ὑπῆρξε ζωντανό γιά τήν ἑπτανησιακή λογιόσύνη. Κι ὄχι μόνο μέ ἐπετειακές ἐνκαιρίες. Ἀποτελέσει ἄλλωστε μιά ἀπό τίς πτυχές τῆς πραγματικότητας αὐτοῦ τοῦ τόπου, μιάς πραγματικότητας πού ἐμπεριεῖχε τήν ἐπικοινωνία (ἔστω ὡς περιφέρεια, ἔστω μέσω ἐνός ἐτεροχρονισμένου διαλόγου) μέ τήν Ἰταλία. Στό ἼONIO ὁ Φόσκολο, καί ζώντας καί πεθαμένος, ὑπῆρξε παρών. Γιά μιά μακρά περίοδο ἡ ἑπτανησιακή λογιόσύνη ὑπῆρξε ὁπωσδήποτε παρούσα στίς συζητήσεις τῶν Ἰταλῶν γιά τό ζήτημα τοῦ Φόσκολο. Θυμόμαστε ὅτι ὁ Σολωμός ὑπῆρξε

Φλωρεντία [1853], σ. 401· Bruno Lavagnini, «Dionisio Solomos, primo biografo di Ugo Foscolo», *Saggi di Letteratura Italiana in onore di Gaetano Trombatore*, ἐκδ. Cisalpino-Goliardica, Μιλάνο 1973 (ἀνάτυπο), σ. 316.

4. Γιά τό ζήτημα βλ. συνοπτικά: Λεωνίδας Ζῶης, *Λεξικόν ἱστορικό καί λαογραφικό Ζακύνθου*, Ἀθήνα 1963, σσ. 694-695 (ὅπου καί βιβλιογραφία).

5. Φανή Καζαντζή, *Μιά παλιννόστηση. Οἱ ἑλληνικές μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Ugo Foscolo*, ἐκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2006 (ἡ φράση ἀπό τό σημείωμα στό ὀπισθόφυλλο). Ἀντίστοιχα εὐδιάκριτο νόημα ἔχει βέβαια ὁ τίτλος.

6. Ὁ Ροζάνης δέν θεωρεῖ ὅτι τό ἔργο τοῦ Φόσκολο θά ἔπρεπε νά ἐνταχθεῖ στήν ἑλληνική γραμματεία. «Ἄλλο ὅμως αὐτή ἡ ἑλληνική γραμματεία κι ἄλλο ὁ Ἕλληνας Φόσκολο. Ἕλληνας, ὄχι βέβαια μόνο καί μόνο ἐπειδή εἶδε τό φῶς τῆς ζωῆς του στή Ζάκυνθο –αὐτό τό ἦταν ἄπλοιοῦσῃ– μᾶ Ἕλληνας κατ' ἐξοχήν, διότι μέσα στό πνευματικό *universum* τῆς ἐποχῆς του τῆς ρομαντικῆς εἰσέβαλε μέ πάθος καί βοή καί ἐμόρφωσε ὡς τέκνο τῆς διασπορᾶς (καί ξέρομε τώρα τί σήμανε ἡ διασπορά γιά τά νεοελληνικά μας) τά φαντάσματά του τά ποιητικά, πού στή συνέχεια ἐγονιμοποίησαν τήν ποιητική θεωρία τοῦ Σολωμοῦ καί τοῦ Κάλβου, [...]». Ἄλλου, ἀναφερόμενος στήν κρίση τοῦ Σολωμοῦ γιά τήν τέχνη τοῦ Φόσκολο καί βρισκόντας ὅτι ὁ Σολωμός μαθητεύει κοντά του, καταλήγει: «Ἔτσι λοιπόν μιλά ὁ Ἕλληνας Σολωμός γιά τόν Ἕλληνα Foscolo» (βλ. *Ugo Foscolo. Ποιήματα μεταφρασμένα ἀπό Ἑπτανήσιους*, εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια Στέφανος Ροζάνης, ἐκδ. Ὠκεανίδα, Ἀθήνα 1997, σσ. 10 καί 13 ἀντίστοιχα). Ἐδῶ μάλιστα ἡ ἐννοια τῆς διασπορᾶς γίνεται κομική, ἐπενδύομενη ἐπιπλέον κι ἕνα ἄλλο νόημα: «Καί οἱ τρεῖς (σσ. Σολωμός, Κάλβος Φοσκολο) τέκνα τῆς διασπορᾶς ἐντός ἢ ἐκτός τῆς γενέθλιας γῆς τους» (ὅ.π., σ. 15). Βλ. καί στή συνέχεια.

7. Γιά τίς ἀρχές μᾶς τέτοιας συζήτησης, βλ. Δημήτρης Ἀρβανιτάκης (ἐπιμ.), *Ἀνδρέας Μουστοξύδης-Αἰμίλιος Τυπάλδος. Ἀλληλογραφία (1822-1860)*, ἐκδ. Μουσείο Μπενάκη-Κότινος, Ἀθήνα 2005, σσ. 97-107· ὁ ἴδιος, «Γλώσσα καί ἐθνική ταυτότητα στό ἼONIO κατά τόν δέκατο ἑνάτο αἰῶνα», *Τά Ἱστορικά* 46 (Ἰούνιος 2007), ὑπό ἐκδοση.

πράγματι, ὑπό μίαν ἔννοια, ὁ «πρῶτος βιογράφος τοῦ Φόσκολο»,⁸ μέ τό συγκλονιστικό *Elogio di Ugo Foscolo*, πού ὁ εἰκοσιενιάχρονος κόντες ἐξεφώνησε στόν καθολικό ναό τοῦ Ἁγίου Μάρκου, στή Ζάκυνθο, τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1827, λίγο μόνον καιρό μετά τόν θάνατο τοῦ συμπολίτη του. Στή διάρκεια τῆς ζωῆς τους, οἱ πραγματικότητες εἶχαν ἀλλάξει: οἱ δύο ποιητές, πού ποτέ δέ συναντήθηκαν, εἶχαν γεννηθεῖ στό νησί τοῦ Ἰονίου: ὁ ἓνας ὅταν αὐτό ἦταν στήν κυριαρχία τῆς Βενετίας κι ὁ ἄλλος ὅταν ἔρχονταν οἱ Γάλλοι. Τώρα πιά ὅμως ἦταν ἀγγλικό προτεκτοράτο καί ἡ τέως κυριαρχος Βενετία ὑπό αὐστριακή κατοχή. Ὁ Φόσκολο εἶχε μόλις πεθάνει στήν Ἀγγλία καί ὁ Σολωμός δέν ἔχασε τήν εὐκαιρία νά θυμίσει: «Ὁ Ἄγγλος ποιητής ἀναπαύεται στή γῆ τῶν πατέρων του, ὁ Ἕλληνας ὄχι», ὑπαινισσόμενος φυσικά τόν Μπάυρον.

Ἄλλά καί ἀργότερα, ὅταν στήν Ἰταλία ἐτίθετο τό ζήτημα τῆς σύνταξης τῆς βιογραφίας τοῦ δύσκολου Φόσκολο, τοῦ ἀνθρώπου πού εἶχε προκαλέσει συζητήσεις βίαιες καί ἐχθρητες μεγάλες, καί πάλι οἱ Ἑπτανήσιοι ἦταν παρόντες. Ἐνας Ἑπτανησο-βενετός, ὁ κεφαλονίτης Αἰμίλιος Τυπάλδος, ἐπιθύμησε νά γράψει τή βιογραφία του, συγκέντρωσε χειρόγραφα καί μαρτυρίες. Παρά τίς ποικίλες ἀντιρρήσεις γιά τήν ἐπάρκειά του, γιά χρόνια διέδιδε ὅτι τό ἔργο εἶναι σέ ἐξέλιξη. Καί εἶχε δύο, βεβαίως ὄχι τούς καταλληλότερους, συμβούλους: τόν Δαλματό Νικολό Τομαζέο (Niccolò Tommaseo) καί τόν Κερκυραῖο Ἀνδρέα Μουστοξύδη. Κανένας τους δέν ἔκρυβε τήν ἀντιπάθειά του γιά τόν Φόσκολο.¹⁰ Τό ἐγχείρημα δέν ὀλοκληρώθηκε ποτέ καί τή βιογραφία τήν ἔγραψε ὁ Λουίτζι Καρρέρ (Luigi Carrer).¹¹ Οἱ διαβολές ἢ οἱ αὐστηρές κρίσεις τῶν ἐχθρῶν τοῦ Φόσκολο συνεχίζονταν. Κι ὅταν ἀργότερα ὁ Γκιουζέπε Ματσίνι (Giuseppe Mazzini) ἐπιχείρησε νά ὑπερασπιστεῖ τό ἔργο τοῦ βαλλόμενου ποιητή, στό πλαίσιο τῶν στοχεύσεών του γιά τή μόρφωση μιᾶς ἰταλικῆς νεολαίας πού θά πειθόταν γιά τήν ἀναγκαιότητα καί τή δυνατότητα τοῦ Risorgimento, βρῆκε πάλι μπροστά του τόν ἐπίμονο Τομαζέο. Καί πάλι οἱ Ἑπτανήσιοι ἐμπλέξαν στή συζήτηση. Ὁ Τυπάλδος ζήτησε ἀπό τόν Μουστοξύδη τό φυλλάδιο-ἀπάντηση τοῦ Τομαζέο στόν Ματσίνι νά βγεῖ στήν Κέρκυρα. Ἄλλά ὁ Μουστοξύδης φοβήθηκε τίς ἀντιδράσεις τῶν Ζακυνθινῶν, «οἱ ὅποιοι δέν θά δέχονταν νά ἐπιτεθεῖ κανεῖς ἐναντίον τοῦ εἰδώλου τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας τους».¹² Ἡ συμμετοχή τῶν Ἑπτανησίων συνεχίστηκε στή διάρκεια τοῦ αἰῶνα: εἶδαμε ἤδη τή συμβολή τοῦ Σπυρίδωνος Δέ Βιάζη στόν τόμο τοῦ Antona-Traversi. Δέν ἦταν ὁ μόνος.

Καί βέβαια ἡ ἐμπλοκή τῶν Ἑπτανησίων, ἡ σχέση τρόπον τινά μέ τόν Φόσκολο φαίνεται καί ἀλλιῶς: δέν χρειάζεται παρά νά θυμίσουμε ὅτι ὁ Ἀνδρέας Κάλδος εἶχε μιᾶ μακροχρόνια σχέση μαζί του, σχέση μαθητείας, πού ὅμως δέν εἶχε εὐτυχῆ κατάληξη. Καί ἦταν ἐκεῖνος πού τό 1846 δημοσίευσε στό κερκυραϊκό περιοδικό *Giornale di Legislazione...* ἓνα ἄγνωστο ἀπό-

σπασμα τῶν *Χαρίτων* τοῦ Φόσκολο. Ἄλλά καί ὁ Σολωμός, πέρα ἀπό τήν («ἐμμεση», διά χειρός Λουδοβίκου Στράνη) ἀφιέρωση στόν Φόσκολο τοῦ πρώτου ἔργου του, τῶν *Rime improvvisate* (Κέρκυρα 1822), πέρα ἀπό τό *Elogio* καί τό ποίημα στή μνήμη του («In morte di Ugo Foscolo»), ἔφτιαξε τή *Γυναίκα τῆς Ζάκυνθος*, πατώντας ἐν μέρει στά χνάρια τῆς *ὑπερκάλυψης* τοῦ Φόσκολο.

Ἄλλά καί σ' ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο ἀποδεικνύεται ἡ συγγένεια, ἡ ἐπικοινωνία, ἡ ἀναμέτρηση: σ' ἐκεῖνο τῶν μεταφράσεων. Τά ἔργα του, ὅσα κατά τόν δέκατο ἔνατο καί τόν εἰκοστό αἰῶνα εἶδαν τό φῶς μεταφερόμενα στήν ἐλληνική γλώσσα, προέρχονταν στή συντριπτική πλειονότητά τους ἀπό τήν ἀγάπη καί τή γραφίδα τῶν Ἑπτανησίων (Στ. Μαρτζώκης, Μ. Σιγούρος, Γερ. Σπαταλάς, Ἀντ. Μάτεσις, Γ. Καλοσοῦρος, Γερ. Μαρκοῤῥας, Ναθ. Δομενεγίνης, Λ. Μαβίλης, Μ. Γιαννοπούλου Μινώτου κ.ἄ.) – ἂν καί ὄχι βεβαίως ἀποκλειστικά (Ἡλ. Καλαμογάρτης– Χαρ. Χριστόπουλος, Ἄγ. Βλάχος, Ἄλ. Σούτσος, Γ. Ζαλοκώστας κ.ἄ.).¹³ Κάποιοι, ὡστόσο, ἀπό τήν τελευταία αὐτή ομάδα συνδεόταν ποικιλοτρόπως μέ τήν Ἰόνια ἢ τήν ἰταλική πραγματικότητα.

Πῶς ἀντιλαμβάνονταν τόν Φόσκολο οἱ συγκαιρινοί καί συντοπίτες του; Ὁ δάσκαλός του, ὁ Ἀντώνιος Μαρτελάος, μέσα στό πλαίσιο τοῦ διαμορφωμένου ἐθνικοῦ λόγου, στό ποίημα πού τοῦ ἀφιέρωσε, ἔγραψε: «Τοῦ κάκου Φράγκο θέλουν νά σέ κάμουνε / πού εἶς Ἕλληνας τά Μνήματα φωνάζουνε».¹⁴ Ὁ Σολωμός πάλι στό *Ἐγκώμιο* σημειώνει:

8. Bruno Lavagnini, «Dionisio Solomos», ὁ.π. (κυρίως: σσ. 318 κ.ἑ.). Ὁ Lavagnini ἀναδεικνύει τά σαφῶς βιογραφικά στοιχεῖα πού ἐκεῖ περιέχονται καί ἰχνηλατεῖ τίς πηγές τοῦ Σολωμοῦ.

9. «Ἐγκώμιο γιά τόν Οὔγκο Φόσκολο», *Διονυσίου Σολωμοῦ Ἄπαντα*, τ. 2 (Παράρτημα: Ἰταλικά ποιήματα καί πεζά), μτφρ. Λίνου Πολίτη, Ἀθήνα 1991 3, σ. 91.

10. Γιά τό ζήτημα βλ. Ἀρβανιτάκης (ἐπιμ.), *Ἀνδρέας Μουστοξύδης-Αἰμίλιος Τυπάλδος*, ὁ.π., σσ. 80-96 (ὅπου καί σχετική βιβλιογραφία).

11. Luigi Carrer, *Prose e poesie edite ed inedite di Ugo Foscolo ordinate da Luigi Carrer e corredate della Vita dell'autore*, ἐκδ. Gondoliere, Βενετία 1842.

12. Πρόκειται γιά τά κείμενα: Giuseppe Mazzini, *Scritti politici inediti di U. Foscolo raccolti a documentare la vita e i tempi*, Λουγκάνο 1844 καί Niccolò Tommaseo, *Intorno ad U. Foscolo lettere due, indirizzate al Conte A[ilberto] N[ugent]*, Πράτο 1847. Γιά τό ζήτημα, βλ. καί Ἀρβανιτάκης, ὁ.π., σσ. 693-703.

13. Γιά τό σύνολο τῶν μεταφράσεων στήν ἐλληνική, βλ. Φανή Καζαντζή, ὁ.π., κυρίως σσ. 141-170.

14. Βλ. Γ. Θ. Ζώρας (ἐπιμ.), *Ποίησης καί πεζογραφίας τῆς Ἑπτανήσου* [= Βασική Βιβλιοθήκη 14], ἐκδ. Ἀετός Α.Ε., Ἀθήνα 1953, σ. 79.

«Καί μέ τήν τόση φήμη του εἶναι μάλιστα φυσικό νά ὑποθέσῃ κανεῖς πῶς ἄλλοι, γιά νά τόν ποῦν δικό τους, θά βροῦν στήριγμα στή γλώσσα ὅπου ἔγραψε τά ὑπέροχα κείμενα, ἄλλοι στή μακροχρόνια παραμονή στή χώρα τους, κι ἄλλοι μπορεῖ καί στό φθαρτό του λείψανο, πού τοῦ δῶσαν τό στερνό κομμάτι γῆς. Σέ ὅλα τούτα τά ζηλόφθονα ἐπιχειρήματα, ὄχι δίχως ζηλοφθονία κι ἐμεῖς θά δώσουμε ἀπόκριση σήμερα ἀναθυμίζοντας μέ κλάματα πῶς ὁ δοξασμένος ἐκεῖνος γεννήθηκε ἀνάμεσό μας. [...] Ἐπειδή αὐτός, [...] δέν ἄφησε ποτέ οὔτε ἡ μακρινή ἀπόσταση οὔτε τό πέρασμα τοῦ καιροῦ οὔτε ἡ ἡδονή τοῦ ἐπαίνου [...], νά τοῦ σβήσουν τήν ἀγάπη πού τόσο πολύ τόν θέρμαινε γιά τό ἄμοιρο τοῦτο περιβολάκι».¹⁵

Καί μέ ἀντίστοιχο τρόπο, στό ποίημα γιά τόν θάνατο τοῦ ποιητή, ζητοῦσε ἀπό τόν νεκρό νά στείλει στήν πατρίδα κάποιον πού νά τοῦ μοιάζει.¹⁶ Ποιό εἶναι τό «περιβολάκι», λοιπόν, ποιά εἶναι ἡ πατρίδα πού θρηνεῖ; Ὁ Σολωμός ἐδῶ μιλοῦσε γιά μιᾶ «πατρίδα» διαφορετικά ὀριζόμενη ἀπό ἐκεῖνη πού τότε ἀκριβῶς διαμορφωνόταν. Ποιά εἶναι ἡ πατρίδα; Εἶναι τό νησί, εἶναι ὁ κοινός τους γενέθλιος τόπος· εἶναι ἡ *patria nativa*, στή γλώσσα πού καί οἱ δύο καλύτερα καταλάβαιναν: ἕνας ἀναβαθμός δηλαδή πρὶν τή διαμόρφωση τῶν νέων πραγματικοτήτων.

Ἡ πατρίδα εἶναι καταρχάς ὁ τόπος, ὀριζόμενος βέβαια στήν πολλαπλότητα καί τήν εὐρύτητα πού ὑπερβαίνει τήν ἀσφυξία τῶν σαφῶν ὀρίων, τῶν περιχαρᾶ κάσεων, τῶν *σινόρων*: ἀπαρτίζεται ἔτσι ἀπό πολλαπλά ἐπίπεδα καί ἐμπεριέχει εὐρύτερους ἄλλ' ὄχι μονοσήμαντους ἄξονες ἀναφορᾶς, πού νοηματοδοτοῦν τήν τοπικότητα. Χρήσιμο νά θυμηθοῦμε ὅτι ἡ ἑπτανησιακή τοπικότητα νοηματοδοτοῦνταν στό σημεῖο συνάντησης τῆς εὐρωπαϊκῆς (κυρίως βεβαίως ἰταλικῆς) καί τῆς ἑλληνικῆς πραγματικότητας. Ἄς μὴ λησμονοῦμε ἐπίσης ὅτι τήν ὥρα πού μιλάει ὁ Σολωμός τό νῆμα τῶν ἐθνικῶν ἐπαναστάσεων (καί τῆς ἑλληνικῆς) ἔχει ἀρχίσει νά ξετυλίγεται. Οἱ ἄξονες ἀναφορᾶς μετακινοῦνται, οἱ νοηματοδοτήσεις ἀλλάζουν καί οἱ πατρίδες θά ἀρχίσουν νά μορφοποιοῦνται ἀλλιῶς. Ὁ Σολωμός νομίζω λοιπόν ὅτι σκεφτόταν μέσα ἀπό τίς δυναμικές τῆς παράδοσης, μέσα ἀπό τίς ὁποῖες ὁ ἴδιος καί ἡ ἑπτανησιακή λογισοσύνη ἐπικοινωνοῦσαν μέ τήν Ἰταλία. Πατρίδα τοῦ Σολωμοῦ ἦταν ἡ Ζάκυνθος. Ἀλλά βεβαίως πατρίδα του γινόταν σταδιακά καί ἡ Ἑλλάδα, καθὼς τό ἀπέδειξε μέσα ἀπό τό ἔργο του. Ἀλλά, πρωτίστως πατρίδα του ἦταν ἡ *δυνατότητα ἐπικοινωνίας* μέ μιᾶ πραγματικότητα πού ἐνεῖχε φυσικά (ὄργανικά: βιωματικά, διανοητικά) καί τόν Φόσκολο.

Σέ μιᾶ τέτοια συναφεια προβληματισμῶν, τυχαῖος δέν νομίζω ὅτι εἶναι ὁ τρόπος πού διάλεξε ὁ Σολωμός γιά νά κλείσει τοῦτο τό *Ἐγκώμιο* σ' ἕναν ποιητή γιά τόν ὁποῖο δέν εἶχε καμιά ἀμφιβολία ὅτι θά σταθεῖ σ' ἀγόνατα τοῦ θεοῦ:

«᾽Ω ἀθάνατη ψυχῇ, μά τήν ἀγάπη πού εἶχες γιά κάθετι τό ξεχωριστό, σίμωσε στό θρόνο τοῦ Παντοδύναμου, πέσε καί ἀνασπάσου τό ὑποπόδιο τῶν ποδιῶν του, κι ἂν νόμος τῆς Παράδεισος δέν ἐμποδίζει τά δάκρυα, παρακάλεσέ τον μέ δάκρυα καί μέ φωνές, νά στείλῃ στήν κοντινὴ πατρίδα τή λευτεριά».¹⁷

Χρόνια ἀργότερα, ὅταν πέθανε ὁ ἴδιος ὁ Σολωμός, στίς παραμονές πιά τῆς ἰταλικῆς ἐνοποίησης, τίποτα δέν ἐμπόδισε τόν Ἰταλό Λουίτζι Μερκαντίνι (Luigi Mercantini), μέτοχο κι αὐτὸν τῶν ἰδίων πολιτιστικῶν παραδόσεων, τῶν ἰδίων γλωσσικῶν καί πνευματικῶν πραγματικοτήτων, νά βάλει τόν Σολωμό νά δείχνει τόν δρόμο στὸν ἰταλικό ἀγώνα.¹⁸

Ὁ ἑλληνοῖταλός Φόσκολο, λοιπόν, ὁ συμπολίτης τοῦ ἑλληνοῖταλοῦ Σολωμοῦ.

Ὁ διογράφος του, ὁ Giuseppe Pecchio, τό ἔργο τοῦ ὁποῖου γιά ποικίλους λόγους, πολύ πολεμήθηκε στήν ἐποχὴ του (1830), σημείωνε:

«Ὁ ἴδιος αὐτοαποκαλοῦνταν πάντοτε Ἑλληνας ὡς πρὸς τή γέννηση (*di nascita*) καί Βενετός ἐκ δικαίου (*di diritto*).¹⁹ Τό νά κλέψει κανεῖς ἀπό τοὺς σύγχρονους Ἑλληνες ἕνα λαμπρὸ ὄνομα εἶναι ἀκριβῶς σάν νά κλέβει ἕναν φτωχό. Ἡ Ἰταλία πρέπει νά ἀρκεστεῖ στήν τιμὴ τῆς υἱοθέτησης (*adozione*)²⁰ καί στή λάμπη πού ἐκεῖνος προσέθεσε στή φιλολογία τῆς. Ἄς ἀφήσουμε στοὺς Ἀλιττερίνους τό ἐπάγγελμα τῆς κλοπῆς ἀνθρώπων. Ὑπῆρξαμε ἕναν καιρὸ μεγάλοι ὅπως κι αὐτοῖ (σ. οἱ Ἑλληνες), καταπιεσμένοι κατόπιν ὅπως κι αὐτοῖ, δυστυχεῖς ὅσο κι αὐτοῖ».²¹

Ὁ ἴδιος πάλι ὁ Φόσκολο, ἀντιπαρατιθέμενος στὸν Μπαρτόλδου, σημείωνε:

«Μολονότι Ἰταλός ὡς πρὸς τή μόρφωση καί ὡς

15. «Ἐγκώμιο γιά τόν Οὐγγο Φόσκολο», ὁ.π., σσ. 76-77.

16. «Se non vuoi che tua patria si consigli / Col dolor del suo danno, e pianga sempre, / Fa che nasca per lei chi ti somigli» (μτφρ. Λίνου Πολίτη: «Ἄν δέν θέλῃς ἡ πατρίδα σου νά κλειστῇ στὸν πόνο τῆς γιά τή σφοδρά τῆς καί νά κλαίῃ ὀλοένα, κἄμε νά γεννηθῇ κάποιος πού νά σοῦ μοιάζῃ»): Διονυσίου Σολωμοῦ, *Ἄπαντα*, τ. 2 (Πεζὰ καί Ἰταλικά), ἐκδοση-σημειώσεις Λίνου Πολίτη, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1968², σ. 148 καί: ὁ.π., τ. 2 (Παράρτημα), ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 1991³, σ. 50 (μετάφραση).

17. «Ἐγκώμιο γιά τόν Οὐγγο Φόσκολο», ὁ.π., σ. 97.

18. Βλ. τό ποίημα «In morte di Dionigi Solomos», τό ὁποῖο δημοσιεύτηκε στή Γένοβα τό 1857. Βλ. *Canti di Luigi Mercantini (Nuova edizione con l'aggiunta di molte poesie inedite e un discorso di Giovanni Mestica)*, ἐκδ. Oreste Ferrario, Μιλάνο 1885, σσ. 287-289.

19. Ἐννοεῖται ὡς Βενετός ὑπήκοος.

20. Στήν ἰταλική, «*patria d'adozione*» σημαίνει «θετὴ πατρίδα».

21. Pecchio, ὁ.π., σ. 127.

πρός τήν καταγωγή (italiano d'educazione e d'origine), και άποφασισμένος, σέ κάθε περίπτωση, νά άφήσω τά κόκαλά μου κάτω από τά έρείπια τής Ιταλίας παρά στή σκιά τών φοινίκων (palme)²² όποιασδήποτε άλλης πιά ένδοξης και χαρούμενης γής, έγώ, όσο έχω συνείδηση του έαυτου μου, δέν θά λησμονήσω ποτέ ότι γεννήθηκα από έλληνίδα μητέρα, ότι τράφηκα μέ γάλα έλληνίδας παραμάνας και ότι είδα τήν πρώτη άχτίδα του ήλιου στήν *όλοκάθαρα και δασώδη Ζάκυνθο*, πού άντηχοΰσε άκόμη από τούς στίχους μέ τούς όποιους τήν έγκωμίαζαν ό "Όμηρος και ό Θεόκριτος».²³

Ό Φόσκολο ποτέ δέν έλησμόνησε ούτε τή γενέθλια γή του (έχει σημασία νά θυμόμαστε ότι στήν εποχή οι Ιταλοί τήν όνομάτιζαν *patria nativa*), ούτε τήν Έλλάδα στίς ώρες τής πώλησης τής Πάργας, στίς κατοπινές ώρες τής Έπανάστασης. Άλλά, έπίσης δέν πρέπει νά λησμονήσουμε ότι έξ άρχής ό ποιητής και πολιτής Φόσκολο υιοθέτησε ως γλώσσα και ως πατρίδα τήν Ιταλία. Μέ τή δική της πολιτική άσχολήθηκε, για τή δική της άνεξαρτησία πολέμησε, μέ τή δική της λογιόσυνη άναμετρήθηκε, τή δική της φιλολογία πλούτισε: ή ιταλική γλώσσα μορφοποίησε τόν κόσμο του και ό ιταλικός προβληματισμός τόν έκανε νά γράψει άξεπεραστές σελίδες για τή φιλοσοφία τής γλώσσας. Κι άν πάντα θεωρούσε τόν "Όμηρο πατέρα —δέν ήταν άλλωστε ό μόνος, δέν ήταν άλλωστε άδικαιολόγητος ό στοχασμός του—, κάτω από τή σκιά του Δάντη μεγάλωσε και ή σφραγίδα του μοναχικού και άνυποχώρητου 'Αλφιέρι τόν σφράγισε: άνεξίτηλα.

"Όσον άφορά τόν Φόσκολο, τόν Σολωμό και τόν Κάλβο, έχει διατυπωθεί ή άποψη για τήν «έξορία τής γλώσσας»,²⁴ άποψη πού είναι πολύ κοντά σέ κείνη του Σεφέρη για τούς τρεις μεγάλους μας ποιητές πού δέν ήξεραν έλληνικά. Δέν ξέρω πόσο ή «έξορία τής γλώσσας» μπορεί νά ισχύσει (ή νά ισχύσει μέ τόν ίδιο τρόπο) για τόν Φόσκολο. "Ας κρατήσουμε όμως τήν έπιλογή του: στήν εποχή τής *έπιλογής πατρίδας* ό Σολωμός διάλεξε, ό Κάλβος διάλεξε, ό Φόσκολο διάλεξε: όπως διάλεξε ό Τομαζέο και ό Ματσιότι. Δέν θέλω σέ καμία περίπτωση νά πώ ότι ή *έπιλογή* έγινε μηχανικά. Κάθε άλλο. Θά ήθελα μάλλον νά πώ ότι ή *έπιλογή* δέν έγινε μέ τά ίδια κριτήρια ή τίς ίδιες προϋποθέσεις: άλλως ό Κοραής κι άλλως ό Σολωμός. Έκείνο δηλαδή πού πρέπει νά προέχει για μάς είναι ή *κατανόηση* και όχι ή *καταστροφή* τών παραδειγμάτων. Κι αυτή ή *έπιλογή* έγινε σέ μεγάλο βαθμό μέσα από τίς πραγματικότητες, τίς δυναμικές, τόν κόσμο τελικά τής γλώσσας.

"Όπως ό Σολωμός έγινε «Έλληνας» μέσα από τήν παραίνεση του Γκιουζέπε Μοντάνι, μέσα από τήν παραίνεση του Σπυριδώνα Τρικούπη, μέσα από τήν κομογονία τής έθνικης επανάστασης, μέσα από τόν *περιβάλλοντα γλωσσικό όρίζοντα*, και τίς ιστορικές δυναμικές του τόπου του, έτσι και ό Φόσκολο έγινε «Ιτα-

λός»: μέσα άκριβώς από τίς αντίστοιχες *δημιουργικές άναγκαιότητες*. Αν ό Φόσκολο γεννήθηκε «Έλληνας», δέν μπορούσε φυσικά νά παραμείνει τέτοιος, άκολουθώντας τό δρόμο πού διάλεξε, ή πού ή *άνάγκη* διάλεξε γι' αυτόν. Αυτές τίς δυναμικές, τούς τριγμούς τής συγχρονικότητας, τούς έννώριζαν οι άνθρωποι πού βίωσαν τήν εποχή. Ό Σολωμός στο *Έγκώμιο* άναφέρει για τόν Φόσκολο, όταν έφτασε έφηβος στήν Ιταλία:

«Έμπρός, θά του είπαν (σσ. οι μεγάλοι τής Ιταλίας: ό Τσεζαρότι, ό Μόντι και ό Παρίνι), καλότυχο παλληκάρι, δώσε έσύ τήν άπόδειξη πώς τό πνεΰμα σας είναι θράκα σκεπασμένη μέ στάχτη και πώς δέ χρειάζεται παρά νά τή σudaλίση ένα χέρι για νά σπιθοβολή και ν' άναδώση φλόγα και πάλι».²⁵ Γιατί ό Φόσκολο έρχόταν από τόν «έλληνικό όρίζοντα».

'Αλλ' όμως ό Φόσκολο τής δεκαετίας του 1790 παρέμεινε *ανάλλαχτος*; "Όταν τό 1822 ό Λουδοβίκος Στράνης προέτασε στίς σολωμικές *Rime improvvise* τήν άφιερωτική έπιστολή στον Φόσκολο (ήμερομηνία: Ζάκυνθος, 15 Ιανουαρίου 1822), μάς έδινε μιάν *άπάντηση*:

«'Ωστόσο παροτρύνετε τον (σσ. τόν Σολωμό) και Σεΐς νά μελετά όσο μπορεί τ' αρχαία ελληνικά, για νά μπορη νά καρπώνεται μεγαλύτερα πλούτη από τή γλώσσα, και κάνουντας έτσι, μέ τό νά γράφη τή μητρική γλώσσα, θά είναι περισσότερο δικός μας άπ' ό,τι είσθε Σεΐς».²⁶

Για τούς Έπτανήσιους λοιπόν οι δρόμοι τής επικοινωνίας, τής πολιτισμικής κοινότητας δέν χάνονταν, δέν είχαν άκόμη χαθεί. Στήν *προοπτική* όμως τής έθνικης γλώσσας, τής έθνικης λογοτεχνίας, ή *έπιλογή*, ή *εμβάθυνση*, ή *καλλιέργεια* τής μιάς ή τής άλλης γλώσσας θά ήταν *καταλυτική*: ό Σολωμός, γράφοντας έλληνικά, θά είναι περισσότερο δικός μας, περισσότερο Έλληνας, άπ' ό,τι είσθε πλέον Σεΐς.

22. «Palma» σημαίνει «φοίνικας», αλλά και «βραβεΐο, δόξα, τιμή για τόν νικητή».

23. Άπόσπασμα από τήν περιφήμη έπιστολή του προς τόν Μπαρτόλδου (Μιλάνο, 29 Σεπτεμβρίου 1808): Ugo Foscolo, *Epistolario*, τ. 2 [= *Edizione Nazionale delle Opere*, τ. 15], έπιμ. Plinio Carli, έκδ. Felice Le Monnier, Φλωρεντία 1952, σ. 492. Πβ. Giuseppe Chiarini, *La vita di Ugo Foscolo*, έπιμ. Guido Mazzoni, έκδ. Barbèra, Φλωρεντία 1910, σ. 2 και τή γνώμη του Guardione: «E la sua anima fu sempre italo greca infuocando i suoi estri da Omero e Pindaro a Dante e al Petrarca»: Francesco Guardione, «Le aspirazioni e i palpiti dell'esule per la madre patria», *Πανηγυρικό Λεύκωμα*, ό.π., σ. 114.

24. Ροζάνης, ό.π., σσ. 13-14.

25. «Έγκώμιο για τόν Ούγκο Φόσκολο», ό.π., σσ. 78-79.

26. Διονυσίου Σολωμού, "Απαντα, τ. 2 (Πεζά και Ιταλικά), έκδοση-σημειώσεις Λίνου Πολίτη, έκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1968², σσ. 300 και 302 (μετάφραση).

Κι ἂν ὁ Φόσκολο παρέμεινε ἐφ' ὅρου ζωῆς «πλάνης θεόθεν καὶ ἀλήτης», αὐτὸ δὲν ὀφείλεται, νομίζω, στὴν ἀπώλεια τῆς πραγματικῆς-ιστορικῆς γενέθλιας γῆς του ἢ στὴν δῆθεν γλωσσικὴ ἐξορία του, ἀλλὰ στὴν ἴδια τὴν προσωπικότητά του, στὴν ψυχὴ του –ἂν ἐπιτρέπονται πλέον αὐτοὶ οἱ ὅροι. Ὁ ἴδιος ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἶχε φροντίσει νὰ βρεῖ τὰ προσωπεῖα μέσα ἀπὸ τὰ ὅποια θὰ ἀποκάλυπτε τὸν ἑαυτὸ του: πρῶτα τὸν Jacopo Ortis καὶ κατόπιν τὸν Ντίντιμο Κιέρικο (Didimo Chierico). Ὁ Ντίντιμο, πού διαδέχεται τὴν ὑπέρτατη ἐμπειρία τοῦ αὐτόχειρα Ortis,²⁷ εἶναι πάντα ὁ ἴδιος ὁ Φόσκολο, ἀλλὰ ποιὸς εἶναι ὁ Ντίντιμο; Ἔνας ἄνθρωπος πού ζεῖ στὴ σιωπῇ, αὐτοεξόριστος ἀπὸ παντοῦ δίχως πατρίδα. Ἔνα προσωπεῖο, ὁ Ντίντιμο Κιέρικο, πού «ὕπαινισσε-ται τὴ φυσικὴ κλίση τοῦ Φόσκολο, ἐνὸς ἀνθρώπου ταγμένου στὴ σύγχρονη καὶ “λαϊκὴ” ἱεροσύνη, σὲ μιὰν ἀποστολὴ προφήτη καὶ μύστη (a una missione di profeta e di vate)».²⁸

Κι ἂν ὁ Φόσκολο-Ντίντιμο «στὴν πραγματικότητά βαθιὰ ἐντὸς τοῦ ἀποξήτουσε μιὰν ἄλλη Ἰταλία: τὴν Ἰταλία τοῦ Ντάντη καὶ τοῦ Πετράρχη καὶ τοῦ Ἀλφιέρι κι ὄχι ἐκεῖνη τὴν Ἰταλία πού τοῦ προσφερόταν ὡς θέαμα καὶ πρόταση ζωῆς»,²⁹ αὐτὸ δὲν ὀφείλεται στὴν ἀδυναμία ἐπιστροφῆς στὸν γενέθλιο τόπο, ἀλλὰ στὴν ἀνυπαρξία ἐνὸς τόπου γιὰ ψυχές ὅπως τοῦ Φόσκολο.³⁰ Τὸ νόημα τῶν ἔργων μὲ τὰ ὅποια ἀποχαιρέτησε τὴν Ἰταλία τὸ μαρτυρεῖ: *Della servitù dell'Italia, Hypercalypsis*.

Δὲν ἔχει νόημα, ὡς ἐκ τούτου, ἡ συζήτηση περὶ τοῦ τί θὰ συνέβαινε «ἂν...»: ἂν ὁ Φόσκολο δὲν ἦταν φτωχός, ἂν ὁ Φόσκολο εἶχε ἐπιστρέψει, ἂν ὁ Σολωμός συνέχιζε νὰ γράφει στὰ ἰταλικά, ἂν...³¹ Τὸ ζήτημα μού φαίνεται πὼς εἶναι ὅτι ὁ πολὺπλευρος καὶ δυναμικός πλοῦτος τῶν ἀνθρώπων αὐτῆς τῆς κατηγορίας μῆκε στὴν νέα ἐποχὴ ἐπιλέγοντας: τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ γλώσσα τῆς ὁ Σολωμός καὶ ὁ Κάλβος, τὴν Ἰταλία καὶ τὴ γλώσσα τῆς ὁ Φόσκολο. Ἀλλὰ ἐκεῖνο πού προσιδιάζει, μᾶλλον ἐκεῖνο πού καταλυτικὰ σφραγίζει αὐτές τὶς προσωπικότητες εἶναι ὅτι ἐνωθῶν κομμάτια μιᾶς ἱστορίας, μιᾶς παράδοσης, ἐνὸς διαλόγου, μιᾶς δυνατότητας διαφορετικῆς ἀπὸ τὸν «κανόνα». Καὶ δὲν ἦταν οἱ μόνοι. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὸ μεγάλο ἐπίσης παράδειγμα τοῦ δαλματοῦ Νικολό Τομαζέο ἢ τοῦ δικοῦ μας Γεωργίου Τερτσέτη. Καὶ δὲν μιλάω γιὰ τὴν πολυπρισματικότητά πού θὰ ἀφοροῦσε ἕναν ἰδεολογικὸ κόσμον πού ὑπερέβαινε τὶς πατρίδες (κάτι πού θὰ μᾶς ἐξηγοῦσε τὴν εὐρωπαϊκὴ πατρίδα τοῦ Γκιουζέπε Ματοίνι), ἀλλὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού τραβοῦσαν τὶς ρίζες τους ἀπὸ συγκεκριμένους τόπους (*patria nativa*) καὶ ἐπέλεγαν μιὰ γλώσσα –καὶ ἄρα ἕναν κόσμον: ταυτιζόταν πάντα ἢ *lingua madre* μὲ τὴν *lingua d'adozione*; Στὰ παραδείγματά μας αὐτὸ δὲν συμβαίνει πάντα.

Φόσκολος λοιπὸν ἢ Φόσκολο; Ἑλληνας λοιπὸν ἢ Ἰταλός; Τὸ ζήτημα δὲ μπορεῖ νὰ τεθεῖ σχηματικά. Συ-

ναρτᾶται ἀπόλυτα μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἱστορικότητος τῶν πραγματικότητων, ζήτημα πού θὰ μᾶς ὀδηγήσει εὐθέως σὲ κείνο τῆς συγκρότησης τῶν ὀρίων τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας καὶ τῶν πηγῶν τῆς.

Ἡ ἐλληνικὴ λογοσύνη ἢ ἡ ἐλληνικὴ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας ποτέ δὲν διεκδίκησε πραγματικὰ τὸν Φόσκολο· καὶ δικαιολογημένα. Ὅπως εὐστοχα ἔχει εἰπωθεῖ, ἡ γλώσσα μας προσπάθησε πολὺ λιγότερο νὰ καταλάβει τὸν Φόσκολο καὶ περισσότερο τὸν Οὐγκώ, τὸν Σέλλεβυ ἢ τὸν Μπάυρον.³² Μήπως γιὰ τὸ ἔργο τῶν τριῶν σχετιζόταν μὲ τὴν κύρια ἐμπειρία τοῦ «ἔθνους», ἐνῶ τοῦ πρώτου μὲ μιὰ χαμένη (ἢ μήπως καὶ ἄβολη;) τοπικότητα;

Ἄλλοι φωνές ἀκούστηκαν προέρχονταν εἴτε ἀπὸ τὴν τάση διεκδίκησης γιὰ τὸ «ἐθνικὸ» ὅλων ὅσων εἶδαν τὸ φῶς σὲ ἐλληνικὸ χῶρον (ἀπὸ τὸν Λευκάδιο Χέρν μέχρι τὸν Ντέ Κίρικο...) εἴτε ἀπὸ τὴν ἐμμονὴ στὴν ταύτιση τοῦ «ἐλληνικοῦ» μὲ τὸ κλασικιστικὸ ὕφος στὴν τέχνη. Ἀλλὰ καμία σοβαρὴ διεκδίκηση «προσάρτησης» δὲν ὑπῆρξε, γιὰ καμιά ἀληθινὴ ἐπικοινωνία δὲν ὑπῆρξε ἀνάμεσα στὴ (νεο)ἐλληνικὴ πραγματικότητα καὶ στὸ ἔργο τοῦ Φόσκολο: γιὰ τὸν Φόσκολο δὲν μποροῦσε νὰ ὑπάρξει. Ἀκόμη περισσότερο, καμία ταύτιση δὲν μποροῦσε νὰ γίνει. Τὸ ἀντίθετο συνέβη (*συνέβη· δὲν συμβαίνει πιά*)

27. Ἡ πρώτη ἤδη φράση τοῦ Ortis, φωτίζει τὴν κατάληξή του: «Ἡ θυσία τῆς πατρίδας μας ἔχει ὀλοκληρωθεῖ: ὅλα χαθῆκαν καὶ ἡ ζωὴ, ἀκόμη κι ἂν μᾶς ἐπιτραπεί, δὲν θὰ εἶναι ἄλλο παρά θρῆνος γιὰ τὶς ἀτυχίες μας καὶ τὶς ντροπές μας»: *Ultime lettere di Jacopo Ortis* [= Edizione nazionale delle Opere di Ugo Foscolo, τ. 4], ἐκδ. Le Monnier, Φλωρεντία 1970, σ. 137 (μὲ βάση τὴν ἐκδόσιν τοῦ 1802).

28. Ἡ ἀποψη τοῦ Luigi Russo ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Mario Martelli, *Ugo Foscolo*, ἐκδ. Le Monnier, Φλωρεντία 1988, σ. 45 σημ. 17. Τὸ προσωπεῖο αὐτὸ τὸ χρησιμοποίησε ἀρχικὰ ὡς ψευδώνυμο στὴν ἰταλικὴ μετάφραση τοῦ Sterne, πού ἔκανε ὁ ἴδιος καὶ ἐκδόθηκε στὴν Πίζα τὸ 1813. Γιὰ τὴν προσωπικότητα τοῦ Didimo, βλ. τὸ πορτρέτο πού φιλοτέχνησε ὁ Φόσκολο, ὡς παράρτημα τῆς μετάφρασης τοῦ Sterne: «Notizia intorno a Didimo Chierico», σὲ: *Sterne-Foscolo, Viaggio sentimentale di Yorick lungo la Francia e l'Italia*, ἐκδ. Garzanti, Μιλάνο 1983, σσ. 335-346· Ugo Foscolo, *Opere*, τ. 2 (*Prose e saggi*), ἐκδ. Einaudi-Gallimard, Τορίνο 1995, σσ. 345-353 καὶ 905-911 (σχόλια τῶν ἐκδοτῶν).

29. Ροζάνης, ὅ.π., σσ. 16-17.

30. Σωστά ὁ Ροζάνης ἐντοπίζει ἐδῶ, ἀντλώντας ἀπὸ τὸν Walter Binni (: «Ugo Foscolo – La vita», σὲ *Ultime lettere di Jacopo Ortis*, ἐκδ. Garzanti, Μιλάνο 1981, σ. vii), τὴν πηγὴ τῆς «θέλησης γιὰ μιὰ ποίηση ἐλληνο-ιταλική», μέσα βεβαίως στὸν κόσμον τοῦ κλασικισμοῦ καὶ τοῦ πολυεπίπεδου ρομαντισμοῦ (Ροζάνης, ὅ.π., σ. 18 σημ. 9).

31. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὶς ἀπόψεις τῶν Θωμᾶ Βελιανίτη καὶ Σπυρίδωνα Θεοτόκη ἀπὸ τὸ *Πανηγυρικὸν Λεύκωμα*, ὅ.π., σσ. 79 καὶ 90-91 ἀντίστοιχα.

32. Ροζάνης, ὅ.π., σ. 9.

μέ τήν έπτανησιακή λογιουσύνη, ή όποία ένιωθε ζωντανή τήν έπικοινωνία, άκόμη καί τήν ταύτιση. Λόγω τής ιστορίας, λόγω τής γλώσσας, λόγω τής *patria nativa*.

Γιά νά τό πω διαφορετικά. Υποθέτοντας ότι συγκροτεί κανείς τήν ιστορία τής έλληνικής λογοτεχνίας, καί συζητώντας γιά τίς ρίζες της, θά ένέτασσε ένκει τόν Φόσκολο; Προφανώς όχι. Άν όμως κάποιος υπερέβαινε τόν καταναγκασμό του κανονιστικού καί μονοσήμαντου ένθνικού καί έπιχειροϋσε νά συγκροτήσει τήν ιστορία του σχηματισμού της, άς τήν ποϋμε, *προεθνικής τοπικότητας* (ώς ιστορίας, ως ταυτότητας, ως νοοτροπίας), θά βρισκόταν μπροστά σέ άλλου τύπου προβλήματα. Η συγκρότηση τής ιστορίας τής έπτανησιακής λογοτεχνίας (καί τής όμολογης λογιουσύνης, —θά τολμούσα νά πω: τής ταυτότητας) θά έπρεπε νά υποστηρίζεται από μιά πολυεστιακή θεώρηση. Έν τοιαύτη περιπτώσει, ό Φόσκολο θά ήταν άναμφιδόλως έννας από τούς γενάρχηες τής έπτανησιακής λογοτεχνίας. Όπως αντίστοιχα, τό γνωρίζουμε, θά ήταν καί ό Δάντης, τουλάχιστον γιά τόν Σολωμό.

Άλλά αν αυτή ή συζήτηση μοιάζει νά άφορά τήν τοπικότητα (στήν ουσία άφορά τόν σχηματισμό τών ταυτοτήτων καί τήν ιστορικότητα τών όρων), θά μπορούσε νά θέσει κανείς τό άκόλουθο έρώτημα: ό Άνδρέας Κάλδος, όχι μόνο μεγάλωσε «συζητώντας» μέ τόν Φόσκολο καί τόν Άλφιέρι, άλλα γνωρίζουμε ότι γιά άρκετά (πόσα;) χρόνια δοκιμάστηκε έπιχειρώντας νά συνθέσει στήν ιταλική, ότι ζομωνόταν μέσα από τίς επίσης πολλαπλές ιταλικές πραγματικότητες. Γιατί δέν πρέπει νά λησμονούμε ότι υπήρχαν επίσης πολλές Ιταλίες, πριν τήν Ιταλία. Χρωστάμε στόν Μάριο Βίτι πην πληροφορία ότι στά 1814 ό Κάλδος μετέφρασε στά ιταλικά τή σικελική ποίηση του σικελού άρκαδικού ποιητή Giovanni Meli.³³ Μπορεί ό Κάλδος νά υιοθέτησε κατόπιν τήν έλληνική, ποιός όμως μπορεί νά ισχυριστεί στά σοβαρά ότι τά ζητήματα τών ιταλικών άγώνων του είχαν σηησει μέσ στό μυαλό του; Αντίστοιχα, όποιος μελετάει τόν *Διάλογο* του Σολωμού ή τό δοκίμιο του Μουστοξύδη γιά τήν έλληνική γλώσσα,³⁴ δέ μπορεί νά μην άναγνωρίσει ένκει μέσα πολύν Vincenzo Monti, Alessandro Manzoni, Giulio Perticari, Gian Battista Niccolini, Giuseppe Montani, Pietro Giordani κ.ά. Ό λόγος δηλαδή γιά τήν ιταλική έμπειρία τών ποιητών μας καί τίς μεταπλάσεις της μέσα στίς στοιβάδες τής έπόμενης έλληνικής έμπειρίας. Πώς συμπλέκονται αυτές;

Τέλος. Τι σημαίνουν γιά τόν ιστορικό αυτά τά έπίπεδα διαμόρφωσης τών δημιουργών; Πώς τά μελετάμε; Συνήθως ή μονοσήμαντη καί τελεολογική έρμηνεία τά άγνοεί, ή έν πάση περιπτώσει τά θέτει σέ δευτερεύουσα μοίρα. Όλοι όμως γνωρίζουμε ότι χωρίς τόν Δάντη, χωρίς τόν Φόσκολο, χωρίς τόν Μόντι³⁵ καί τόν Μανζόνι,³⁶ ό Σολωμός δέν θά ήταν Σολωμός.³⁷ Κι όσα καί νά του είχε πει ό Τρικούπης, όσο δημοτικό τραγούδι κι αν είχε χωνέψει, όση λαϊκή γλώσσα κι αν είχε έμπεδώσει, δίχως αυτούς, ό έλληνικός Παρνασσός δέν

θά είχε βρει τόν Δάντη του στο πρόσωπο του ζακυνθινού ποιητή. Ξέρω ότι αυτά πού λέω είναι άυτονόητα, άλλα ό Έλληνας Σολωμός χρωστάει πολλά στόν Ιταλό Σολωμό.

Η συζήτηση άρα γιά τήν έλληνικότητα ή όχι του Φόσκολο μάς οδηγεί κατ' άνάγκη άλλοι: στο ζήτημα τής πρόσληψης του παρελθόντος, στο ζήτημα τής χρονικότητας τής ιστορίας καί τών πραγματικοτήτων, στο ζήτημα τής ιστορικότητας του βλέμματός μας. Άλλιως: στο ζήτημα τών πολλαπλών κόσμων, τών πολλαπλών δυνατοτήτων, τών πολλαπλών ταυτοτήτων πού ξεφτισαν καί κάποτε εξαφανίστηκαν μέσα στο πλαίσιο τών καταναγκασμών του ένθνους καί τής γλώσσας του καί φυσικά τής εικόνας του, όπως αυτή σμιλευόταν πιά μέσα από τήν τέχνη του φυσικά καί από τή λογοτεχνία του.

Άν λοιπόν δικαιολογημένα δέν θά γιορτασει φέτος «έτος Φόσκολο» στήν Ελλάδα, θά γιορτασει όμως στά Έπίανησα. Έστω ως σιά ύπαρκτών κάποτε κι ώστόσο πιά χαμένων γλωσσών, πραγματικοτήτων, δυνατοτήτων.

33. Πρόκειται γιά τό «Le stagioni dell' abate Meli siciliano, tradotte da un certo Didimo Laico, Firenze MDCCCXIV» (χειρόγραφο). Βλ. Mario Vitti, *A. Kalvos e i suoi scritti in italiano*, Istituto Universitario orientale, Νάπολη 1960, σσ. 175-226 καί σσ. 29-33 (σχόλια). Προφανώς υπό τήν έπήρεια καί του Φόσκολο, ό όποιος είχε επίσης άσχοληθεί μέ τόν σικελό ποιητή. Άς μην μάς διαφύγει επίσης ό υπόγειος διάλογος Φόσκολο-Κάλδου, όπως άναδεικνύεται από τήν εκ μέρος του τελευταίου υιοθέτηση του ψευδώνυμου Didimo Laico, άπαντώντας έτσι στόν δάσκαλό του, ό όποιος ήδη από τό 1813 (βλ. παραπάνω) είχε υιοθετήσει τό *Didimo Chierico*.

34. Andrea Mustoxidi, «Alcune considerazioni sulla presente lingua de' Greci», *Antologia* 17C (Ιανουάριος-Μάρτιος 1825), σσ. 44-73. Τό κείμενο μεταφράστηκε πολύ άργότερα στά έλληνικά από τόν Παναγιώτη Χιώτη: *Παρατηρήσεις επί τής παρούσης έλληνικής γλώσσας*, Ζάκυνθος 1852.

35. Βλ. τή διαφορετική γνώμη του Σολωμού γιά τόν Monti στο νεανικό *Έγκώμιο* (: *ό.π.*, σσ. 85-86) καί στίς ώριμες συζητήσεις μέ τόν Giuseppe Regaldi (: *Canti e prose*, εκδ. Sebastiano Franco e Figli, Τορίνο 1862, τ. 1, σ. 398) πβ. Lavagnini, *ό.π.*, σ. 329 σημ. 23.

36. «Ό ποιητής πού θαύμαζε περισσότερο άνάμεσα στους συγχρόνους ήταν ό Άλεσάντρο Μαντσόνι»: Regaldi (*ό.π.*).

37. Ροζάνης, *ό.π.*, σσ. 9-10: «Όυτε άλλωστε στου Σολωμού καί του Κάλδου τό έξαίσιό έργο έφρόντισε ό λόγος μας ό νεοελληνικός ν' άποκαλύψει τό κραταιό πρόσωπο του Foscolo, θέλω νά πω τών ποιήσεων του Foscolo, κι έτσι ν' άποκαλύψει συγχρόνως τό ύλικό, τό πάθος καί τήν ποιητική έξαρση πού έχάρισαν στή γλώσσα μας τούς δυό μεγάλους μας —τόν Σολωμό καί τόν Κάλδο».

MICHEL ONFRAY

Πραγματεία περί άθεολογίας.

Φυσική τής μεταφυσικῆς

Μετάφραση-σημειώσεις: Σαπφώ Διαμαντή

Έκδόσεις Έξάντας, Άθήνα 2006, σελ. 277

τῆς Έλένης Περδικούρη

Το μαρτύριο του Αγίου Σεβαστιανού

Αφετηρία για τό έν λόγω βιβλίο του Όνφρέ (Michel Onfray) συνιστά προφανώς ή όδυνηρή διαπίστωση ότι ζοῦμε μιά έποχή παλινόρθωσης. Όταν λέω «παλινόρθωση» αναφέρομαι στην ιστορική περίοδο πού άκολούθησε στην Γαλλία –καί εύρύτερα στην Ευρώπη– τήν πτώση του Ναπολέοντα καί τήν προσωρινή ήττα τής Γαλλικής Έπανάστασης: Έπιστροφή στην έλέω θεού μοναρχία, άρνηση τών αιτημάτων για έλευθερία καί δημοκρατία, έπαναφορά τής Έκκλησίας ως όργανου άπονομιμοποίησης τής χειραφέτησης πού είχε διαδώσει ό Διαφωτισμός καί νομιμοποίησης ή Γαλλική Έπανάσταση. Τηρουμένων τών αναλογιών, μετά τήν πτώση τών καθεστώτων του Έπαρκτου, έχουμε εισέλθει σέ μιά περίοδο άντιδραστικών πολιτικών καί ιδεολογιών, καί συνάμα άκραιοῦ οικονομικοῦ φιλελευθερισμοῦ. Ένα από τά γνωρίσματα αὐτῆς τῆς άντιδραστικῆς παλινόρθωσης είναι ή επιστροφή στή θρησκεία ή όποία φαινόταν, άν όχι νά πνέει τά λoίσθια, τουλάχιστον νά έχει περράσει στή θέση του κομπάρσου τῆς ιστορίας.

Τό έρώτημα πού θέτει ή έπανισχυροποίηση τῆς θρησκείας είναι άν άποτελεῖ άπλό σύμπτωμα τῆς συγκεκριμένης ιστορικῆς περιόδου. Είναι ή τελευταία αναλαμπή πρὶν ή φλόγα της σβήσει έντελῶς, ή διαθέτει ακόμα σημαντικά άποθέματα πού είχαν άποκρυβεῖ στην προηγούμενη ιστορική περίοδο λόγω πολιτικών συγκυριών; Ό Όνφρέ φαίνεται νά πιστεύει ότι συμβαίνει τό δεύτερο. Θεωρεῖ, σωστά κατά τήν γνώμη μου, ότι ό μηδενισμός δέν ταυτίζεται μέ τήν άθεΐα καί ότι ή μηδενιστική στάση τῆς έποχῆς μας διαθέτει θεολογικό υπόβαθρο. Ως αντίδοτο στην έπιστροφή τῆς «άντιφιλοσοφίας» (του ιστορικοῦ κινήματος ενάντια στον Διαφωτισμό) προτείνει μιά φιλοσοφική έργασία «ένδοσκοπησης» πού θά άποδομεί τούς σκοταδιστικούς μύθους τών μονοθειστικῶν θρησκειών στηριζόμενη στην «δυτική όρθολογική παράδοση», δηλαδή στον Διαφωτισμό, τήν όποία όνομάζει «άθεο-

λογία». Αὐτή ή θεραπευτική διαδικασία οδηγεί στην άθεΐα ως «άνακτημένη νοητική υγεία». Άλλά αυτό δέν είναι τό μόνο ζητούμενο τῆς έν λόγω διαδικασίας. Όπως σωστά λέει, ή άθεΐα δέν είναι άυτοσκοπός αλλά άφετηρία για μιά νέα ήθικῆ.

Όμως, τόσο ή μέθοδος τῆς «άθεολογίας» πού ακολουθεῖ ό Όνφρέ, όσο καί ό σκοπός τῆς νέας ήθικῆς παρουσιάζουν σημαντικά προβλήματα. Αφενός, ή μέθοδος του συνιστά μιάν άκατάσχετη περιγραφή, πού πείθει δέβια για τά δεινά πού έχουν σωρεύσει στον κόσμο οι μονοθειστικῆς θρησκείες (όσους δέν ήταν ήδη πεπεισμένοι γι' αὐτό), αλλά δέν καταφέρνει νά έξηγήσει ικανοποιητικά από πού άντλοῦν τήν τεράστια δύναμή τους. Αφετέρου, ό σκοπός τῆς μεθόδου, πού είναι ή οικοδόμηση μιάς νέας, μεταχριστιανικῆς καί κοσμικῆς ήθικῆς, παρουσιάζεται ως ένα συνονθύλευμα άφελμισμοῦ, πραγματισμοῦ καί ήδονισμοῦ χωρίς άναφορά σέ μιά (κανονιστική) βάση επί τῆς όποίας θά μπορούσαν νά συνδυαστοῦν.

Άς δοῦμε πρῶτα τή μέθοδο. Παρά τίς επανειλημμένες έκκλήσεις στην φιλοσοφία καί τήν ιστορία, δηλαδή τήν όρθολογική χρήση έπιχειρημάτων καί τήν προσεκτική, μή άναχρονιστική χρήση ιστορικῶν περιπτώσεων, ή μέθοδος πού ακολουθεῖ έν τέλει είναι αὐτό πού όνομάζει «δειγματοληψία». Πρόκειται για μιά περιγραφική μέθοδο πού άναζητεῖ παραδείγματα για νά εικονογραφήσει τόν κατάλογο τών γνωρισμάτων πού είναι κοινά στις τρεις μονοθειστικῆς θρησκείες: μίσος για τήν εύφυΐα, για τή ζωή, τήν έπιθυμία, τόν έαυτό, τίς γυναίκες κ.λπ. Άπ' αὐτή τήν εικονογραφική περιγραφή καί τόν συνακόλουθο κυκλώνα παραπομπών προκύπτουν τά περισσότερα προβλήματα πού παρουσιάζουν οι άναλύσεις του βιβλίου.

Πρῶτα-πρῶτα ή συνεχῆς χρήση παραπομπών οδηγεί σέ συνειρμική ταύτιση έποχῶν ή θεωριῶν πού παρουσιάζουν διαφορετικά χαρακτηριστικά. Ό συγ-

γραφέας συμφύρει, χωρίς νά αντιλαμβάνεται τή διαφορά των εποχών αλλά και χωρίς νά επιχειρηματολογεί γιά τήν πιθανή σχέση τους, τόν Σωκράτη μέ τόν Παῦλο, τούς θεούς τοῦ Ὀμήρου μέ τόν Γιαχβέ, τόν ἐν τούτῳ νίκα τοῦ Κωνσταντίνου μέ τούς Μεταφυσικούς Στοχασμούς τοῦ Καρτέσιου. Δέν διαφωνῶ ἐπί τῆς ἀρχῆς μέ τόν συσχετισμό θεωριῶν ἀπό ἀπομακρυσμένες χρονικά ἱστορικές περιόδους, ἀρκεῖ ὁ συσχετισμός πού ἐπιχειρεῖται νά ἀποδειχθεῖ. Ὁμως, ὁ Ὀνφρέ ἐκλαμβάνει τόν συσχετισμό ὡς ἰσχύοντα ἐκ τῶν προτέρων. Γιά παράδειγμα, ἀντί νά προσπαθῆσει νά ἀποδείξει ὅτι ὁ Πλάτων πιστεύει στή μετά θάνατον ζωή, ἡ ὁποία προϋποθέτει ἀτομική συνείδηση, πού μᾶλλον ἀπουσιάζει ἀπό τόν Πλάτωνα, τό θεωρεῖ δεδομένο. Ἄν ὅμως ὑφίσταται τέτοια συγγένεια μεταξὺ τοῦ Πλάτωνα καί τῆς θεολογίας, εἶναι ἀπορίας ἄξιον γιατί ὁ θεολογικός Μεσαίωνας, δυτικός καί ἀνατολικός, χριστιανικός καί μεωμεθανικός, ἀγνοεῖ σχεδόν ὀλοσχερῶς τόν Πλάτωνα ἐνῶ σχολιάζει κατά κόρον τόν Ἀριστοτέλη. Εἶναι ἀκατανόητο γιατί οἱ νεοπλατωνικοὶ ἐπιτίθενται μέ πάθος στόν χριστιανισμό καί τίς παραφυάδες του —ἀντιγνωστικές πραγματείες τοῦ Πλωτίνου, ἀντιχριστιανικά συγγράμματα τοῦ Πορφύριου— καί γιατί οἱ χριστιανοί τούς τιμωροῦν μέ τέτοιο μένος —κάψιμο τοῦ δεκαπεντάτομου ἔργου πού συνέγραψε ὁ Πορφύριος κατά τῶν χριστιανῶν, δολοφονία τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσόφου καί μαθηματικῆς Ὑπατίας, κλείσιμο τῆς Ἀκαδημίας τῆς Ἀθήνας. Εἶναι ἐπίσης ἀκατανόητο γιατί ἡ Ἀναγέννηση, πού αὐτοπροσδιορίζεται ὡς ἀντιχριστιανική σέ μεγάλο βαθμό, στηρίζεται στήν ἐπανανακάλυψη τοῦ Πλάτωνα.

Τό ἄλλο σοβαρό πρόβλημα πού προκύπτει ἀπό τήν δειγματοληπτική μέθοδο τοῦ Ὀνφρέ εἶναι ἡ ἀπόδοση εὐθυνῶν σέ μιά φιλοσοφική θεωρία γιά τή μεταγενέστερη χρήση τῆς γιά σκοπούς ἄλλους ἀπ' αὐτούς γιά τούς ὁποίους προτάθηκε. Ὁ Ὀνφρέ περίπου κατηγορεῖ τόν Ἀριστοτέλη γιά τήν εὐφάνταστη χρήση τῆς θεωρίας του περί οὐσίας καί συμβεβηκότων ἀπό τούς χριστιανούς θεολόγους πού προσπαθοῦν νά ἐξηγήσουν φιλοσοφικά τό μυστήριο τῆς Εὐχαριστίας. Ὁ Ἀριστοτέλης βεβαίως θά ἔφριττε ἄν ἄκουγε ὅτι ἡ οὐσία τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας εἶναι τό σῶμα τοῦ Ἰησοῦ ἢ ὁποιοδήποτε ἄλλο. Γι' αὐτόν ἡ οὐσία τοῦ ψωμοῦ εἶναι νά εἶναι ψωμί καί τίποτε ἄλλο. Ὁ συγγραφέας ὅμως ἔχει τήν ἀφελή ἀποψη ὅτι ἄν ἀντί γιά τήν ἀριστοτελική θεωρία τῆς οὐσίας εἶχε ἐπικρατήσῃ ἡ ἀτομική θεωρία τοῦ Ἐπίκουρου, τότε οἱ θεολόγοι δέν θά εἶχαν τή δυνατότητα νά στηρίξουν φιλοσοφικά τό μυστήριο τῆς Εὐχαριστίας. Ὁμως, τό μυστήριο τῆς μετουσίωσης ἐξηγεῖται μέ τήν θαυματουργή παρέμβαση τοῦ Θεοῦ καί ὡς γνωστόν τά θαύματα δέν κωλύονται ἀπό φιλοσοφικές καί ἐπιστημονικές θεωρίες. Ἄλλωστε, ἡ ἀπόρριψη τοῦ μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας, καί των μυστηρίων ἐν γένει,

ἀπό τόν Λούθηρο, δέν νομίζω νά στηρίχτηκε στήν υἰοθέτηση κάποιας ὑλιστικῆς θεώρησης τοῦ κόσμου.

Τό πρόβλημα βρῖσκεται στήν κάπως ἀπλοϊκή πίστη τοῦ Ὀνφρέ ὅτι ὁ ὑλισμός, ὡς ἀρνηση τῆς ὑπερβατικότητας, εἶναι ἀσύμβατος μέ τόν χριστιανισμό καί τήν ἠθική του. Ὁμως, γιά παράδειγμα, οἱ Στωϊκοὶ ἦταν ἐξίσου ὑλιστές μέ τόν Ἐπίκουρο (ἄν καί ὄχι ἀτομιστές), ἐφόσον σύμφωνα μέ τήν ὄντολογία τους ὑπάρχουν μόνο σώματα: ἀκόμα καί ἡ ψυχή, πού φυσικά δέν εἶναι ἀθάνατη, ἀλλά καί ὁ Θεός εἶναι σώματα. Τό γεγονός ὅτι οἱ Στωϊκοὶ εἶναι ὑλιστές καθόλου δέν ἐμπόδισε τήν ἠθική τους ὄχι μόνο νά ἐπιηρεάσει τήν χριστιανική ἠθική, ἀλλά νά ἐπικρατήσῃ, παραλλαγμένη βέβαια, ὡς τήν τομή πού ἐπέφερε στήν ἠθική ὁ Κάντ. Αὐτό πού ὄντως διακρίνει τόν Ἐπίκουρο (καί τούς ἀτομιστές) ἀπό ὅλους τούς ἄλλους φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητας εἶναι ὅτι ἀρνεῖται τήν προνοιακή διευθέτηση τοῦ κόσμου, πράγμα πού τόν καθιστᾷ βέβαια ἀσύμβατο καί μέ τούς ἀρχαίους καί μέ τούς χριστιανούς. Ἀλλά ὅπως φαίνεται ἀπό τήν περίπτωση τῶν Στωϊκῶν ἡ πίστη στήν προνοιακή διευθέτηση τοῦ κόσμου δέν εἶναι ἀσύμβατη μέ τόν ὑλισμό.

Ἡ δειγματοληπτική μέθοδος, τέλος, ὀδηγεῖ τόν Ὀνφρέ σέ συνωμοσιολογική καί ὡς ἐκ τούτου μή πολιτική ἀντιμετώπιση τῆς ἱστορίας, καί σέ ἀναγωγισμό. Ὅπως εἶπαμε, ἡ «ἄθεολογία» συνίσταται σέ μιά συστηματική κατάδειξη τῶν μηχανισμῶν τῆς κατασκευῆς τῶν μονοθεϊστικῶν θρησκειῶν καί τῆς ἐπιβολῆς τους στόν κόσμο. Στήν προσπάθειά του νά ξεσκεπάσει αὐτούς τούς μηχανισμούς δέν ἀντιλαμβάνεται ὅτι ὁ μηχανισμός ἐπιβολῆς δέν ἐπαρκεῖ γιά νά ἐξηγήσῃ τήν ἐπιτυχία τῆς ἐπιβολῆς αὐτοῦ πού ἐπιβάλλεται. Ἔτσι, γιά παράδειγμα, ἀρνεῖται τήν ἱστορικότητα τοῦ Ἰησοῦ λέγοντας ὅτι οἱ ὑπεράνω ὑποψίας μαρτυρίες σέ κείμενα ρωμαίων (ἐθνικῶν) ἱστορικῶν γιά τήν ὑπαρξή του ἴσως ἔχουν προστεθεῖ ἀπό ἀνώνυμους μοναχοῦς, ἀντιγραφεῖς τῶν ἀρχαίων χειρογράφων. Βέβαια, εἶναι γνωστό σέ ὅσους ἀσχολοῦνται μέ ἀρχαία κείμενα ὅτι δέν διαθέτουμε τά πρωτότυπα, ἀλλά ἀντιγραφές ἀντιγραφῶν πού μέ τά λάθη καί τίς προσθήκες τους μπορεῖ νά ἔχουν ἀλλοιώσει κάποιες ἀπό τίς ἀρχικές θεωρίες. Παρά τήν ἐπιφύλαξη τούτη, πάντως, εἶναι δύσκολο νά ὑποστηρίξει κανεῖς ὅτι ἕνας ἀντιγραφέας, αἰῶνες μετά τήν ἀρχική συγγραφή τοῦ κειμένου, κατάφερε νά μιμηθεῖ τόσο καλά τή γλώσσα καί τό στυλ τοῦ συγγραφέα ὥστε νά προσθέσει παραγράφους ὀλόκληρες καί αὐτές νά περάσουν ἀπαρατήρητες ἀπό τούς φιλολόγους. Ἀλλά ἀκόμα καί ἄν ἦταν ἔτσι τά πράγματα, προφανῶς ἡ κατασκευή τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ δέν ἀρκεῖ γιά νά ἐξηγήσῃ τήν ἐπιτυχία τῆς θρησκείας πού ἴδρυσε.

Ὁ συγγραφέας ξέρει ὅτι πολλά ἀπ' αὐτά πού καταλογίζει στίς μονοθεϊστικές θρησκείες προϋπάρχουν αὐτῶν ἢ χαρακτηρίζουν τίς θρησκείες ἐν γένει. Ὅσο

μανιακός μισογύνης κι ἂν ἦταν ὁ Παῦλος, ἡ ἀρχὴ τῆς πατριαρχίας χάνεται στὰ βάθη τῆς προϊστορίας, ἀφήστε πού μέ μικρές παραλλαγές παρατηρεῖται ἀπανταχοῦ τῆς γῆς. Τό μίσος γιά τή λίμπιντο διαπερνᾶ βέβαια καί τίς τρεῖς μονοθεϊστικές θρησκείες, φαίνεται ὅμως πῶς τό δέος ἀπέναντι στήν ἐρωτική ἐπιθυμία χαρακτηρίζει ἤδη τήν στάση τῶν Ρωμαίων ἀπέναντι σ' αὐτήν, σέ ἀντίθεση μέ τή στάση τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἄλλωστε, ὅπως τό λέει καί ὁ ἴδιος ὁ Ὀνφρέ, οἱ πρακτικές ἀκρωτηριασμοῦ τῶν γεννητικῶν ὀργάνων προηγοῦνται τῆς ἐμφάνισης τοῦ μονοθεϊσμοῦ.

Ἀκόμα πιά προβληματική εἶναι ἡ ἀναγωγή ὅλων τῶν δεινῶν τῆς ἀνθρωπότητας σέ μιά καί μοναδική αἰτία, τή θρησκεία. Γιά παράδειγμα, ἔχει δίκιο ὅτι ὁ σύγχρονος ἰσλαμισμός, ὡς φονταμενταλιστική ἐκδοχή τοῦ Ἰσλάμ, εἶναι φασιστικός. Ὁ φασισμός ὅμως, πού φαίνεται νά κυριεύει τίς μωαμεθανικές χώρες στίς μέρες μας, δέν ἔχει πολιτικά καί οἰκονομικά αἰτία; Ἡ μήπως τό πολιτικό καί τό οἰκονομικό εἶναι ἐκφράσεις τοῦ θρησκευτικοῦ; Ἄλλο παράδειγμα: Παρουσιάζει τήν ἀποικιοκρατία ὡς ἐγκλημα τῆς ἐκκλησίας. Δέν ὑπάρχει καμία ἀμφιβολία γιά τόν ρόλο τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας στή γενοκτονία τῶν Ἰνδιάνων τῆς Νότιας Ἀμερικής. Εἶναι ἐπίσης ἀνατριχιαστικό ὅτι ὁ Ἰωάννης-Παῦλος ὁ Β' τίμησε τά 500 χρόνια ἀπό τήν ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς μιλώντας γιά τόν «μεγαλύτερο εὐαγγελισμό» τῆς Ἱστορίας. Ὅμως τά ἑκατομμύρια τῶν ἰθαγενῶν πού πέθαναν μαζικά στό ἀργυρωρυχεῖο τοῦ Περού, οἱ ἀφρικανοί σκλάβοι στίς φυτεῖες, θυσιάστηκαν στόν βωμό τῆς θρησκείας ἢ τοῦ ἀναδυόμενου καπιταλισμοῦ;

Ἡ κριτική στή θρησκεία εἶναι ἐπιβεβλημένη ἀλλά καί εὐκολη σέ μιά ἐποχὴ ἂν ὄχι μεταχριστιανική, πάντως μηδενιστική. Ἦταν ἤδη στήν ἐποχὴ τοῦ Μάρξ, γιά νά θυμηθοῦμε τήν προτροπὴ τοῦ νεαροῦ Μάρξ στοὺς ἀριστεροὺς ἐγγελοιούς ὅτι ἀφοῦ καταπιάστηκαν μέ τά εὐκόλα, δηλαδή τήν κριτικὴ τῆς θρησκείας, ἦταν καιρὸς νά καταπιαστοῦν καί μέ τά δύσκολα, δηλαδή τήν κριτικὴ τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας.

Ὁ ἀναγωγισμὸς τοῦ Ὀνφρέ ἔχει σοβαρὲς συνέπειες κυρίως ὡς πρὸς τόν σκοπὸ τῆς οἰκοδόμησις μιᾶς νέας ἠθικῆς, ὅπως ἤδη ἀνέφερα. Γιά παράδειγμα ἐναντιώνεται στήν ἐννοια τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης χωρὶς πουθενά νά ἐξηγεῖ τοὺς λόγους γι' αὐτό, καί τοῦτο τόν ὀδηγεῖ σέ μιά κριτικὴ τοῦ δικαίου πού στήν οὐσία συνιστᾶ (φιλελεύθερο) πατερναλισμό. Ὁ βιαστής μικρῶν παιδιῶν, λέει, δέν ἔχει ἐπιλέξει ἐλεύθερα αὐτό πού κάνει, ὅπως κάποιος ἄλλος δέν ἐπιλέγει νά ἔχει καρκίνο. Αὐτό πρακτικά σημαίνει ὅτι ὁ παραβάτης πρέπει νά ἀντιμετωπίζεται ὡς ἄρρωστος. Ὅμως, τόσο τά προβλήματα τοῦ σαφρονιστικοῦ συστήματος ὅσο τοῦ δικαίου ἐν γένει δέν λύνονται μέ μόνη τήν ἐπίκληση τῆς ψυχανάλυσης ἢ τῆς

σταθερῆς ἀναγωγῆς σέ μιά ἐνόρμηση θανάτου τὴν ὁποία ἐκλαμβάνει ὡς δεδομένη, χωρὶς νά μπεῖ στόν κόπο νά ἐπιχειρηματολογήσει γιά τὴν ἰσχύ της.

Τό χειρότερο ὡστόσο εἶναι, κατὰ τὴν γνώμη μου, ὅτι δέν μπορείς νά εὐαγγελίζεσαι ἕναν ἄνθρωπο ἐλεύθερο, πού νά διαθέτει τὴν ἰκανότητα νά ἐπιλέξει τὴν ἀφοδὴ παραδοχὴ τῆς ἔλλειψης κάθε ὑπερβατικότητας ἀπέναντι στήν τρομαγμένη ἐπιλογὴ μιᾶς ὑπερβατικῆς ἐλπίδας, καί ταυτόχρονα νά θεωρεῖς ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς βούλησης εἶναι τέχνασμα τῶν παπάδων. Κάποιου εἶδους ἐλευθερία τῆς βούλησης προϋποθέτει ἢ κατάφαση τῆς πραγματικότητας, καί ἂν ἡ ἴδια ἢ διατύπωση τῆς ἐν λόγω ἐννοιας, ὅπως καί οἱ σχετικὲς μ' αὐτὴν θεωρίες, παρουσιάζουν σημαντικὰ προβλήματα, αὐτὰ σίγουρα δέν λύνονται μέ ἐπικλήσεις συνωμοσίας.

Οὔτε βέβαια ὁ συνθηματολογικὸς συμφυρμὸς διαφορετικῶν μεταξύ τους θεωριῶν, ὅπως ὁ ὕλισμός, ὁ ὠφελισμὸς καί ὁ πραγματισμὸς μπορεί νά δημιουργήσει μιά πειστικὴ καί συνεκτικὴ νέα ἠθικὴ θεωρία. Ὁ συγγραφέας, ὅπως ἤδη ἀνέφερα, δέν προτείνει κάποια κοινὴ βάση γιά νά συνδυαστοῦν αὐτὲς οἱ θεωρίες. Θά πάρομε ἀπὸ τὴν καθεμιά ὅ,τι μᾶς ἀρᾶσει καί θά ἀφήσομε ὅ,τι μᾶς προκαλεῖ ἀμνηχανία; Τό πανοπτικὸ πρότυπο, ἃς ποῦμε πού, ὅπως μᾶς θυμίζει, ἐπικρίνει ὁ Φουκῶ, θά τό κρατήσομε μαζὶ μέ τόν Μπένθαμ, ἢ ὄχι; Ἡ προτίμηση τοῦ Ὀνφρέ στίς ἐν λόγω θεωρίες στηρίζεται στό ὅτι ἀποδέχονται τό πραγματικὸ ὡς τό μόνο ὑπαρκτό. Ἀλλά τί εἶναι πραγματικό; Αὐτό πού διαπιστώνει ἡ ἐμπειρία μας; Καί ἂν ἡ ἐμπειρία μας διαπιστώνει ὅτι ὑπάρχει μόνον ἀδικία ἢ δικαιοσύνη ἀνήκει στήν σφαῖρα τοῦ μὴ πραγματικοῦ, τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν; Μία ἠθικὴ θεωρία δέν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ κανονιστικότητα; Ἐνῶ μᾶς προειδοποιεῖ στό τέλος τοῦ βιβλίου του γιά τοὺς κινδύνους τοῦ σχετικισμοῦ, σέ ὅλο τό εὖρος τοῦ βιβλίου φαίνεται νά ἀπορρίπτει τὴν κανονιστικότητα, ἢ ὁποία μπορεί νά μᾶς προστατεύσει ἀπὸ τόν σχετικισμό ἀκριβῶς πού ἀπορρίπτει.

Ὅλοι οἱ παραπάνω λόγοι συντείνουν στό νά μὴν καταλήγει τό βιβλίον τοῦ Ὀνφρέ σέ τίποτε ἄλλο πέραν τῆς καταγγελίας. Ἡ Πραγματεία περὶ ἀθεολογίας εἶναι ἕνα βιβλίον περιγραφικὸ καί συνειρημικό. Ἡ ἀκρίβεια τῶν ἐπιμέρους περιγραφῶν του δέν τό σώζουν ἀπὸ τὴ γενικότερη ἀδυναμία του νά ἀρθρώσει μιά πειστικὴ καί συνεκτικὴ ἐξήγηση τοῦ προβλήματος, οὔτε ἀπὸ τὴν ἀδυναμία του νά προτείνει μιά δεσμευτικὴ πρόταση γιά τὴν λύση του. Αὐτό ὅμως δέν πρέπει νά μᾶς ἀποκρύψει τὴ σημασία τοῦ διακινδυνεύματος μέ τό ὁποῖο καταπιάνεται. Ἡ ἐπιστροφὴ στόν Διαφωτισμὸ μέσω τῆς συγκρότησις μιᾶς κοσμικῆς σκέψης καί μιᾶς κοσμικῆς ἠθικῆς εἶναι καί καιρὶα καί ἐπείγουσα. Μόνον πού δέν μπορεί νά γίνει μέ τά ἐργαλεῖα τοῦ Ὀνφρέ.

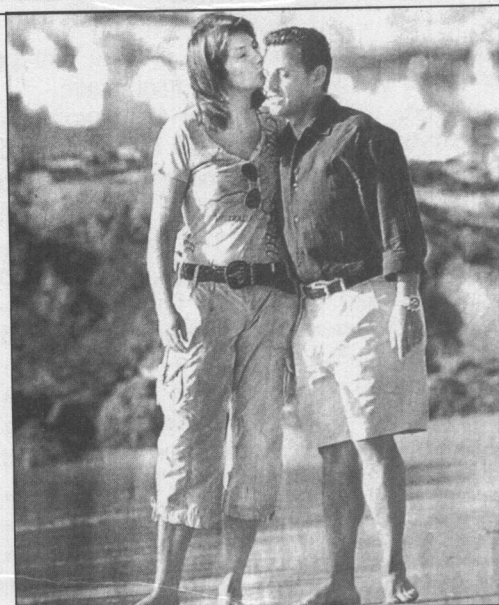

Μιά όρισμένη ιδέα της Γαλλίας

ΝΙΚΟΛΑ ΣΑΡΚΟΖΙ

Κατάθεση

Μετάφραση: Εύαγγελος Δ. Νιάνιος, πρλ.: Σ. Παπαθεμελής
Έκδόσεις Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη 2007, σελ. 285
του Γιάννη Παπαθεοδώρου

1. Η πολιτική σέ πρώτο πρόσωπο

Στίς μέρες μας, ένας δοκιμασμένος και αρκετά πετυχημένος τρόπος γιά νά γνωρίσουμε τούς πολιτικούς είναι μέσα από τή διαμεσολάβηση του πολιτικού μάρκετινγκ, τήν προβολή τους από τά ΜΜΕ και τά ποικιλώνυμα κέντρα «έπικοινωνιακής πολιτικής». Συνεντεύξεις, αφίσες, τηλεοπτικές εμφανίσεις, φαντασμαγορικές συγκεντρώσεις, προσωπικές ιστοσελίδες και, κυρίως, λάιφ-στάιλ πορτρέτα στον έντυπο και ηλεκτρονικό Τύπο εκθέτουν μέ επίμελεια και έντυπωσιακή πληροφοριακή συσσώρευση τήν ίδια τήν εικόνα του ύποψηφίου, προθέτοντας πλάι στην έκλογική πρότιμηση τή γοητεία και τή «λάμπη» του προσώπου. Στην κοινωνία του θεάματος και στον «πολιτισμό της εικόνας», ό διάβολος κρύβεται στίς λεπτομέρειες, και αυτό τό γνωρίζουν καλά όσοι δουλεύουν στά κομματικά και δημοσιογραφικά έπιτελεία της πολιτικής έπικοινωνίας. Η τηλεοπτική ανάμετρηση του Νικολά Σαρκοζί μέ τήν Σεγκολέν Ρουαγιάλ, στίς παραμονές των γαλλικών προεδρικών εκλογών, ήταν αρκετά ένδεικτική γιά αυτή τήν «προσωποκεντρική» πολιτική πού έφευρνε σέ αντίπαράθεση τίς σφιγμένες γκριμάτσες και τήν πυγμή του Σαρκό μέ τό φωτεινό χαμόγελο και τή φιλοπαίγμονα διάθεση της Σεγκό. Έξίσου ένδεικτικά ήταν και τά αποτελέσματα των γαλλικών εκλογών.

Ανάμεσα στά άλλα μέσα προβολής, τό βιβλίο, τό βιβλίο των πολιτικών πού γράφουνε σέ «πρώτο πρόσωπο» γιά τίς ιδέες και τά έργα τους, μοιάζει νά κερδίζει όλο και περισσότερο έδαφος. Η έπιστροφή του πολιτικού βιβλίου από τά πρόσωπα πού ενεπλάκησαν ή διεκδικούν τήν άσκηση εξουσίας είναι γεγονός.¹ Κι είναι καλοδεχόμενη τούτη ή έπιστροφή του πολιτικού βιβλίου, ιδίως όταν προέρχεται από τήν όπτική γωνία των ίδιων των πρωταγωνιστών, όχι μόνο γιατί έξυπνερτεϊ τό δημοκρατικό διάλογο, αλλά και γιατί έπιτρέπει μία πιά συνεκτική παρουσίαση και κριτική της

σκέψης των πολιτικών προσώπων, μακριά από τούς αυτόματιμούς πού επιβάλλουν οι μηχανισμοί άπεικόνησης του μιντιακού τους ειδώλου. Δέν χρειάζεται βέβαια νά υπενθυμίσω πώς ή γραφή έχει και αυτή τούς δικούς της όρους σκηνοθεσίας, στρατηγικής και έργαλειοποίησης – ό σχηματισμός του λόγου είναι μία διαδικασία συχνά πιά περίπλοκη και από τήν εικόνα – και άρα, ή επίκληση της «διαφάνειας» της γραφής είναι τουλάχιστον ρομαντική άν δέν είναι άφελής. Ωστόσο, αυτή ακριβώς ή σκηνοθεσία μάς ενδιαφέρει, άφου ή «σκηνή της γραφής» είναι κατεξοχήν πολιτική, γιατί μάς τοποθετεί μπροστά σέ κορυφαία ιδεολογικά προβλήματα της πολιτικής, γνωστά ήδη από τήν εποχή πού αυτή διεξαγόταν μέ τούς όρους της Ρητορικής: τόν καθορισμό του πολιτικού προβλήματος, τήν ανάπτυξη του έπιχειρήματος, τήν τέχνη της πειθούς, και κυρίως τό «ήθος» του ρήτορα.² Η περίπτωση του Νι-

1. Στή μικρή κλίμακα, μπορεί κανείς νά παρακολουθήσει τό φαινόμενο και στην ελληνική βιβλιοαγορά, διαπιστώνοντας τήν πύκνωση των έκδοτικών οίκων, πού εντάσσουν στίς σειρές τους βιβλία γνωστών πολιτικών, έπιστημόνων και διανοουμένων γύρω από άπολογισμούς πολιτικών περιόδων (π.χ. τήν όκταετία του «έκσυγχρονισμού», ή γύρω από θέματα της τρέχουσας επικαιρότητας πού διχάζουν (π.χ. ό διάλογος γιά τό «άρθρο 16»).

2. Δέν είναι καθόλου τυχαίο, μάλιστα, πώς ό Άριστοτέλης επέμενε ιδιαίτερα σέ αυτή τήν κατηγορία της Ρητορικής, άφου θεωρούσε πώς τό «ήθος» του πολιτικού είναι ιδιαίτερα σημαντικό γιά τήν αξιολόγηση του προσώπου ως πολιτικού ύποκειμένου πού διεκδικεί τήν ένταξή του στά κοινά και τή διαχείριση της εξουσίας. Γιά τήν έννοια του ήθους (ethos), ως αναλυτική κατηγορία της Ρητορικής πού αναφέρεται στή δημόσια εικόνα του ρήτορα όπως αυτή κατασκευάζεται μέσα από τά λόγια και τίς στρατηγικές της αφήγησής του, από τόν Άριστοτέλη ως τόν Πιέρ Μπουρντιέ βλ. τή συνθετική έργασία της Ruth Amossy, *L'*

κολά Σαρκοζί καὶ τοῦ προεκλογικοῦ βιβλίου του μὲ τὸν τίτλο *Κατάθεση* εἶναι μιά τέτοια περίπτωση.

Θά ἄξιζε, σήμερα, στήν ἐποχή τοῦ ἐκλογικοῦ του θριάμβου νά ξαναγυρίσουμε σέ αὐτό τό βιβλίό ὄχι γιά νά διαπιστώσουμε ὁμοιότητες καί διαφορές ἀνάμεσα στίς ἐξαγγελίες καί στίς πραγματώσεις, ἀλλά γιά νά κατανοήσουμε τόν ἴδιο τόν πυρήνα τῆς σαρκοζικῆς ρητορικῆς· μιάς ρητορικῆς πού ἐπανεφέρε, μέ τόν πιό αἰφνίδιο καί ἐντυπωσιακό τρόπο, τήν «παράδοση ἐπιστροφῆς τῆς πολιτικῆς», ὅπως σωστά παρατηροῦσε ἀπό τῆς στήλες τοῦ προηγούμενου *Πολίτη*, ὁ Ἀνδρέας Πανταζόπουλος.³ Στό κάτω κάτω, αὐτή ἡ συγκεκριμένη «πολιτική σέ πρῶτο πρόσωπο» ἐπιβραβεύτηκε μέ ἕνα πλειοψηφικό ποσοστό πού τή μετέτρεψε σέ ἐπίσημη πολιτική τῆς 5ης γαλλικῆς δημοκρατίας. Ἐνδεχομένως, λοιπόν, νά πρέπει νά τή γνωρίσουμε –τουλάχιστον στίς διακηρύξεις τῆς– καί σίγουρα πρέπει νά τή κρίνουμε, ἀφοῦ πρόκειται νά ἀπασχολήσῃ ὄχι μόνο τοὺς Γάλλους πολίτες ἀλλά καί τοὺς ἄλλους Εὐρωπαίους συμπολίτες μας. Στό κείμενο αὐτό θά προσπαθῶ νά δώσω ἔμφαση στοὺς τρόπους μέ τοὺς ὁποίους «αὐτοπαρουσιάζεται» καί αὐτοσυστήνεται ὁ Γάλλος πρόεδρος. Ἡ ἀνάδειξη τῶν συγκεκριμένων στρατηγικῶν αὐτοαναπαράστασης μπορεῖ νά φωτίσῃ –μέ πλάγιο, ἔστω, τρόπο– καί στή συνολικότερη θεώρηση τοῦ «σαρκοζισμού» ἐνός ιδεολογικοῦ φαινομένου ἀρκετά σύνθετου καί πολυσυλλεκτικοῦ, πού ἔχει, ὡστόσο, ξεχωριστή σημασία ὄχι μόνο γιά τή ἀνασύσταση τῆς «νέας Δεξιᾶς» ἀλλά καί γιά τήν κριτική τῆς Ἀριστερᾶς.

2. Ἡ «κρίση τῆς κοινωνίας» καί ὁ *homo politicus*

«Ὅσο μπορῶ νά θυμῶμαι, ἀπό μικρός πάντα ἀγαποῦσα τή δράση. Στό μυαλό μου ὁ λόγος, οἱ ιδέες καί ἡ ἐπικοινωνία ἔχουν νόημα στό μέτρο πού ἐπιτρέπουν καί προπαντός διευκολύνουν τή δράση. Αὐτό πού πάντοτε μέ γοήτευε ἦταν ἡ ἀλλαγὴ τῆς καθημερινότητας, νά καθιστῶ προβλέψιμο τό ἀδύνατο καί νά θρῖσκω τά περιθώρια χειρισμῶν. Γι' αὐτό, ἐξαιτίας αὐτοῦ, καί μέ αὐτό, ἀνέλαβα ἀπό πολύ μικρός εὐθύνες καί μπῆκα στήν κατάκτηση αὐτοῦ πού γενικά ὀνομάζουμε ἐξουσία» (σ. 9). Ἦδη ἀπό τήν εἰσαγωγική παράγραφο τοῦ βιβλίου, θρῖσκόμαστε μπροστά σέ ἕνα ἀπό τά πιό κεντρικά μοτίβα τοῦ βιβλίου: *τῆ φιλοδοξία τῆς δράσης*. Ἡ πολιτική περιγράφεται ἀπό τόν Σαρκοζί ὡς ἕνας τρόπος δράσης, στράτευσης καί πειθοῦς, πού «γемίζει» τόν πολιτικό μέ ἕνα σκοπό, ἕνα στόχο ζωῆς, μιά ἀποστολή. Ἀπό τήν ἀρχή καταλαβαίνουμε πῶς ἡ πολιτική εἶναι μιά ὑπόθεση «δοσμένων» καί ἐξαιρετικῶν ἀτόμων. «Θέλω ἀκριβῶς νά ἐκθέσω μιά ζωὴ στήν ὅποια ἡ φιλοδοξία τῆς δράσης παίζει μεγάλο ρόλο» (σ. 13). Ἡ βούληση γιά δράση καί ἡ θέληση γιά δύναμη εἶναι αὐτή πού ἀντιπαρτίθεται στήν ἀδράνεια, στήν παραί-

τηση, στήν ἔλλειψη δημιουργικότητας, στήν παρατεταμένη παράλυση μῆς ὀλόκληρης κοινωνίας. Ἡ αὐτοπαρουσίαση τοῦ Σαρκοζί ὡς «ἀνθρώπου τῆς δράσης» γίνεται μαζί μέ τήν παράλληλη διαπίστωση (ἢ, μήπως, ἐπινόηση;) μῆς γενικευμένης κρίσης καί καταστροφολογίας. «Ἡ καταστροφή ἦρθε τόσο γρήγορα στόν ἰδιωτικό ὅσο καί στό δημόσιο χῶρο. [...] Ἡ χώρα μας περνάει μιά βαθιά κρίση, ἡ ὁποία πλήττει κατά πρόσωπο τοὺς πολιτικά ὑπεύθυνους. Ἡ κοινωνία μας χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀπουσία ἐλπίδας, ἐνῶ σκοπὸς τῆς πολιτικῆς εἶναι νά τῆς τῆ δώσει. Ἀρνοῦμαι τῆ μοῖρα. Ἡ λέξη, ἡ ιδέα, οἱ συνέπειές τῆς μοῖ εἶναι ἀνυπόφορες. Τόσοι ἄνθρωποι παραιτήθηκαν». (σ. 13).

Τό ἐξουσιαστικό ὕφος ἤδη διαφαίνεται παντοῦ, ἀφοῦ, στήν οὐσία, ὁ Σαρκοζί σκηνοθεῖ τόν ἑαυτό του ὡς ὑποψήφιο πρόεδρο μέ ὄρους ὑποχρεωτικῆς «ἐλευσης», μέ ὄρους ἱστορικῆς ἀποστολῆς γιά τήν πληρομνή ἐνός «πολιτικοῦ κενοῦ», μέ ὄρους ἀνοικοδόμησης τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας. «Τό οἰκοδομῶ εἶναι μαζί μέ τό ἀγαπᾶ, μιά ἀπό τίς πιό ὠραίες λέξεις τῆς γαλλικῆς γλώσσας. Οἰκοδομοῦμε τό σπίτι μας, τῆ ζωὴ μας τήν οἰκογένειά μας... [σ. 12] Σέ αὐτή τήν ἰδιότυπη πολιτική ἀρχιτεκτονική, ὁ *homo politicus* ἐκθέτει τίς τρεῖς βασικές ἀρετές του: *τῆ φιλοδοξία τῆς δράσης, τῆ ἀπαίτηση τῆς πειθοῦς (ἀγαπᾶ νά πείθω)*,⁴ *τῆ ἀποτελεσματικότητά τῆς παρέμβασης*. Στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου περιγράφεται μιά κοινωνία σέ παρακμὴ καί σέ ἀναμονή μῆς κοινωνία πού ζητάει ἕνα νέο ἡγέτη γιά νά ἀναλάβῃ πρωτοβουλίες. Στά κεφάλαια πού ἀκολουθοῦν θά ξεκαθαριστῇ ἀκόμη περισσότερο ἐτούτη ἡ συνολικὴ στράτευση τοῦ ἡγέτη ἀέναντι στήν κοινωνία. Ἡ πλήρης στράτευση περιγράφεται ἀπό τόν Σαρκοζί ὡς μιά μορφὴ ἀτομικῆς ὀλοκλήρωσης, μιά σχεδόν θυσιαστικὴ πράξη στό βωμὸ τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, μιά «εὐγενὴς ἀποστολή», πού ὀρίζεται ἀπό τήν ἀναντιστοιχία ἀνάμεσα στά «μεγάλᾶ ὄνειρα τοῦ χθὲς καί στήν ταπεινὴ πραγματικότητα τοῦ σήμερα». Αὐτὸς *homo politicus* ἔχει, ἐντέλει, ἀτομικά γνωρίσματα. Πίσω ὅμως ἀπό τό ἀφηγηματικό «ἐγώ» τοῦ Σαρκοζί, ὑπάρχει μιά προσηκτικὴ ἀπόσβεση τῆς προσωπικότητάς στο ὄνομα τῆς γαλλικῆς κοινωνίας, καί τοῦ γαλ-

argumentation dans le discours. Discours Politique, Littérature d Idées, Nathan, Παρίσι, 2000, σ. 60-85.

3. Ἀνδρέας Πανταζόπουλος, «Γαλλία: ἡ παράδοση ἐπιστροφῆς τῆς πολιτικῆς», *Ὁ Πολίτης* 153 (2007) 14-18.

4. Εἶναι πάγια ἀρχὴ μου νά μὴν ἀναφέρομαι διεξοδικὰ σέ μεταφραστικά θέματα στίς βιβλιοκρισίες. Παρενθετικά μόνο θά ἤθελα νά πῶ πῶς στο βιβλίό ὑπάρχει μιά ἀπόσβεση τῆς ἀτόφιας μεταφορᾶς «γαλλισμῶν» στά ἑλληνικά. Ἡ περίπτωση τοῦ ρήματος «ἀγαπᾶ», πού ἄλλοτε σημαίνει «ἀγαπᾶ» ἄλλοτε «θέλω», ἄλλοτε «ἐπιθυμῶ», καί ἄλλοτε μπορεῖ νά μένει ἀπλῶς ἀμετάφραστο, εἶναι ἐνδεικτικὴ γιά τήν ποικιλία τῶν σημασιῶν. Στό ἑλληνικό κείμενο ὅλα αὐτὰ ἀποδίδονται μέ τόν ἀδόκιμο γαλλισμό «ἀγαπᾶ νά...». Μεταφραστικὴ ἀβλεψία ἢ πιεστικοὶ ἐκδοτικοὶ χρόνοι;

λικού έθνους, του παρελθόντος και του μέλλοντος. Μας τό έλεγε προεκλογικά, άλλωστε, και ο ίδιος όταν επέμενε πως «δέν θέλει νά κυβερνήσει, πρέπει νά κυβερνήσει».

Τό πορτρέτο του πολιτικού ως «ήθικου ατόμου» που ανακατεύεται στα κοινά για νά σώσει την κοινωνία, έγγράφεται οργανικά μέσα στις πολιτικές μυθολογίες των «χαρισματικών ήγετων», στην ανορθολογική γοητεία του πλήθους απέναντι στο μεσαιωνισμό, στην άπατηλή δημοκρατία της συγκίνησης και των ατομικών παθών. Ο homo politicus του Σαρκοζί δέν είναι παρά ή καρικατούρα ενός πολιτικού υποκειμένου φορτωμένου με «κλίσεις», ταλέντα, χαρίσματα και φιλοδοξίες. Η είσοδος στην πολιτική περιγράφεται ως μία απόλυτη ένεργοποίηση των σχέσεων με τον έαυτό, μία αυθορμησιακή μορφή έμπειρίας που διαχέεται προς τό κοινωνικό σύνολο για νά επιδραβευθεί. «Πιστεύω ότι όλα αξίζουν και ότι τελικά ή προσπάθεια ανταμείβεται. Ίδού οι αξίες μου. Νά ποιός είμαι». (σ. 43). Πίσω από αυτές τις κοινότητες αυτοεπιβεβαιώσεις, θά μπορούσε κανείς νά διακρίνει ένα πρώτο γνώρισμα του λόγου του Σαρκοζί. Δέν είναι ένας λόγος ήγεμονικός—ας θυμηθούμε πως ο μακιαβελικός Ήγεμόνας πρέπει νά γίνει ο Κανένας— αλλά ένας λόγος «ήγεμονιστικός» ένας λόγος μυθολογητικός που θεωρεί την κοινωνία και την πολιτική ως πεδίο πραγμάτωσης και ολοκλήρωσης μιας ατομοκεντρικής «άνθρώπινης φύσης» και έννοιολογεί τό πολιτικό φαινόμενο μέσα από τή «στιγμή» του ήγέτη και τις βιολογικές κατηγορίες τής «άκμης και τής παρακμής». Παλιά κρασιά σε νέα άσκιά; Ίσως τό σύνδρομο μιας ναρκισσιστικής κουλτούρας, μαζί με γενναίες δόσεις θρησκευτικής «αυτοβελτίωσης», είναι τόσο έκδηλο, πάντως, που καθλώνει τό σαρκοζικό hominem politicum στο άπατηλό στάδιο του καθρέφτη: «Νά οικοδομώ και νά αγαπώ. Θά μπορούσε νά είναι μία υπόσχεση. Για μένα είναι ή ζωή. Η ζωή μου». [σ. 14].

3. Η έπαφή με τό πραγματικό

Σέ αντίθεση με άλλους πολιτικούς, που ξεκινούν τά διβλία τους με τά «πιστεύω» τους και τις ιδεολογικές τους αναφορές, ο Σαρκοζί ξεκινά την κατάθεσή του με την αίσθηση μιας δήθεν γειωμένης και έμπράγματος πολιτικής έμπειρίας, που έχει ως αναφορά τή θητεία του στο Ύπουργείο Έσωτερικών. «Κι έπειτα τό Ύπουργείο Έσωτερικών είναι ή ζωή, με όλα της τά δράματα και τά πάθη συνάμα, ή όποία προβάλλει μόνιμα μπροστά στην πόρτα του γραφείου, μέρα και νύχτα: όμηρίες, τρομοκρατικές άπειλές, πυρκαγιές σε δάση, διαδηλώσεις, gave party, γρίπη των πτηνών, πλημμύρες, εξαφανίσεις... Η ευθύνη είναι συντριπτική». (σ. 20). Η «ζωή», λοιπόν, είναι αυτή που κάνει τον ύπουργό Σαρκοζί νά καταλάβει πως ή «άσφάλεια είναι ή κύρια προϋπόθεση των έλευθεριών», και τον προσανατο-

λίζει από νωρίς σε θέματα μετανάστευσης, παραβατικότητας, πρόληψης και καταστολής. Κυρίως, όμως, τον οδηγεί στη λαϊκιστική άποστροφή για τις άποφάσεις που παίρνονται στα γραφεία. «Τό πρώτο βράδυ τής ανάληψης των καθηκόντων μου επισκέφθηκα τά αστυνομικά τμήματα και τους σταθμούς χωροφυλακής τής περιοχής του Παρισιού». (σ. 24). «Οι μετακινήσεις επιτόπου κάνουν και την πραγματική διαφορά στο έπίπεδο τής αποτελεσματικότητας τής δράσης των ύπηρεσιών». (σ. 28). Στο λόγο του Σαρκοζί, οι πολιτικές λύσεις δέν είναι προϊόν μιας κοινωνικής και ιδεολογικής στοχοθεσίας αλλά προκύπτουν από την τοπικότητα του προβλήματος και την αυτοψία τής έρευνας. Έγκαινιάζεται, έτσι, ή πολιτική τής επιτόπιας άπόφασης, των «πυκνών χρόνων» και τής «κουλτούρας του άποτελέσματος», συστατικό αυτής τής λαϊκιστικής τήθης με τά κοινωνικά προβλήματα, που θά οδηγήσει και σε μία ιδιαίτερη όρατότητα του πολιτικού ήγέτη.

Ύπερδραστηριότητα, ύπερβολική ένασχόληση με τά προβλήματα; Γιατί όχι; άπαντα ο Σαρκοζί τό πρόβλημα είναι ή αδράνεια, οι μακρές άναμονές, ή άργη ώριμανση των πραγμάτων. Ο χρόνος του πολιτικού στην άφήγηση του Σαρκοζί είναι διαρκώς προσαρμοσμένος στην άναγκαιότητα των προβλημάτων και στην έπιτάχυνση των λύσεων. Και είναι ακριβώς αυτή ή έπιτάχυνση που, όπως λέει, συχνά θά τον φέρει άντιμέτωπο με τήν ίδια την πολιτική του οικογένεια, καθώς δέν θά διατάσει νά χρησιμοποιήσει λύσεις που προτείνονται από πολιτικούς και ιδεολογικούς του αντίπαλους, αν τις κρίνει «έπιχειρησιακές». Τό ενδιαφέρον στοιχείο στο λόγο του Σαρκοζί είναι πως ή άνάγκη τής άνασυγκρότησης τής Δεξιās δέν προκύπτει από ένα σύστημα θεωρητικών αρχών αλλά από τή λαϊκιστική ρητορεία τής έπαφής με τό πραγματικό. Μάταια θά άναζητήσει κανείς αναφορές σε θεωρητικούς του φιλελευθερισμού, σε οικονομικά μοντέλα, σε προβληματισμούς για την πορεία των διεθνών σχέσεων. Στην άνάληψη του Σαρκοζί, τό υποκείμενο του πολιτικού είναι ή ίδια ή γαλλική κοινωνία και ή Γαλλία (ως έθνικό κυρίαρχο κράτος και όχι βέβαια ως «κοινωνία των πολιτών»). Στη δικιά του «πρακτική πολιτική» σημασία δέν έχει νά επιβεβαιωθούν τά προεκλογικά προγράμματα και οι θεωρητικές αρχές του φιλελευθερισμού, όσο ή έπίλυση των προβλημάτων, και ή κατάκτηση μιας όρισμένης οργανωτικής πείρας. Η εκπαίδευση του εκλογικού σώματος σε μία «κουλτούρα δράσης», στην άποτελεσματική πολιτική είναι τό πρώτο δήμα αυτής τής άμοιβαίας συμμαχίας του ήγέτη με την κοινωνία: «Προσπάθησα νά καταλάβω αυτό που οι Γάλλοι περίμεναν από μένα» (σ. 45).

Η άπεύθυνση προς τή γαλλική κοινωνία και ή άνάδειξη τής παθολογίας της, τής καθυστέρησης της, τής κρίση της είναι ή μόνιμη αναφορά του συγγραφέα, άλλοτε με τόνο έπικριτικό άλλοτε με τρόπο παραινετικό. Πολύ συχνά έχει κανείς την έντύπωση πως αυτή ή συνομιλία του ήγέτη με την κοινωνία γίνεται με τρόπο

ἀδιαμεσολάβητο, σά νά μὴν ὑπῆρχαν κόμματα, τάξεις, συνδικάτα, ὀμάδες πίεσης κ.λπ. Δέν πρόκειται μόνο γιὰ μιά ἐνστικτώδη ὑποτίμηση τοῦ πολιτικοῦ συστήματος ἀλλὰ γιὰ μιά ἔμμεση ὑπόδειξη ὅτι ἡ κοινωνία μπορεῖ νά εἶναι πιό «μπροστά» ἀπὸ τοὺς πολιτικούς της καὶ ἀπὸ ὅσα «βαρίδια» μετέτρεψαν τὴ Γαλλία ἀπὸ «ὑπόδειγμα» σὲ «ἀνάμνηση». Καί σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, οἱ καταγωγικοί «τίτλοι εὐγενείας» περιγράφονται μὲ τὴν κυκλική ροή τοῦ ἄχρονου χρόνου τῶν περασμένων μεγαλείων πού περιμένουν ἀπλῶς νά ἀναστηθοῦν. Σὲ αὐτὸ τὸ πλαίσιο, ἡ διαπίστωση τῆς κρίσης καὶ ἡ «λογικὴ τοῦ συγκεκριμένου» ὁδηγεῖ σὲ ἓνα νέο προγραμματικὸ λόγο, νομιμοποιημένο ἀπὸ τὴν ὑπάρχουσα κοινωνικὴ νοσολογία καὶ κυρίως, ἀπὸ τὶς ὑπάρχουσες κοινωνικὲς ἀναμονές.

Σὲ αὐτὸ τὸ νέο κοινωνικὸ συμβόλαιο, βέβαια, ἡ ἐνίσχυση καὶ ἡ ἐνθάρρυνση τοῦ κοινωνικοῦ σώματος θά γίνεῖ μαζί μὲ τὴν ταυτόχρονη ἀναγνώριση τοῦ κεντρικοῦ αἰτήματος, πού προκύπτει ἀπὸ τὶς ἰδεολογικὲς καὶ πολιτικὲς του προδιαγραφές: τὶς ἀξίες τῆς δημοκρατικῆς Δεξιᾶς. Γράφει, χαρακτηριστικά, ὁ Σαρκοζί: «Μάλιστα, ἔχω τὴν πεποίθηση ὅτι στό βάθος τῆς γαλλικῆς κοινωνίας ὑπάρχει ἓνα ἰσχυρὸ αἶτημα ὑπὲρ τῆς ἀποκατάστασης ὀρισμένων ἀξιών τῆς δημοκρατικῆς Δεξιᾶς: ἡ ἐργασία, ὁ σεβασμὸς τῶν ἀρχῶν, ἡ οἰκογένεια, ἡ ἀτομικὴ εὐθύνη. Καί αὐτὸ πού ὁδηγεῖ χρόνια τώρα τὴ Δεξιὰ σὲ ἦττα εἶναι ὅτι συνεχίζει νά λυπᾶται πού δέν εἶναι ἡ Ἀριστερά». (σ. 43). Αὐτὸ τὸ «ἰσχυρὸ αἶτημα» τῆς Δεξιᾶς, πού προκύπτει μέσα ἀπὸ τὴ σαρκωτικὴ ἀνατομία τῆς κρίσης καὶ τὴ διάγνωση τοῦ «βάθους», δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά κοινὴ «φυσικοποίηση» τῶν συντηρητικῶν ἰδεολογημάτων. Στὴν πραγματικότητα, στό λόγο τοῦ Σαρκοζί, ἡ δεξιόστροφη κίνηση τοῦ ἐκκρεμοῦ τῆς κοινωνίας εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς συντηρητικῆς ματιᾶς. Ἡ περίφημη ἐπαφή μὲ τὸ πραγματικὸ καταλήγει νά δημιουργεῖ καὶ νά συντηρεῖ τὴν ἀπαραίτητη κουλτούρα τοῦ ἠθικοῦ πανικοῦ πού προβάλλεται πάνω στό κοινωνικὸ σῶμα.

4. Ἡ προοπτικὴ τῆς ἐξουσίας

Στὸ κέντρο τῆς ἀνάλυσης τοῦ Σαρκοζί βρίσκεται τὸ πρόβλημα καὶ ἡ προοπτικὴ τῆς ἐξουσίας, ἡ προοπτικὴ τῆς διακυβέρνησης: «Δέν ἀνῆκω σ' αὐτοὺς πού πιστεύουν ὅτι ἡ ἐξουσία δέν ὑπάρχει πλέον, ὅτι εἶναι ἀχρηστὴ, ἀνίκανη, ἀνύπαρκτη, ἢ πιό ἀπλά ὅτι βρίσκεται ἄλλοῦ. Αὐτοὶ βλέπουν τὴν πολιτικὴ ἀπ' ἔξω». Ἀρνούμενος, λοιπόν, τὴν ἐξωτερικότητα τῆς ἐξουσίας, ὁ Σαρκοζί θά ἀναλύσει τὰ κεντρικὰ προβλήματα πού ἀναδύθηκαν μέσα στὴ γαλλικὴ κοινωνία, ἐξηγώντας τὶς πρωτοβουλίες πού ἔχει πάρει ἀλλὰ καὶ τὰ μελλοντικὰ σχέδιά του: τὴ «μείωση τῶν τιμῶν» τῆς ἀγορᾶς, τὴν πρόταση γιὰ τὶς «θετικὲς διακρίσεις», τὴν κρατικὴ ἐνθάρρυνση γιὰ ἀποδοτικὲς ἐπενδύσεις ἰδίως στὸν τομέα τῶν μεταφορῶν καὶ τῆς ἐνέργειας, τὴν πίστη

στὴν ἀναγκαιότητα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ τὴν προστασία τῶν καταναλωτῶν, τὴν πρόοδος τῶν μὴ προνομιούχων Γάλλων στὴν ἰδιωτικὴ ἐκπαίδευση, τὴν πλήρη αὐτονομία τῶν γαλλικῶν πανεπιστημίων ἔτσι ὥστε νά γίνουν ἀνταγωνιστικά, τὴν ὀριστικὴ ἀπόσυρση τῆς Συμβάσης Πρώτης Πρόσληψης, τὴν ἐνθάρρυνση τῆς ἐπιθυμίας γιὰ κοινωνικὴ ἀνοδο καὶ κινητικότητα (ἰδίως τῶν μεσαίων τάξεων), τὴν προστασία καὶ ἰσότητά τῶν γυναικῶν, τὸ δικαίωμα στὴ διαφωνία μέσα στὰ μεγάλα πολυσυλλεκτικὰ κόμματα, τὴ μεταφορά τῶν ἐπιτυχημένων ἀγγλοσαξωνικῶν μοντέλων, τὴν πρόταση γιὰ εὐέλκτα (15 μέλη) ὑπουργικὰ συμβούλια, τὸν ἐπαναπροσδιορισμὸ τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Κοινοβουλίου, τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τοῦ Προέδρου, τὴν προνομιακὴ σχέση (ἀλλὰ ἐπουδενί τὴν ἐνταξη) τῆς Τουρκίας μὲ τὴν Εὐρώπη, τὴν ἰδέα ἐνός ἀποτελεσματικοῦ εὐρωπαϊκοῦ G5 (Γερμανία, Μεγάλῃ Βρετανία, Ἰταλία, Ἰσπανία καὶ Γαλλία).

Ἰδιαιτέρου βάρους στὴν ἀφήγησή του κατέχει ἡ κρίση τῶν πρᾶστίων, τὸ φθινόπωρο τοῦ 2005, ἡ ὁποία ἐξελίχθηκε σὲ κομβικὸ γεγονός γιὰ τὴν ἀποκρυστάλλωση τῶν θέσεῶν του γιὰ τὴ δημόσια ἀσφάλεια καὶ τὴ μεταναστευτικὴ πολιτικὴ. Ὁ Σαρκοζί ξαναθυμᾶται ἐκείνη τὴ νύχτα πού ἐπισκέφτηκε τὰ προάστια, γιὰ νά δειξοῦ τοὺς «συνήθεις ἀλῆτες πῶς ἡ ἀστυνομία εἶναι παντοῦ καὶ πάντοτε καλοδεχούμενη». Εἶναι ἡ νύχτα πού ἀποκάλεσε τοὺς ἐξεγερμένους νέους «καθάρματα», λέξη γιὰ τὴν ὁποία χρειάστηκε πολλές φορές νά λογοδοτήσῃ ἔκτοτε τόσο σὲ πολιτικούς ἀντιπάλους ὅσο καὶ σὲ πολιτικούς φίλους. Ἡ σκηνὴ ἐδῶ παρουσιάζεται, μὲ τελείως διαφορετικὸ τρόπο σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴ σημασιολογία της: «Ἐνῶ βρισκόμουν κοντὰ σὲ δύο μεγάλες πολυκατοικίες, ἄνοιξε ἓνα παράθυρο καὶ μιά γυναίκα φανερά βορειοαφρικανικῆς καταγωγῆς μὲ προκάλεσε: “Κύριε Σαρκοζί ἀπαλλάξτε μας ἀπὸ αὐτὰ τὰ καθάρματα! Δέν τοὺς ἀντέχουμε ἄλλο!” Τῆς ἀπάντησα: “Μάλιστα, κυρία, γι' αὐτὸ εἶμαι ἐδῶ, θά σᾶς ἀπαλλάξω ἀπὸ αὐτὰ τὰ καθάρματα”. Οὔτε αὐτὴ, οὔτε ἐγὼ σκεφτήκαμε ἐκείνη ἀκριβῶς τὴ στιγμή τὴν ἐπιτυχία πού εἴχαμε». (σ. 93). Καί σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, ὁ χαρακτηρισμὸς ἀποκτᾷ κοινωνικὸ περιεχόμενο, μὲ τὸ αἶτημα τῆς τάξης, τοῦ νόμου καὶ τῆς ἀσφάλειας. Ἐμφανίζεται, δηλαδή, ὡς αἶτημα τῶν ἰδίων τῶν πολιτῶν. Στὸ ὄνομα τῆς ἀσφάλειας τῶν Γάλλων πολιτῶν (ἀνεξαρτήτως καταγωγῆς) θά μιλήσει, λοιπόν, καὶ γιὰ τὴν πολλαπλότητα τῆς Γαλλίας: «Ἀπεχθάνομαι τὸ ρατσισμό. Σιχαίνομαι τὴν ξενοφοβία. Πιστεύω στὴ δύναμη καὶ τὸν πλοῦτο τῆς διαφορετικότητας. Ἀγαπῶ τὴν ἰδέα τῆς πολλαπλῆς Γαλλίας. Ἀλλὰ κατηγορῶ αὐτοὺς πού ἀρνοῦνται τὴν πραγματικότητα πού βιώνουν οἱ πιό ταπεινοὶ συμπολίτες μας νά βρίσκονται στό ἄντρο τῆς ἀνόδου τῶν ἐξτρεμισμῶν, καταδικάζοντας τὴ Δημοκρατία σὲ τύφλωση, παθητικότητα καὶ ἀποτελεμάτωση». (σ. 95).

Ἐπιτιθέμενος στὴν Ἀριστερά, πού τὴν κατηγορεῖ γιὰ τὸ μονοπώλιο τῆς «μοναδικῆς» καὶ «ἐγκυρης» σκέψης,

ὁ Σαρκοζί ἐξηγεῖ ξεκάθαρα τίς σκέψεις του γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τῆς ἀσφάλειας. Τὸ καθήκον τῆς κοινωνίας, λέει, εἶναι νὰ προστατεύει τὰ μέλη της καὶ σὲ αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ πρέπει νὰ ἐπιστρατευτοῦν ὅλοι οἱ κοινωνικοὶ φορεῖς: ἀπὸ τίς διωκτικὲς ἀρχές πού πρέπει νὰ ἐπιδεικνύουν «μηδενικὴ ἀνοχή» μέχρι τίς ἀρχές προστασίας ἀτομικῶν δικαιωμάτων πού θὰ πρέπει, λέει, νὰ σταματήσουν νὰ ἐπιμένουν στὸ «δικαίωμα τῆς ἀπόκρυψης», καὶ τὴ «σχολικὴ ἰατρικὴ πού θὰ πρέπει «νὰ ἐμπλακεῖ μαζικὰ στὴν πρόληψη» τῆς παιδικῆς ἐγκληματικότητας. Ἀντίστοιχα, ἡ ἐλεγχόμενη μεταναστευτὴ θὰ πρέπει νὰ διασφαλίζει τὴν κοινωνικὴ, ἐθνικὴ καὶ πολιτισμικὴ συνοχὴ τῆς χώρας, ἐμποδίζοντας τὴ ροὴ ὅσων μεταναστατῶν εἶναι ἀπρόθυμοι νὰ ἐνταχτοῦν στὴ γαλλικὴ κοινωνία, καὶ «δὲν ἀγαπᾶνε τὴ χώρα». Ὁ πειθαρχικὸς λόγος τῆς καταστολῆς καὶ τοῦ βιοπολιτικοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου, γεμάτος ἐπιπλήξεις, ποινές καὶ κανονιστικὰ πρότυπα, εἶναι ἐμφανῆς.

Ἡ ἀγάπη πρὸς τὴ χώρα, ἡ ἐθνικὴ περηφάνεια, ὁ σεβασμὸς στὴν ἱστορία καὶ στὸ ἐπικὸ ἐθνικὸ παρελθὸν τῆς Γαλλίας διατρέχει ὅλο τὸ βιβλίο. Γιὰ ὅσους αἰφνιδιάστηκαν, κατὰ τὴν προεκλογικὴ περίοδο, καθὼς ἄκουγαν τὸν Σαρκοζί νὰ μιλάει γιὰ τὸν Ζορές, ὁ συγγραφέας ἔχει ἤδη μιά ἔτοιμη ἀπάντηση στὸ βιβλίο του: «Δὲν ὑπάρχει “λαὸς τῆς Ἀριστερᾶς” καὶ “λαὸς τῆς Δεξιᾶς”. Ὑπάρχει ὁ γαλλικὸς λαός. Ἡ δύναμή του, ἡ ἐνότητά του ἐδράζονται στὴν ἰκανότητά του νὰ περικλείει στὴν ἴδια κληρονομία τόσο τὸν Κλεμανσό καὶ τὸν στρατηγὸ Ντέ Γκῶλ ὅσο καὶ τὸν Ζορές καὶ τὸν Μπλουῦμ». (σ. 187). Γιὰ τὸν Σαρκοζί, ὡστόσο, ἐτούτῃ ἢ «ἐνότητά» δὲν εἶναι ἡ μυθικὴ καὶ ὑπερβατικὴ ἐνότητα τοῦ παραδοσιακοῦ ἐθνικισμοῦ. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε δέχεται πὼς δὲν ἔχει νόημα νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ «Γάλλους ἀπὸ ρίζα», ἀλλὰ γιὰ πολίτες πού ἐξακολουθοῦν νὰ ἐμπνέονται ἀπὸ τὸ «γαλλικὸ παράδειγμα» μέ τίς ἥρωικὲς στιγμὲς του ἀλλὰ καὶ μέ τίς γκριζὲς ζῶνες του. Γι' αὐτὸ τὸν ἐνοχλοῦν ὅσοι ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιδίδονται στὴ σπάταλη ἀπομυθοποίηση τοῦ ἔθνους, τὸνίζοντας τὰ δεινὰ τῆς ἀποικιοκρατίας, τὴν ὑπόθεση Ντρέιφους, καὶ τὴ Γαλλία τοῦ Βισῦ. «Αὐτὸς ὁ λόγος εἶναι καταστρεπτικὸς», σημειώνει ἐκνευρισμένος ὁ συγγραφέας. «Αὐτὴ ἡ δυσφήμιση ὑπάρχει κίνδυνος νὰ ὑπονομεύσει τὰ θεμέλια τοῦ ἔθνους μας». Καὶ διαβεβαιώνει καθησυχαστικὰ τὸ κοινὸ του: «Οἱ Γάλλοι μποροῦν νὰ εἶναι περήφανοι γιὰ τὴν ἱστορία τους». (σ. 185). Μέ τὴ γομολάστιχα στὸ χέρι, ὁ Σαρκοζί ξέρει νὰ χειρίζεται καλὰ τὴ «στρογγυλοποίηση» καὶ τὴν ἐξομάλυνση τῆς ἱστορίας. Στὴν ἀφήγησή του δὲν ὑπάρχουν δεξιοὶ καὶ ἀριστεροί: ὑπάρχουν μόνο Γάλλοι. Ἡ ἐξύμνηση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, πού συνοδεύεται μέ τὸ κανονιστικὸ πρότυπο τοῦ «καλοῦ» καὶ «ἠθικοῦ» Γάλλου πολίτη, συγκροτεῖ μιά ἐπιχειρηματολογία στηριγμένη σὲ μιά φρονηματιστικὴ χρῆση τοῦ παρελθόντος καὶ σὲ ἓνα οὐσιαστικὸ μοντέλο «ἐνσωμάτωσης». Κανένα ἀπὸ τὰ δύο, ὡστόσο, δὲ μπορεῖ νὰ συγκαλύψει

τίς ἐθνικιστικὲς καὶ ρατσιστικὲς συνδηλώσεις αὐτῆς τῆς νέας «ἐθνικῆς ἀλήθειας».

5. Ἡ κρυφὴ γοητεία τοῦ γκαλισμοῦ

Τὸ βιβλίο τοῦ Σαρκοζί εἶναι ἓνα μείγμα φιλελεύθερου πραγματισμοῦ, ἀνασημασιολόγησής τῶν ἀξιῶν τῆς παραδοσιακῆς Δεξιᾶς καὶ –τὸ σημαντικότερο– μιᾶς συνεκτικῆς πρότασης στὴ βάση τῆς μεγάλης «ἐθνικῆς πολιτικῆς». Ἄν κάτι μᾶς δείχνει ξεκάθαρα αὐτὸ τὸ βιβλίο εἶναι πὼς ὁ Σαρκοζί ἐπανεφέρε τὴν πολιτικὴν στὸ κοινωνικὸ προσκήνιο, ἀκριβῶς γιὰτι διατύπωσε «μιά ὀρισμένη ἰδέα» γιὰ τὴ Γαλλία, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν παλιὰ ρήση τοῦ στρατηγοῦ Ντέ Γκῶλ. Ὁ ἴδιος, ἄλλωστε, ὁ συγγραφέας δηλώνει γοητευμένος ἀπὸ τὴν παρουσία καὶ τὸ λόγο τοῦ Ντέ Γκῶλ, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ σκληρὸ πυρῆνα τῆς γκαλικῆς ἰδεολογίας. Ἐκεῖ, νομίζω, πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε καὶ τὴν «πολιτικὴ συνταγὴ» τοῦ Σαρκοζί: ἐκεῖ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε καὶ τὰ συστατικὰ πού μετέτρεψαν τὴν ἐκλογικὴ κινητοποίηση τῶν Γάλλων πολιτῶν σὲ εὐρωπαϊκὸ γεγονός μέ μείζονα σημασία. Γράφει ὁ Σαρκοζί: «Ἄν κάθε κλίση ἀρχίζει ἀπὸ θαυμασμό, ὅπως εἶπε κάποτε ὁ Μισέλ Τουρνιέ, τότε πρέπει ἐπίσης νὰ μιλήσω γιὰ τὸ στρατηγὸ Ντέ Γκῶλ καὶ πολὺ περισσότερο γιὰ τὸ γκαλισμὸ. Ἐπειδὴ ἡμουν πάρα πολὺ μικρός, οἱ γονεῖς μου δέ μου ἐπέτρεψαν νὰ πάρω μέρος στὴ μεγάλη διαδήλωση ὑποστήριξης στὸ στρατηγὸ Ντέ Γκῶλ τῆς 31ης Μαΐου 1968, ἡ ὁποία ἐπακολούθησε μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ ἴδιου μηνῆ. [...] Ξεπερνώντας ὅλα τὰ πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ ρήγματα, ὁ γκαλισμὸς συσπείρωσε ἑκατομμύρια Γάλλους κάθε καταγωγῆς καὶ κοινωνικῆς τάξης, γύρω ἀπὸ μιά “ἰδέα τῆς Γαλλίας” καὶ ἀπὸ τὴ βούληση ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ μετασχηματισμοῦ τῆς χώρας μας. Γοητεύθηκα ἀπὸ αὐτὴ τὴ δυναμικὴ ἀθέτησής τῶν συνηθειῶν, τοῦ καθωσπρεπισμοῦ καὶ τῶν παραδόσεων γιὰ νὰ ὠθήσουμε μιά ὀλόκληρη χώρα πρὸς τὸ καλύτερο» (σ. 11) Καὶ ἄλλοι: «Μέ γοήτευαν οἱ γκαλικοὶ ρήτορες: ὁ Ζάκ Σαμπάν-Ντελμάς, ὁ Μισέλ Ντεμπρέ, ὁ Ἀλεξάντρ Σανγκινετί, ὁ Σάρλ Πασκουά, καὶ ἀργότερα ὁ Ζάκ Σιράκ δονοῦσαν μέσα μου τὴν ἐπιθυμία τῆς στρατεύσεως, ἡ ὁποία ἀναζητοῦσε τρόπους νὰ πραγματοποιηθεῖ». (σ. 216). Βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ ἓνα πολιτικὸ πού ξέρει νὰ ἐπιλέγει τοὺς «προγόνους» του; Μᾶλλον ναί, μέ τὴ διαφορά, ὅμως, πὼς τὸ στοίχημα τοῦ Ντέ Γκῶλ ἦταν τὸ στοίχημα τῆς μεταπολεμικῆς Γαλλίας καὶ ὄχι τῆς σύγχρονης Γαλλίας. Ἡ ἀναφορά στὸ γκαλικὸ παράδειγμα εἶναι γιὰ εὐνόητους λόγους προσχηματικὴ. Οὔτε οἱ ἀναλογίες, οὔτε ἡ ἱστορικὴ συγκυρία μποροῦν νὰ μετατρέψουν τὸν Σαρκοζί σὲ νέο Ντέ Γκῶλ. Πάει καιρὸς πού οἱ εὐρωπαϊκὲς κοινωνίες, καὶ κυρίως ἡ Γαλλία, ἐπάψαν νὰ βρίσκεται στὸν «ἀστερισμὸ» τῶν μεγάλων ἀνδρῶν, ἐπιλέγοντας τὰ βρόμικα νερά τῆς πολιτικῆς καὶ ὄχι τίς λευκὲς ἐπιταγὲς στοὺς ἡγέτες. Ἄλλοι ἐπομένως πρέπει νὰ ἀναζητήσου-

με τὴν αἰτία γιὰ τίς νεογκωλικές φαντασιώσεις τοῦ Σαρκοζί.

Ἄν κάτι ξέρει καλά ὁ Σαρκοζί εἶναι νά «πολώνει» τὴν κοινωνία, στή βάση ἐθνικῶν καὶ συλλογικῶν προταγμάτων πού δέν διαχέονται σέ «τοπικότητες» ἀλλὰ στήν πολιτική «μεγάλῃς κλίμακας». Αὐτή, ἄλλωστε, ἡ «μεγάλη κλίμακα» εἶναι πού τοῦ ἐπιτρέπει νά σκηνοθετεῖ τὴν εἰκόνα τοῦ ἡγέτη πού μιλάει στήν κοινωνία καὶ ὄχι στοὺς ψηφοφόρους ἐνός κόμματος· αὐτή εἶναι πού τὸν κάνει νά διεκδικεῖ τὴ συνέχεια μαζί μέ τὴ ρήξη πρὸς τὸ παρελθόν· αὐτή εἶναι πού τοῦ ἐπιτρέπει νά θέτει ζήτημα ἐθνικῆς ταυτότητας στή σύγχρονη Γαλλία· αὐτή εἶναι πού τὸν κάνει νά σφίγγει τὴ γροθιά του ἀπέναντι στοὺς ἐξεγερμένους παραδατικούς τῶν προαστιῶν καὶ νά ρωτᾷ προκλητικά τοὺς Γάλλους ἂν «θέλουν κοινὰ σύνορα μέ τὸ Ἰράκ» προκειμένου νά διαλύσει τὸν μεγάλο φόβο. Στὸ κέντρο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ Σαρκοζί δέν βρίσκεται ἀπλῶς μιὰ νέα δεξιὰ ἠθικολογία οὔτε μιὰ ἀναδίπλωση στὰ ιδεώδη τῆς ἐθνικῆς παράδοσης ἀλλὰ ἡ φυγὴ πρὸς τὰ ἴσους. Μέσα στὸ σχεδιασμὸ αὐτῆς τῆς φυγῆς, ὁ Σαρκοζί κατανόησε σωστά πὼς ὁ ταυτοτικός προβληματισμὸς τῶν Γάλλων δέν εἶναι μιὰ ἀπλή ὑπόθεση «πολιτισμικῆς διαχείρισης» ἀλλὰ ἓνα μείζον πολιτικὸ πρόβλημα πού τέμνει ἐγκάρσια τίς κοινωνικές, οικονομικές, ταξικές καὶ πολιτισμικές διεργασίες τῆς Γαλλίας. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀνασυγκρότηση τῆς γαλλικῆς Δεξιᾶς, ἀνεξαρτήτως τῶν ποσοστῶν, εἶναι μιὰ σημαντικὴ ἀνασυγκρότηση, μέ προγραμματικὸ λόγο γιὰ ὅλη τὴν κοινωνία. Τὸ φάσμα τοῦ γκωλισμοῦ βγαίνει ξανά στὸ προσκήνιο τὴν ὥρα πού ἡ Ἀριστερὰ κρῦβεται πίσω ἀπὸ τὴ σκιά της. Καὶ βγαίνει στὸ προσκήνιο μέ μιὰ ἀρκετὰ σκληρὴ δεξιὰ πολιτικὴ, πού θολώνει τὰ νερά, στή βάση ἐνός ἀξιακοῦ συστήματος κυριαρχίας συγκεκριμένων συμφερόντων μέ «ἐθνικὸ» πρόσημο.

Γι' αὐτὸ θὰ ἦταν ὀλέθριο πολιτικὸ λάθος γιὰ τὴν Ἀριστερὰ νά «ξεμπερδέψει» εὐκόλα μαζί του χαρίζοντάς του τὸν εὐκόλο τίτλο τοῦ «μεγάλου ἀντιδραστηκοῦ», προκειμένου νά ξαναγουρίσει εἴτε στήν κενολογία τῆς «συμμετοχικῆς» μετα-σοσιαλισμοκρατίας εἴτε στὸ θερμοπαλισμὸ τοῦ κινηματισμοῦ. Γιατί ἂν κάτι φάνηκε ξεκάθαρα στίς τελευταῖες γαλλικὲς ἐκλογές, εἶναι πὼς ὀλόκληρο τὸ μπλόκ τοῦ «ἀντισαρκοζισμοῦ», ἀπὸ τὴ συστημικὴ σοσιαλισμοκρατία (τὴ δυναμικὴ Σεγκολέν) μέχρι τὴν ἀντι-συστημικὴ ἀριστερὰ (τὸν συμπαθὴ Μπεζανσενό), ὑποχρεώθηκε νά παίξει (καὶ νά χάσει) σέ ἓνα πολιτικὸ παιχνίδι, τὸ ὁποῖο εἴτε δέν τὸ γνώριζε, εἴτε δέν μποροῦσε νά τὸ ἐλέγξει, εἴτε προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο νά τὸ ἀπωθήσει στὸ ὄνομα ἐνός ἀφηρημένου εὐχολόγιου, πού ξεκίναγε μέ τοὺς ὕμνους τῆς μεταρρύθμισης καὶ τελείωνε μέ τὰ ἐπαναστατικὰ ἐμβλήματα τῆς ἀντικαπιταλιστικῆς ρήξης. Ἡ πραγματικότητα ὅμως τῆς κοινωνίας ἦταν κάπως διαφορετικὴ. «Τὸ ὕφος καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς πόλωσης τὸ εἶχε ἐπιλέξει ὁ ἀντίπαλος». Πρέπει, λοιπόν, νά τὸν γνωρίσουμε αὐτὸν τὸν ἀντίπαλο, ὅλοι ὅσοι στοιχηθήκαμε πίσω ἀπὸ

τὴ Σεγκολέν, καὶ ἐλπίσαμε στὸν Μπαϊρού, ὅσοι συπαταχθήκαμε, ἔστω καὶ συγκυριακά, ἀκόμη καὶ μέ τὸν Μπεζανσενό στὸ πλατὺ μέτωπο τοῦ «ἀντισαρκοζισμοῦ», ἀκριβῶς γιατί ὁ Σαρκοζί εἶχε μέ τὸ μέρος του ὄχι ἀπλῶς ἓνα «μέτωπο» ἀλλὰ τὴν ἴδια τὴ γαλλικὴ κοινωνία. Τὸ βιβλίον του εἶναι μιὰ καλὴ ἀφορμὴ γιὰ νά δοῦμε ὀρισμένα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτοῦ τοῦ προσώπου ἀλλὰ καὶ τῆς πολιτικῆς του.

6. Ἐπιμύθιο

Τὸ βιβλίον τοῦ Σαρκοζί πουλιέται στὰ βιβλιοπωλεῖα ἀλλὰ καὶ στὰ σούπερ-μάρκετ. Ἡ κυρία πού περιμένε μπροστὰ μου στὸ ταμεῖο τοῦ «ΑΒ. Βασιλόπουλος», τὸ ἔβαλε διαστικά στὸ καροτσάκι της, χωρὶς καν νά διαβάσει τὸ ὀπισθόφυλλο. Ἐκεῖ ἄλλωστε, τὸ εἶδα κι ἐγώ. Τοποθετημένο ἀνάμεσα σέ ζαμπόν μέ μηδέν λιπαρὰ καὶ διαιτητικὰ γαλακτομικὰ προϊόντα. Γύρισα καὶ εἶδα τὸ ράφι μέ τὰ εὐπώλητα βιβλία. Παλιότερα εἶχε «Ἀρλεκιν», ἢ τὸν «Ἰούδα πού φιλοῦσε ὑπέροχα». Τώρα τὸ ράφι εἶναι «στρωμένο» μέ τὸ σφιγμένο χαμόγελο τοῦ Νικολὰ Σαρκοζί. Ποιός, εἶναι ἄραγε, αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος πού ὑποχρέωσε τοὺς πελάτες ἐνός σούπερ-μάρκετ στοὺς Ἀμπελόκηπους νά μποῦν στὸν κόπο τῆς ἀνάγνωσης ἐνός πολιτικοῦ βιβλίου καὶ νά διαβάσουν τὴν «κατάθεση» του γιὰ τὴ Γαλλία πού ὀραματίζεται; Λένε συχνὰ πὼς οἱ συνειρμοὶ εἶναι ἐλεύθεροι ἀλλὰ δέν εἶναι πάντα τυχαῖοι. Θυμήθηκα τὸν Φλωμπέρ πού ἔγραφε πὼς μέσα σέ αὐτές τίς ἀόριστες συναναστροφές καὶ τίς ἀόριστες ὀμιλίες τοῦ κόσμου πάντα ἡ τύχη καὶ ἡ ροὴ τοῦ λόγου ὀδηγεῖ στὸ κέντρο μιᾶς κοινῆς συμπάθειας. Τί κρύβει, λοιπόν, αὐτὴ ἡ παράξενη οἰκειότητα μέ ἓνα πρόσωπο, πού προστατεύεται τόσο καλά καὶ τόσο πολὺ ἀπὸ τὴν περιφέρεια «κοινῆ γνώμη», ἀπὸ τὸ Παρίσι ὡς τὴν Ἀθήνα; Τὴν ἐπιστροφή στήν ἐποχὴ τῶν ἡγεμόνων; Τὴν ἐπιστροφή στήν «ἐθνικὴ δεσπόζουσα» τῆς πολιτικῆς; Τὴν ἀνάδυση τοῦ νέου δεξιῶν τρίπτυχου «πατριδα-ἀσφάλεια-οἰκονομία»;

Στὸ τέλος τῆς *Μαντάμ Μποβαρύ*, πάντως, ὁ Φλωμπέρ μᾶς λέει τί ἀπέγινε καὶ ὁ κυνικός κύριος Ὀμέ. «Ὑστερα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μποβαρύ», γράφει ὁ Φλωμπέρ, «διαδέχτηκαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο τρεῖς γιαιτροί, δίχως νά μπορέσουν νά στεριώσουν. Ὁ κύριος Ὀμέ τοὺς πολέμησε πολὺ καὶ δέν τοὺς ἄφησε νά μείνουν. Ἄρχισε νά κάνει μιὰ πάρα πολὺ μεγάλη πελατεία. Οἱ ἀρχές τὸν περιποιοῦνταν καὶ ἡ κοινὴ γνώμη τὸν προστάτευε. Πῆρε, τέλος, καὶ τὸ παράσημο». Αὐτὰ, ὁ κύριος Ὀμέ. Ἐλπίζω μόνο νά μὴν ἀναγκαστεῖ καὶ ἡ Σεγκολέν Ρουαγιαλ νά πεῖ πὼς «ἡ μαντάμ Μποβαρύ εἶμαι ἐγώ».

5. Ἀνδρέας Πανταζόπουλος, «Γαλλία: ἡ παράδοξη ἐπιστροφή...», ὅ.π., σ. 16.

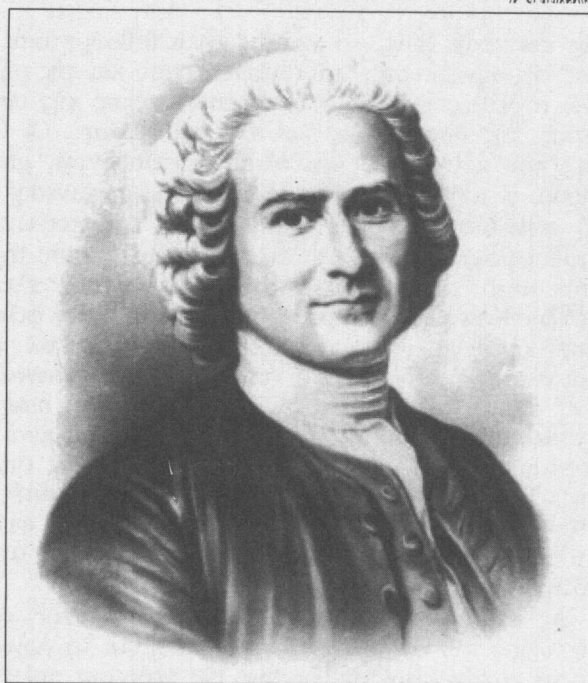

ΑΡΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου. 'Από τόν Γκρότιους στον Ρουσσώ

Έκδόσεις Πόλις, 'Αθήνα 2006, σελ. 231

του Γιώργου Φουρτούνη

Οπως καταλαβαίνει κανείς ήδη από τόν τίτλο, τό πρόσφατο βιβλίο του Άρη Στυλιανού θέτει ως αντικείμενό του τόν κανόνα της κλασικής πολιτικής φιλοσοφίας της νεωτερικότητας, και ειδικότερα του δέκατου έβδομου και δέκατου όγδοου αιώνα. Όπως έπισημαίνει ό συγγραφέας, ήδη έμπειρος έρευνητής και ακαδημαϊκός δάσκαλος του αντικειμένου, ή πολιτική σκέψη αυτής της περιόδου κυριαρχείται έν πολλοίς από τήν ιδέα του κοινωνικού συμβολαίου. Τό κύριο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στην κριτική παρουσίαση τεσσάρων σύν μιās απαράκαμπτων θεωριών τούτων τών δύο αιώνων πού, μέ τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο, έγγράφονται σέ αυτήν τήν κυρίαρχη παράδοση σκέψης —οί τέσσερις είναι, κατά σειρά, του Γκρότιους, του Χόμπς, του Λόκ και του Ρουσσώ, ένω ή επιπλέον μία είναι αυτή του Σπινόζα, πού για άλλη μία φορά αποδεικνύεται εξαίρεση στή σκέψη της νεωτερικότητας, μία θεωρία αντί-συμβολαίου.

Τά αντίστοιχα πέντε κεντρικά κεφάλαια του βιβλίου πλαισιώνονται από δύο σχετικά σύντομα κείμενα, μία εισαγωγή και έναν επίλογο, πού τοποθετούν τήν όλη συζήτηση στό θεωρητικό της πλαίσιο, τόσο από συστηματική όσο και από ιστορική άποψη. Ός πρώτο βήμα αυτής της πλαισίωσης, ήδη από τίς πρώτες σελίδες της εισαγωγής, ό Άρης Στυλιανού θά παρατηρήσει ότι ή έννοια του κοινωνικού συμβολαίου συνιστούσε πάντοτε, και συνιστά ακόμα, απάντηση σέ ένα παλαιό όσο και επίμονο πρόβλημα, στή θεμελιώδη άπορία για τή φύση, τήν προέλευση και τή θεμελίωση της πολιτικής κοινωνίας. Ό Στυλιανού θά αναλύσει μάλιστα αυτήν τήν άπορία σέ δύο επάλληλα διλήμματα, έτσι ώστε ή έννοια του κοινωνικού συμβολαίου νά αναδειχθεί ως κοινή απάντηση και στά δύο αυτά διλήμματα: μέ δυό

λόγια, ό συγγραφέας προτείνει νά προσεγγίσουμε τήν έννοια του κοινωνικού συμβολαίου μέσα από δύο αντιδιαστολές. Από τήν μία πλευρά, λοιπόν, ό Στυλιανού θά υποδείξει τή μακρινή καταγωγή της έννοιας του κοινωνικού συμβολαίου στό δίλημμα πού κατάτρυχε τήν πολιτική σκέψη της έλληνικής αρχαιότητας: ή πόλις συγκροτείται φυσικά ή τεχνητά; Όπως ξέρουμε, τό δίλημμα αυτό υποβάσταξε μία πρωταρχική και ιδρυτική φιλοσοφική τιτανομαχία: σύμφωνα μέ τήν κλασική πολιτική φιλοσοφία, πού βρίσκει έν προκειμένο τήν αρχετυπική της έκφραση στον Άριστοτέλη, ή πόλη φτιάχνει τούς ανθρώπους, ή πόλη κάνει ανθρώπους τούς ανθρώπους, μιάς και ό άνθρωπος είναι φύσει «ζώο πολιτικό» (πού σημαίνει ότι ή πολιτική συλλογικότητα συνιστά τήν είδοποιό διαφορά του ανθρώπου, χωρίς τήν όποία δέν έχουμε άνθρωπο αλλά ζώο): σύμφωνα μέ τήν αρχαία σοφιστική, αντιθέτως, οί άνθρωποι φτιάχνουν τήν πόλη, ή πόλη είναι τέχνημα τών ανθρώπων, πού είναι ήδη και εκ τών προτέρων άνθρωποι (πού σημαίνει ότι ή ανθρώπινη φύση πρέπει νά ανιχνευθεί στα προ-πολιτικά άτομα). Σέ τούτη τήν απάντηση τών σοφιστών, λοιπόν, βρίσκουμε τήν πρώτη θεωρητική διατύπωση της φαινομενικά απλής ιδέας ότι ή πολιτική κατάσταση του ανθρώπου είναι διακριτή, δευτερεύουσα και παράγωγη ως προς τή φυσική κατάστασή του.

Όστόσο δέν έχουμε ακόμα συμβόλαιο, τουλάχιστον όχι μέ τή νεότερη έννοια. Για νά φτάσουμε σέ αυτό, θά πρέπει νά λάβουμε υπ' όψη μία ακόμα αντίθεση, νεότερη τούτη τή φορά, στην όποία ό Στυλιανού θά έγγράψει εκ νέου τήν έννοια του κοινωνικού συμβολαίου. Πρόκειται για τήν αντίθεση ανάμεσα σέ δύο βασικούς τύπους θεωρητικής εξήγησης του κράτους και

τῆς πολιτικῆς ζωῆς: «ὁ πρῶτος εἶναι ὁ θεωρητικός τύπος τῆς σύγκρουσης, τοῦ ἀνταγωνισμοῦ καὶ τῆς ρήξης, ἐνῶ ὁ δεύτερος εἶναι ὁ θεωρητικός τύπος τῆς συναίνεσης, τῆς συνεργασίας καὶ τῆς συμφωνίας... Οἱ θεωρίες τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ἐντάσσονται, grosso modo, σ' αὐτόν τόν δεύτερο τύπο τῆς συναίνεσης καὶ τῆς σύμβασης». Ἡ νεωτερικὴ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, λοιπόν, ἀναδύεται στό σημεῖο ὅπου τέμνονται αὐτά τὰ δύο διλήμματα: ἀπὸ τῆς μιάς πλευρᾶς, προϋποθέτει μιά ἀτομιστικὴ καὶ προ-πολιτικὴ φιλοσοφικὴ ἀνθρωπολογία, τὴν ὁποία ἀντιπαραθέτει πρὸς μιά ὀλισθητικὴ καὶ πολιτικὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη, κατανοεῖ τὸ καθ' ἑαυτὸ πολιτικὸ στοιχεῖο, πού κάνει τὴ διαφορά ἀνάμεσα στὴ φυσικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἀνθρώπινη κατάσταση, ὡς τὸ στοιχεῖο τῆς συμφωνίας, τῆς σύμβασης. Τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο συνδέει ἔτσι αὐτὲς τὶς δύο βαθμίδες, ἐξασφαλίζει τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ φυσικὸ στό πολιτικὸ, ἀπὸ τὴ θεμελιώδη προ-πολιτικὴ ἀτομικότητα στὴν παρεπόμενη πολιτικὴ κοινωνία.

Ἄς σταθοῦμε λίγο σὲ αὐτὸ τὸ πρῶτο περίγραμμα τῆς ιδέας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, γιὰ νὰ ἀρχίσουμε νὰ κατανοοῦμε τὴν ἐμμονὴ τῆς νεότερης πολιτικῆς σκέψης σὲ αὐτήν. Ἡ δυνατότητα τῶν «φυσικῶν» ἀνθρώπινων ἀτόμων νὰ συμβάλλονται, τὰ προϋποθέτει ἤδη ὡς ἰδιοκτῆτες, δικαιούχους ὄχι μόνο ἐπὶ πραγμάτων ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ τους, καὶ εἶναι ὑπὸ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ θεμελιώδη ιδιότητά τους πού συνάπτουν τὴν πρωταρχικὴ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ σύμβαση. Τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο συναρθρώνει ἔτσι δύο καθοριστικὰ φαινόμενα τῆς νεωτερικότητας: ἀπὸ τῆς μιάς πλευρᾶς, τὴ γενίκευση τοῦ «κτητικῶν ἀτομισμού», σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ ὀρολογία τοῦ Μακφέρσον πού συχνὰ ἐπικαλεῖται ὁ Στυλιανοῦ, προϋπόθεση καὶ ταυτόχρονα ἀποτέλεσμα τῆς ἐπέκτασης τοῦ καπιταλιστικοῦ τρόπου παραγωγῆς, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν ἀνάδυση τῆς πρωτότυπης πολιτικῆς μορφῆς τοῦ ἐθνικοῦ κράτους καὶ τοῦ τύπου ἐξουσίας καὶ κυριαρχίας πού τοῦ προσιδιάζει. Ὑπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια, τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο στοιχειώνει τὴν πολιτικὴ σκέψη τῆς νεωτερικότητας πρῶτα ἀπ' ὅλα σὲ ἓνα θεμελιώδες ἐπίπεδο, αὐτὸ τῆς ιδεολογίας: ὁ Στυλιανοῦ, πράγματι, δὲν θὰ παραλείψει νὰ ὑπαινιχθεῖ, στίς καταληκτικὲς φράσεις τοῦ βιβλίου του, αὐτὸ τὸ νόημα καὶ τὸν ρόλο τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου ὡς «δομικοῦ στοιχείου τῆς πραγματικῆς ιδεολογίας πού, ἀκολουθώντας τὸν Πιερ-Φρανσουά Μορώ καὶ τὸν Ἔρνστ Κασσίρερ, θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε “μυθιστόρημα” ἢ “μῦθος” τοῦ κράτους».

Ὡς τέτοια, λοιπόν, ὡς δομικὸ ιδεολογικὸ στοιχεῖο, ἢ ἀφήγηση τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου, ἀνανεωμένη καὶ μὲ ἐντελῶς νέες μορφές σὲ σχέση μὲ τὶς ἀρχαίες καὶ μεσαιωνικὲς ἐκδοχές της, θὰ ἀποβεῖ κομβικὴ γιὰ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τῆς νεωτερικότητας. Σὲ τούτῃ τὴ συνάφεια μεταξύ ιδεολογίας καὶ φιλοσοφίας μπορούμε νὰ διαβλέψουμε μιά ἀλτουσεριανὴ ἐμπνευση, πού δια-

ποτίζει διακριτικὰ τὸ ὅλο κείμενο: ἡ ιδεολογία διαμεσολαβεῖ τὴν ιδεολογία καὶ τὴ γνώση, ἀντιπροσωπεύει τὴν ἐπιστήμη στὴν ιδεολογία καὶ ἀντιστρόφως. Καὶ πράγματι, ὁ Στυλιανοῦ τονίζει ἐπαρκῶς τὶς ἐπιστημονικὲς ἀξιώσεις ἀντικειμενικότητας μὲ τὶς ὁποῖες οἱ κλασικοὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου περιβάλλουν τὶς πραγματείες τους. Αὐτὴ ἡ διπλὴ πρόοδος τῆς νεότερης πολιτικῆς φιλοσοφίας μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν ιδεολογία, τῆς προσδίδει τὸν ἰδιάζοντα χαρακτηριστὴρα τῆς ὡς ἐνός λόγου πού εἶναι ἀξεδιόλυτα περιγραφικὸς καὶ κανονιστικὸς, πού ἀφορᾷ τόσο τὸ «εἶναι» ὅσο καὶ τὸ «δέον», πού μᾶς λέει ταυτόχρονα τί εἶναι ἡ πολιτικὴ κοινωνία καὶ πῶς πρέπει νὰ εἶναι. Αὐτὸς ὁ φύσει ὑβριδικὸς χαρακτήρας τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου συμπυκνώνεται ἐν προκειμένῳ στὴν ἔνταξη ἀνάμεσα σὲ δύο ἐγγενεῖς προσανατολισμούς τῶν θεωριῶν κοινωνικοῦ συμβολαίου, πού δίδουν τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ φυσικὴ στὴν πολιτικὴ κατάσταση, τὸ ἴδιο τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο, ταυτόχρονα καὶ ἀδιαχώριστα ὡς τὴν προέλευση καὶ ὡς τὴ θεμελίωση τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ὁ Στυλιανοῦ θὰ καταδείξει συστηματικὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο αὐτὴ ἡ ἀναγκαία ἔνταξη ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ φιλοσοφικὰ μελήματα εἶναι κατὰ βάση ὑπεύθυνη γιὰ τὰ εἰδικὰ προβλήματα πού ἀναδεικνύονται σὲ κάθε ἀπόπειρα θεωρητικῆς ἐξειδίκευσης τῆς «ἀπλῆς» ιδέας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Ἔτσι, π.χ., θὰ ἐπισημάνει ὅτι τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο μπορεῖ νὰ δίδεται ὡς ἐξήγηση ἄλλοτε τῆς γένεσης καὶ ἄλλοτε τῆς δομῆς τῆς πολιτικῆς κοινωνίας, νὰ ἐντάσσεται ἄλλοτε σὲ μιά ἐμπειρικὴ καὶ ἄλλοτε σὲ μιά ὀρθολογικὴ προοπτικὴ, νὰ ἀποτελεῖ ἄλλοτε «λογικὴ ὑπόθεση μεθοδολογικοῦ τύπου» (Χόμπς, Ρουσσώ) καὶ ἄλλοτε μιά «οἰονεὶ ἱστορικὴ πραγματικότητα» (Λόκ) κ.λπ.

Ἄλλὰ αὐτὸ ὀδηγεῖ σὲ μιά ἀκόμα ὁδὸ, διὰ τῆς ὁποίας ὁ Στυλιανοῦ μᾶς ὑποδεικνύει νὰ προσπελάσουμε τὴν ἔννοια (καὶ τὶς θεωρίες) τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου: ἡ ἔννοια αὐτὴ, γράφει συχνὰ ὁ Στυλιανοῦ, εἶναι ἀπλή καὶ ταυτόχρονα σύνθετη ἄλλου πάλι, παρεμφερῶς, τὴν παρουσιάζει μὲ ὅρους ἐνότητας καὶ ταυτόχρονα πολυπλοκότητας. Οἱ ἐπισημάνσεις αὐτὲς συνδέονται μὲ τὶς ἀνεξάλειπτες ἀντιθέσεις τῆς ἐν γένει φιλοσοφίας τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου (πού κατὰ τὴ γνώμη μου ἀποτελοῦν τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀντικείμενο τοῦ βιβλίου), καὶ ἐννοῶ ἀντιθέσεις τόσο μεταξύ τῶν διακριτῶν θεωριῶν, ὅσο καὶ ἐσωτερικὲς ἀντιθέσεις κάθε μιάς ἀπὸ αὐτὲς. Αὐτὴ ἡ «ἐνιαία» καὶ «ἀπλή» ιδέα, τὸ κοινωνικὸ συμβόλαιο, εἶναι ἀνεύρετη ὡς τέτοια: ἔχουμε ἀναγκαστικὰ πολλές, μὴ ἀναγώγιμες καὶ ἀντιμαχόμενες, ἐσωτερικὰ τεταμένες καὶ ἀμφίρροπες, θεωρίες –εἶναι ἀναπόφευκτο, λέει ὁ Στυλιανοῦ, νὰ μιλάμε γιὰ θεωρίες κοινωνικοῦ συμβολαίου, στὸν πληθυντικὸ, πράγμα πού ἀποτυπώνεται καὶ στὸν τίτλο τοῦ βιβλίου: ἀκόμα καὶ νὰ θέλαμε, θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἀνασυγκροτήσουμε σὲ ἐνιαία μορφή τὴ θεωρία τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου. Ἡ «ιδέα» τοῦ κοινωνικοῦ συμβολαίου συνιστᾷ προβλη-

ματική, μιά δομή παραγωγής προβλημάτων και διαφωνιών, ή όποια εκφράζεται πάντοτε στις πληθυντικές και αντιθετικές θεωρητικές εκφράσεις της. Πρόκειται για μιά δομή σκέψης που διέπει έμμενως τις αναγκαστικά πολλαπλές, ασύμβατες και ασυμφιλίωτες θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου, από τις όποιες δέν είναι απομονώσιμη: δέν έχει άλλη ύπαρξη πέραν αυτών. Έπιπλέον, οι αναπόφευκτες αντιθέσεις ανάμεσα στις διαφορετικές θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου αναπαράγονται, με ειδικό πάντοτε τρόπο, στο έσωτερικό της κάθε μιάς. Οί θεωρίες αυτές παύουν πλέον νά εμφανίζονται ως συμπαγείς θεωρητικές κατασκευές, άπαλλαγμένες από προβλήματα και άντινομίες, και άναδεικνύονται οί άπαράκαμπτες έσωτερικές έντάσεις τους υπό μορφή συμπτωματικών θεωρητικών προβλημάτων.

Πιστεύω ότι αυτή ή προγραμματική θεωρητική στάση, που εκτίθεται με ένάρχεια ως «έξεργο» του διβλίου, καθορίζει και τήν κυρίως ανάπτυξη, δηλαδή τή διαδοχική πραγμάτευση των βασικών θεωριών της νεότερης πολιτικής φιλοσοφίας του κοινωνικού συμβολαίου. Κατά τή γνώμη μου, ό Στυλιανού έπιτυγχάνει εδώ μιά πολύ σημαντική ισορροπία: άρχικώς, διεκπεραιώνει με έπιτυχία τό έξαιρετικά δύσκολο έργο της εισαγωγής σε αυτές τις θεωρίες, πράγμα που άπαιτεί τήν παρουσίαση κάθε μιάς με όρους κατανοησιμότητας, με τρόπο δηλαδή που νά άναδεικνύει τήν επιχειρηματολογική συνεκτικότητά της, νά υίοθετεί τήν προοπτική της και νά ύπηρετεί τήν πειστικότητά της ταυτοχρόνως, όμως, έστιάζει στα ιδιαίτερα προβλήματα μιάς εκάστης, εκθέτει τις φυγόκεντρες δυναμικές γραμμές της, άναδεικνύει τις μη-αναγώγιμες άποκλίσεις που τή διαπερνούν συγκροτώντας την. Ό Στυλιανού μιάς εξασφαλίζει τή δίοδο στις κλασικές θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου μέσα από μιά γνήσια φιλοσοφική φλέβα: καταδεικνύοντας τόν προβληματικό χαρακτήρα τους, τήν άσταθή ισορροπία τους —με μιά λέξη, τήν τεταμένη συνοχή τους (όπου ή έκφραση πρέπει νά εκληφθεί στή μεγαλύτερη δυνατή κυριολεξία της: ή συνοχή κάθε θεωρίας είναι ό τρόπος με τόν όποιο συγκρατεί τις αναγκαίες έντάσεις της).

Η διπλή αυτή προσέγγιση έξυπηρετείται από γραμματολογικό σεβασμό στα κλασικά κείμενα, όπου αυτός άπαιτείται, καθώς και από σωστές δόσεις συστηματικής αναφοράς στην πλέον έγκυρη και έπίκαιρη διβλιογραφία, ελληνική και διεθνή, στο άχανές πλαίσιο της όποιας τοποθετείται εϋστοχα αλλά και χρηστικά ή όλη συζήτηση. Ειδική μνεία άπαιτείται στή γλώσσα του συγγραφέα, που καταφέρει νά συνδυάσει τήν προσήνεια με τήν άυστηρότητα, τήν έλαφράδα με τή σοβαρότητα, αφήνοντας συχνά νά γίνεται αισθητό ένα άμυδρο χαμόγελο πίσω από τή συνοφρύωση της άπαιτητικής σκέψης. Άς μή διστάσουμε νά μιλήσουμε για μιά αξιόλογη συμβολή στα ελληνικά γράμματα, σε ένα έπιμέρους τοπίο τους, που τελευταία γίνεται ολοένα και λιγότερο άνυδρο.

www.kedros.gr
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ

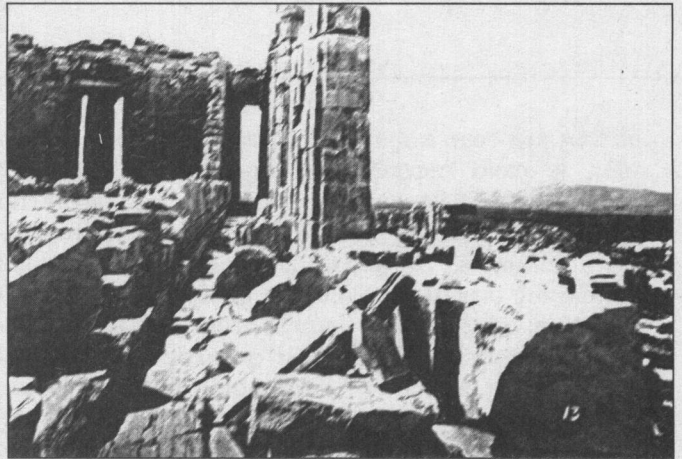
<p>ΝΙΚΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ</p> <p>ΝΙΚΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ</p> <p>Μια ζωή δυο ζωές</p> <p>50η ΧΙΛΙΑΔΕΣ</p> <p>Σελίδες 432 / Τιμή 18,00€</p>	<p>ΜΕΝΗΣ ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ</p> <p>ΜΕΝΗΣ ΚΟΥΜΑΝΤΑΡΕΑΣ</p> <p>Η γυναίκα που πετάει</p> <p>20η ΧΙΛΙΑΔΕΣ</p> <p>Σελίδες 408 / Τιμή 18,00€</p>
<p>ΛΕΝΑ ΚΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ</p> <p>ΛΕΝΑ ΚΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ</p> <p>Νυχτερίδες</p> <p>Σελίδες 160 / Τιμή 10,00€</p>	<p>ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΩΤΑΚΗΣ</p> <p>ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΩΤΑΚΗΣ</p> <p>ο Άνθρωπος Καλαμπόκι</p> <p>Σελίδες 232 / Τιμή 14,00€</p>
<p>ΛΟΥΛΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ</p> <p>ΛΟΥΛΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ</p> <p>ΘΕΑΤΡΟ ΤΩΝΕΣ ΜΟΥΣΕΣ</p> <p>Σελίδες 152 / Τιμή 12,00€</p>	<p>ΜΑΡΙΑ ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΔΟΥ ΠΟΘΟΥ</p> <p>ΜΑΡΙΑ ΛΑΜΠΑΔΑΡΙΔΟΥ ΠΟΘΟΥ</p> <p>Μαζεύω τα υπάρχοντά μου</p> <p>Σελίδες 472 / Τιμή 25,00€</p>

πεζογραφία / ποίηση / θέατρο

ΤΑΚΗΣ ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ

Μέ τήν ἀνάσα τῆς Ἀθήνας καί τῆς Ρώμης
Ἐκδόσεις Ὠκεανίδα

τοῦ Ἀγγελου Ἐλεφάντη

«**Ἡ** πολυπολιτισμική Εὐρώπη», λέγει ὁ Τάκης Θεοδωρόπουλος στό δοκίμιό του *Μέ τήν ἀνάσα τῆς Ἀθήνας καί τῆς Ρώμης*, «τό μόνο πού μπορεῖ νά παράγει εἶναι μιά πολυπολιτισμική κακοφωνία. Μέ ἄλλα λόγια, ἂν ὁ κόσμος θυθιστεῖ στήν κινούμενη ἄμμο τῆς ἀπόλυτης ἀνοχῆς, ἂν τά πολιτιστικά σύνορα καταρῆθουν, ἂν ὅλοι ἀρχίσουμε νά μιλάμε τήν ἴδια γλῶσσα, ἂν ἡ τέχνη γίνει μεταφράσιμη μέ τόν ἴδιο τρόπο πού εἶναι μεταφράσιμα τά ἀγγλικά τοῦ ἀεροδρομίου καί ἡ ὅποια διαφορά μετατραπεῖ σέ φολκλόρ, ἂν ὅλοι ἀρχίσουμε νά γράφουμε ἐπειδή κάποιος σέ κάποια ἀπό τίς σχολές τῆς δημιουργικῆς γραφῆς πού ξεφυτρώνουν σάν μανιτάρια μᾶς ἔμαθε τίς δόσεις τῆς ψυχολογίας πού ἀπαιτεῖ ἓνας καλοστημένος μυθιστορηματικός χαρακτήρας, ἔ, τότε, τό λιγότερο πού μποροῦμε νά πάθουμε εἶναι νά πεθάνουμε ἀπό πλήξη» (σ. 170).

Δέν ξέρω ἂν θά πεθάνουμε ἀπό πλήξη ἐφόσον συμβοῦν ὅλα ὅσα ἐξορκίζει ὁ Τάκης Θεοδωρόπουλος στό δοκίμιό του. Ὡστόσο, αὐτά πού, κατά κάποιο τρόπο, καταγγέλλει, καθώς καί τά συμπαρομαρτοῦντα, ἔχουν ἤδη δρομολογηθεῖ, ἤδη παρουσιάζονται ὡς τό νέο πρόσωπο ἑνός ἐκσυγχρονισμοῦ πού διεκδικεῖ ἡ μεταμορφωμένη κατάσταση ἤδη ἔχουν πάρει τή θέση κυρίαρχων πρακτικῶν καί ιδεολογημάτων πού καλύπτουν τό πεδίο, ἐξαποστέλλοντας στό σκομπιδαριό τῶν ἀναχρονισμῶν κανόνες, ἱεραρχήσεις καί ἀξίες. Πλήξη ὡστόσο δέν νιώθουμε. Ἀπλῶς πολλοί, σχεδόν μέ ἀλαζονικό τρόπο, ἐκστασιάζονται ἔστω καί μόνο μέ τήν εἰκαζόμενη κατάργηση τῶν πολιτιστικῶν συνόρων, ἄλλοι διαποροῦντες ἀναρωτιοῦνται πού, τάχα, μᾶς βγάζει αὐτό τό τσουνάμι τῶν νεωτερισμῶν, ἄλλοι θρηνηδοῦν γιά τόν ἀπολεσθέντα παράδεισο ἢ ἄλλοι –ὀλοένα καί λιγότεροι– παλεύουν πεισματικά ἐνάντια σέ κάθε εἶδους μεταμοντερνιά προσπαθώντας νά συντηρήσουν τήν προσφιλή τους κουλτούρα, τόν δικό τους κόσμο καί, εἰ δυνατόν, νά τόν ἀνανεώσουν χωρίς νά τόν ἐξωραΐσουν μέ ἐπιφανειακά ψιμύθια. Δηλαδή ὁ καυγᾶς καί ἡ σύγκρουση συνεχίζεται καί φουντώνει στό πλαίσιο τῆς ἐποχῆς μας πού ὀνομάσθηκε παγκοσμιοποίηση. Καί ὁ Θεοδωρόπουλος στή σύγκρουση αὐτή καυγαδίζει μεστωμένα καί γερά.

Ἄλλά ἄς δοῦμε λίγο πιό μέσα τό δοκίμιο αὐτό πού

προστίθεται στίς κριτικές φωνές ἀνασκαλεύοντας ὡστόσο πολλά ζητήματα, ἱστορικά καί πολιτικά, ἠθικά καί αισθητικά, πότε μέ ὀξύτητα καί πότε μέ παιγνίωδη σαρκασμό. Γι' αὐτό καί ἀξίζει νά διαβαστεῖ γιατί, ἂν ὄχι τίποτε ἄλλο, ἐρεθίζει καί προκαλεῖ νά προσέξουμε αὐτά πού γίνονται γύρω μας, αὐτά πού ζοῦμε.

Ἀρχίζω τήν ἀναγκαστικά πρόχειρη ἐπισκόπησή μου ἀπό τόν τίτλο τοῦ δοκίμιου: «Μέ τήν ἀνάσα τῆς Ἀθήνας καί τῆς Ρώμης», μέ τήν ἀνάσα δηλαδή τοῦ ἀρχαίου μέν ἀλλά τοῦ καθ' ἡμᾶς οἰκείου κόσμου, τίς ἀρχαίες μορφές πού ἀνέδειξε ἡ λογοτεχνική, ἡ καλλιτεχνική, ἡ φιλοσοφική διάνοια, αὐτές πού εἶδαν τό φῶς στήν Ἀθήνα, πέρασαν στή Ρώμη κι ἀπό τή Ρώμη ἄρδευαν τήν Εὐρώπη. Εἶναι ὁ κόσμος πού στοίχειωσε τό φαντασιακό τοῦ Πρώτου Παγκόσμιου Πολιτισμοῦ τῆς Ἱστορίας. Ὁ ὄρος ἀνήκει στόν Μαλρῶ, ὁ Θεοδωρόπουλος τόν ὑπενθυμίζει, τόν υἱοθετεῖ καί τόν ἀντιδιαστέλλει πρὸς τόν τρέχοντα ὄρο «παγκοσμιοποίηση», «ὁ ὁποῖος διεγείρει κατά κύριο λόγο οικονομικές παρηγήσεις». Αὐτόν τόν κόσμο, τούς ἀρχαίους, μέ ἓνα πότε καταγιστικό καί πότε φευγαλέο σπινθηρογράφημα ἐπισκοπεῖ ὁ Θεοδωρόπουλος: τόν Οἰδίποδα, τούς τραγικούς, τόν Θουκυδίδη, τόν Ἡρόδοτο, τόν Σωκράτη, τόν Πλάτωνα, τόν Κικέρωνα. Δέν εἶναι ἀρχαιοπλήκτος, ἀντίθετα. Ἄλλά, ἄς ποῦμε, στόν Παρθενῶνα βλέπει «μιά ἐνέργεια, κάτι σάν λυγμός, ἡ μᾶλλον τό πρῶτο σκίρτημα μᾶς πρόθεσης, τῆς θέλησης πού ἐγινε συνείδηση αὐτῆς τῆς δραστηριότητος γιά νά δώσει πολιτικά δικαιώματα στή δημιουργία, *habeas corpus*, τό δικαίωμα στόν αὐτοπροσδιορισμό». Δυνατή στιγμή τοῦ βιβλίου: ἀποφεύγει τήν κοινοτοπία ὅπως «ὁ Παρθενῶνας αὐτό τό ἀριστούργημα». Ἀπλά ὁ Παρθενῶνας συναρῶντας τήν τεχνική τελειότητα, τό μέτρο, τή διαλεκτική τῆς καμπύλης καί τῆς εὐθείας, τήν εὐλάβεια στό θεῖο (ναός ἦταν), τή θριαμβική ἀλλά ὄχι ἀλαζονική κορῶνα τῆς Πόλεως, τήν κομπόχτη, τό φῶς καί τή δύναμη ἦταν τό ἔργο-διαύγαση γιά τό μέλλον, μιά προοπτική. Καί γιά τούς ἀρχαίους καί τούς νέους, αὐτούς πού ὄρθωσαν τόν κατά Μαλρῶ Πρῶτο Παγκόσμιο Πολιτισμό, παγκόσμιο, δηλαδή οἰκουμενικό. Ὑπῆρξαν κι ἄλλοι σπουδαῖοι πολιτισμοί: ὁ κινεζικός, ὁ ἰνδικός, ὁ περσικός, ὁ αἰγυπτιακός, ἀλλά μόνον αὐτός, δηλαδή ὁ εὐρωπαϊκός πού στόν πυρήνα τοῦ

βρίσκεται «ή ανάσα τῆς Ἀθήνας καί τῆς Ρώμης», εἶναι οἰκουμενικός. Ἦταν αὐτός ὁ πολιτισμός πού στόν πυρήνα τοῦ βρίσκονται οἱ τραγικοί, οἱ σοφιστές, οἱ ρήτορες καί οἱ φιλόσοφοι, τό πάντων μέτρον ἄνθρωπος, ὁ ἀνθρώπινος Νόμος, θεμέλιο, ἔμπνευση, ἀλλά ὄχι λατρεία, γιά τόν εὐρωπαϊκό, τόν οἰκουμενικό πολιτισμό: πῶς σωστά, εἶναι μιά πορεία πού διαμορφώνει τήν εὐρωπαϊκή στάση, ὄχι τήν εὐρωπαϊκή ταυτότητα.

Ἄλλά ἡ «ἀνάσα λαχανιάζει» λέει ὁ Θεοδωρόπουλος. Τί τόν κάνουμε αὐτόν τόν κόσμο, τόν ἀρχαῖο καί τόν νέο; Ὅλα αὐτά τά «σύνδρομα» τῆς Εὐρώπης τά συνταξιοδοτοῦμε καί «σερφάρουμε ἐλεύθερα» στό μεταμοντέρνο πεδίο ὅπου δέν ἀναγνωρίζονται ὄρια, σύνορα, κανόνες, ἱεραρχήσεις, ὅπου βασιλεύει ἡ ἀπόλυτη ἀνοχή ὡς νέα θεολογία, ἡ ἀπόλυτη ἀνοχή –δηλαδή μιά νέα μορφή περιφρόνησης καί ἀπαξίωσης, μᾶς ἀπόλυτης τελικά ξενότητας μέσα στήν κατασρόλα τῆς πολυπολιτισμικότητας καί τοῦ ἀπόλυτου σχετικισμοῦ; Ἡ ἀπάντηση τοῦ Θεοδωρόπουλου εἶναι σαφής. Κλείνει τό δοκίμιό του προσφεύγοντας στά λόγια τῆς σοφῆς ἐλληνίστριας, τῆς μαχήτριας Ζακλίν ντε Ρομγί:

«...Δέν ζητῶ, κανεῖς δέν τό ζητᾶ, ν' ἀποκαταστήσουμε τόν τρόπο ζωῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, οὔτε τήν κοινωνία τους, οὔτε τή θρησκεία τους, οὔτε τίποτ' ἄλλο. (...) Τό θέμα εἶναι νά ξαναβροῦμε αὐτή τήν ὁρμή ἡ ὁποία θά διευκολύνει καί θά ἐρμηνεύσει τήν κατανόηση τοῦ παρόντος κόσμου.»

Καί τοῦ ἐπίσης σοφοῦ ἐλληνιστῆ Ζάν Πιέρ Βερνάν μέ τή χαρακτηριστική του ἀπλότητα καί εὐθυβολία: «Ἡ ἐκπληκτική ἐπιστημονική καί τεχνολογική πρόοδος πού μᾶς κάνει κύριους καί κατόχους τῆς φύσης, ὅπως σχεδίαζε ὁ Καρτέσιος, γεννάει τήν ἴδια στιγμή τό αἶσθημα ὅτι ἀγγίζουμε τήν καταστροφή. Σ' αὐτές τίς συνθήκες τά ἐρωτήματα πού θέτει ἡ ἀρχαία ἐλληνική τραγωδία, στό εἰδικό της περιβάλλον, ἀποκτοῦν μιά ἐκπληκτική σύγχρονη χροιά. Καί οἱ νέοι πού πᾶν νά δοῦν τόν Οἰδίποδα δέν μποροῦν παρά νά αισθανθοῦν ὅτι τοῦς ἀφορᾶ: καί οἱ ἴδιοι ἀναρωτιοῦνται ποιοί εἶναι καί ποιοί εἶναι τό νόημα τῆς ὑπαρξῆς τους».

Ἡ ανάσα τῆς Ἀθήνας, οἶγουρα καί τῆς Ρώμης πού ἐμεῖς οἱ τρισχιλιεῖς Ἕλληνες τή θεωροῦμε δευτεροκλασάτη, πιστεύω, μαζί μέ τόν συγγραφέα, δέν εἶναι ἡ κατάκτηση μᾶς λογιότητας καί ἀρχαιομάθειας. Εἶναι ἡ συνείδηση τῆς μακρᾶς πορείας τοῦ δικοῦ μας πολιτισμοῦ, μᾶς μὴ ἀνταλλάξιμης εὐαισθησίας πού ὀργάνωσε τίς σπουδαῖες ἐκφάνσεις τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Καί ἔχει ἀκόμα μεγάλη δύναμη μέσα της, μᾶς χρειάζεται.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Ζήτω τά βιβλιοπωλεῖα

Μιά ἐρευνα τῆς ICAP γιά τήν ἐλληνική βιβλιοαγορά δείχνει μεταξύ ἄλλων ὅτι, κατά τή διάρκεια του 2006, ἐκδόθηκαν στήν Ἑλλάδα πάνω ἀπό 9.000 νέα βιβλία. Τό νούμερο αὐτό ἐντυπωσιάζει ἂν ἀναλογισθεῖ κανεῖς ὅτι ὡς καί τή δεκαετία τοῦ '80 ἡ βιβλιοπαραγωγή δέν ξεπερνοῦσε τά 3.000 βιβλία τόν χρόνο. Πῶς ἐγινε αὐτό τό μεγάλο ἄλμα; Ἡ ἐρευνα τῆς ICAP καταγράφει μιά μέση ἐτήσια αὔξηση ἐπενδύσεων τῆς τάξεως τοῦ 4,5%. Σίγουρα αὐτές οἱ ἐπενδύσεις εἶναι ἕνας λόγος πού ἐξηγεῖ τή μεγέθυνση τῆς βιβλιοπαραγωγῆς. Καί πράγματι αὐτά τά τελευταῖα χρόνια ἔχουν φτιαχτεῖ μερικοί ἐκδοτικοί κολοσσοί τῶν ὁποίων ἡ παραγωγή ξεπερνᾶ τά 1.000 βιβλία (ἂν εἶναι θεός) τό χρόνο! Ἕνας ἄλλος λόγος εἶναι ὅτι οἱ τιμές τοῦ χαρτιοῦ εἶναι περίπου σταθερές. Κυρίως, ὅμως, χάρη στίς νέες τεχνολογίες, ἔχει μειωθεῖ αἰσθητά τό κόστος.

Παρά ταῦτα αὐτή ἡ μεγέθυνση τῆς βιβλιοπαραγωγῆς δέν ἀντιστοιχεῖ σέ μιά ἀνάλογη αὔξηση τῶν πωλήσεων. Τό θέμα ἔχει νά κάνει κυρίως μέ τήν ἀναγνωσιμότητα τῶν βιβλίων. Ἡ Ἑλλάδα, μεταξύ τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἔρχεται τελευταία στήν ἀνάγνωση τῶν βιβλίων. Βέβαια, δέν ἰσχύει αὐτή ἡ ὑποκατάσταση γιά ὅλα τά εἶδη βιβλίων: ταξιδιωτικά, τουριστικά, παιδικά, λογοτεχνικά, μπέστ σέλλερ κ.λπ. πάνε πολύ καλά. Ὅσοι ὅμως ἐκδότες ἀποτολμοῦν ἐκδοσθεῖς δοκιμίων, ἐκτός ἐξαιρέσεων, εἶναι πολύ εὐχαριστημένοι ἂν πουλήσουν περί τά 1.000 ἀντίτυπα βγάζουν δηλαδή τά ἐξοδά τους. Τί φταίει; Τό θέμα εἶναι ἐξαιρετικά σύνθετο, δέν γίνεται οὔτε καί νά τό θίξω ἐδῶ.

Ἡ ἐρευνα τῆς ICAP τονίζει μετ' ἐμφάσεως ὅτι πρέπει νά ἐκσυγχρονισθοῦν τά δίκτυα διάδοσης τοῦ βιβλίου. Σωστό, πολύ σωστό. Τά βιβλιοπωλεῖα-κολοσσοί δέν αὐξάνουν τήν κυκλοφορία. «Ἀπλῶς» συγκεντρώνουν τή μερίδα τοῦ λέοντος τῆς πελατείας. Κεντρικό, ὡστόσο, καί ἀναντικατάστατο, μέσο διάδοσης τοῦ βιβλίου εἶναι τά βιβλιοπωλεῖα: πολλά καί καλά βιβλιοπωλεῖα παντοῦ. Αὐτά ὅμως δέν ἀντέχουν, πολλά κλείνουν καί τά περισσότερα δέν ξεπερνοῦν τό στάδιο τοῦ «χαρτοβιβλιοπωλείου». Γιά παράδειγμα, σέ ὁλόκληρο τό Λεκανοπέδιο, ἐκτός τοῦ Κέντρου τῆς Ἀθήνας, εἶναι ζήτημα ἂν ὑπάρχουν 10 βιβλιοπωλεῖα τῆς προκοπῆς καί τά ὁποία ἐπιμένουν. Ζήτω, λοιπόν, τά βιβλιοπωλεῖα! Ἐννοῶ νά τά ἐπισκεφτοῦμαστε καί ν' ἀφήνουμε σ' αὐτά ἔστω τή σκόνη ἀπ' τά παπούτσια μας, πού ἔλεγαν οἱ παλαιοί ἔμποροι.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Χριστιανική ναοδομία
καί χριστιανική ιστορία

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ Ι. ΠΑΛΛΑΣ

Ἐποφώρητα: Πρώμος χριστιανικός
καί μεσαιωνικός ἑλληνικός κόσμος

Ἐπιμέλεια: Εὐγενία Χαλκιᾶ καί Δ.Δ. Τριανταφυλλόπουλος
Ἐκδόσεις Ποταμός, Ἀθήνα 2007, σελ. 330

τοῦ Δημήτρη Ι. Κυρτάτα

Δύο μεταθανάτιες ἐκδόσεις ἤρθαν νά προστεθοῦν πρόσφατα στό πλούσιο συγγραφικό ἔργο τοῦ ἀρχαιολόγου Δημήτρη Πάλλα (1907-1995).¹ Ἡ πρώτη, μέ τίτλο *Ὁρθοδοξία καί παράδοση: Δοκιμή αὐτοβιογραφίας*, ἀποτελεῖται ἀπό δύο κείμενα γραμμένα τό 1972 καί τό 1974. Τή δημοσίευσή τους, πού ἐπιμελήθηκε ἡ Ὑλγα Γκράτζιου, προσθέτοντας εἰσαγωγή καί σημειώσεις, ἀνέλαβαν οἱ Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης (Ἡράκλειο 2005). Τό βιβλίό αὐτό φωτίζει τήν προσωπική πορεία καί τίς πνευματικές ἀνησιχίες (γιά τήν ἀκρίβεια ἀγωνίες) τοῦ γνωστοῦ ἀρχαιολόγου, ἀλλά ἀνοίγεται καί σέ εὐρύτερους προβληματισμούς. Ἡ Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Δημητριάδος, γνωστή γιά τό πλούσιο ἐπιστημονικό της πρόγραμμα καί τίς ἐπίκαιρες ἐκδόσεις της, ἔσπευσε νά ὀργανώσει διημερίδα στίς 5 καί 6 Μαΐου, ὅπου, μέ ἀφορμή τό βιβλίό, ἔγιναν ἐνδιαφέρουσες συζητήσεις γύρω ἀπό τήν ὀρθοδοξία, τήν ἱστορική της διαδρομή καί τή συνάφειά της μέ θέματα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ τελευταῖος τόμος τῆς «Νέας Ἐστίας» (Μάιος 2007) φιλοξενεῖ τήν σχετική εἰσήγηση τοῦ Σταύρου Ζουμπουλάκη, καθώς καί ἕνα κατατοπιστικό κείμενο τοῦ Δημήτρη Τριανταφυλλόπουλου, πού συμπληρώνει τήν εἰσαγωγή τῆς Ὑλγας Γκράτζιου.

Τό δεύτερο βιβλίό πού ἐπιμελήθηκαν ἡ Εὐγενία Χαλκιᾶ καί ὁ Δημήτρη Τριανταφυλλόπουλος καί κυκλοφορεῖ ἀπό τίς ἐκδόσεις «Ποταμός» (Ἀθήνα 2007) εἶναι τελείως διαφορετικό. Ὁ κρυπτικός του τίτλος, *Ἐποφώρητα*, καί ὁ παραπλανητικός του ὑπότιτλος, *«Πρώμος χριστιανικός καί μεσαιωνικός ἑλληνικός κόσμος»*, ἐνδέχεται νά τοῦ στερήσουν τό ἀναγνωστικό κοινό πού δικαιούται. Πρόκειται ὡστόσο γιά βιβλίό μέ μεγάλο ἐνδιαφέρον, πού θά μπορούσε νά ἀποτελεῖ βασικό ἀνάγνωσμα ὄχι μόνο γιά ὄλους ὅσοι ἀσχολοῦνται μέ θέματα χριστιανικῆς ἀρχαιολογίας, ἀλλά καί γιά μὴ εἰδικούς, πού θά ἤθελαν νά κατατοπιστοῦν γύρω ἀπό

βασικά θέματα χριστιανικῆς τελετουργίας καί λατρείας. Μιά εὐρεία περίληψη, θά μπορούσε ἄλλωστε νά διδάσκεται στά σχολεῖα, στό μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, προσδίδοντας νόημα καί ἱστορικό βάθος σέ τύπους καί μορφές μέ τούς ὁποίους ἔρχονται καθημερινῶς σέ ἐπαφή ὄλοι σχεδόν οἱ Νεοἕλληνες.

«Ἐποφώρητα» ὀρίζει ὁ συγγραφέας του τά κείμενα πού ἀποτελοῦν τόν συγκεκριμένο τόμο ἐπειδή προήλθαν «ἀπό ἀφορμή περιστάσιακῶν ἐρεθισμάτων... ἀπελευθέρωσης ἀπό τό καθημερινό καί τετριμμένο» (σ. xvi). Ὁ ὄρος εἶναι δανεισμένος ἀπό τήν ἀρχαιοελληνική καί μάλιστα πρωτοχριστιανική χρήση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἀποφώρητο ὀνομαζόταν τό φίλημα πού μοιραζόταν μετά τό δείπνο στούς προσκεκλημένους, γιά νά τό πάρουν μαζί τους στό σπίτι. Καλοδεχούμενο, λοιπόν, τό φίλημα πού φυλάχτηκε τόσα χρόνια γιά νά προσφερθεῖ, φρέσκο πάντα, σέ ὄσους δέν ἤξεραν ὅτι ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ναοδομίας, ἡ βυζαντινῆ γλυπτική, τά ψηφιδωτά καί οἱ τοιχογραφίες εἶναι δυνατόν νά ἀποτελοῦν εὐχάριστο καί ὠφέλιμο ἀνάγνωσμα γιά μὴ εἰδικούς. Ἄρκει νά γίνει σαφῶς ἀντιληπτό ὅτι τό βιβλίό δέν ἀφορᾷ τόν χριστιανικό κόσμο γενικῶς, ἀλλά μόνο πολύ συγκεκριμένες του ὄψεις, αὐτές πού συνήθως κατατάσσονται στόν χῶρο τῆς τέχνης ἢ, σέ ἕνα βαθμό, τοῦ εὐρύτερου πολιτισμοῦ.

Ἀπό τήν ἄλλη πάλι πλευρά, ὁ χαρακτηρισμός πρώιμος καί μεσαιωνικός γιά τόν κόσμο πού μελετᾷ καί παρουσιάζει ὁ Πάλλας εἶναι πολύ περιοριστικός. Τό βιβλίό καλύπτει ἕνα πολύ μεγαλύτερο χρονικό εὐρος, ἀφοῦ φτάνει τουλάχιστον στά χρόνια τῆς ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ '21. Αὐτό τό εὐρος καθιστᾷ ἄλλωστε τό βιβλίό ἐπίκαιρο καί χρήσιμο γιά ὅποιον ἐπισκέπτεται, ἔστω καί εὐκαιριακῶς, τούς χριστιανικούς ναούς τίς ἐορτάσιμες ἡμέρες, χωρίς νά ἀντιλαμβάνεται ἐπαρκῶς τί ἀκριβῶς συντελεῖται μέσα καί ἔξω ἀπό τά

ιερά κτίσματα και προβληματίζεται γύρω από τις οικείες και τυποποιημένες, αλλά ουσιαστικώς άκατανόητες κινήσεις του ιερατείου. Για την έντελως πρόσφατη εκκλησιαστική αρχιτεκτονική, ο συγγραφέας επιφυλάσσει άλλωστε μία σύντομη παράγραφο (σ. 128-9), που εξηγεί γιατί δεν αφορά σχεδόν κανέναν σοβαρό αρχιτέκτονα: «εύκολη μορφοκρατική δεσποτεία», τη χαρακτηρίζει, εξηγώντας με τον αφορισμό αυτό (όπως αντιλαμβάνομαι) ότι η ναοδομία υπακούει σήμερα σε νομοθετικές ρυθμίσεις και όχι σε λειτουργικές ανάγκες. Ρυθμίσεις που επιχειρούν να υποβάλουν την ιδέα ότι η χριστιανική λατρεία δεν έχει ιστορία, επιλέγοντας ως πέραν της ιστορίας μία συγκεκριμένη (και ασφαλώς φορτισμένη) εποχή.

Βασική πρόταση του Πάλλα, αυτή που οργανώνει τα άποφροτά (και πιθανότατα μεγάλο μέρος του επιστημονικού του έργου) είναι ότι η χριστιανική λατρεία έχει ιστορία. Μία ιστορία που είναι ανιχνεύσιμη στα ύλικά της κατάλοιπα (κτίσματα, προσκίσματα και διάκοσμούς) και γίνεται κατανοητή από διάσπαρτες φιλολογικές μαρτυρίες. Στην ανασκόπησή του, η λατρεία, παρά τον έγγενως συντηρητικό της χαρακτήρα, είναι φαινόμενο που υπόκειται σε διαρκή εξέλιξη, παρακολουθεί πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές αλλαγές, μεταλλάσσεται και συμπαρασύρει μαζί της αρχιτεκτονικές μορφές και τέχνη. Η σκέψη αυτή, εύλογη όταν διατυπωθεί, δεν είναι πάντα αυτόνομη. Λίγοι άλλωστε αρχαιολόγοι ή ιστορικοί της χριστιανικής τέχνης είχαν την άτυχια να καθλωθούν για πολλούς μήνες σε υποχρεωτική άκνησία, μετατρέποντας την στο άπιστευτο πλεονέκτημα της εξοικείωσης με τους 161 τόμους της *Ελληνικής Πατρολογίας* του Migne (Τριανταφυλλόπουλος, *Νέα Έστία*, Μάιος 2007, σ. 825-6 πβ. Όλγα Γκράτζιου, *Όρθοδοξία και παράδοση*, σ. 12).

Από τη χριστιανική γραμματεία, ο Πάλλας άλιευσε πληροφορίες που ελάχιστοι είχαν προσέξει και ακόμη λιγότεροι συσχετίσει συστηματικά με την ιστορία της χριστιανικής ναοδομίας και τέχνης. Έτσι, στη θέση μας ταξινομικής τυπολογίας που φαίνεται να κυριαρχεί στις σχετικές σπουδές, και η όποια οδηγεί σε έκτενέστατους καταλόγους και προσεκτικές αποτυπώσεις, στά *Αποφόρητα* παρακολουθούμε μία διαδρομή που διαλέγεται ευθέως με την ιστορία.

Άπευθυνόμενος στο ευρύτερο κοινό, ο Πάλλας κάνει έναν διαρκή διάλογο με τον ιστορικό. Πολλά από τα σημαντικά ζητήματα που θέτει είναι προκλήσεις περισσότερο για τον ιστορικό παρά για τον αρχιτέκτονα ή τον αρχαιολόγο. Λίγα παραδείγματα επιτρέπουν να γίνει κατανοητό το νόημα και η σημασία αυτής της σύζευξης ιστορικών και μορφολογικών διαπιστώσεων.

Η πρώτη και καθοριστική αλλαγή στην πρώιμη χριστιανική τελετουργία, αυτή η όποια έθεσε ουσιαστικώς τις βάσεις για το λειτουργικό τυπικό και, συνακόλουθα, καθόρισε τις πρώιμες μορφές εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής, ήταν ο διαχωρισμός του δείπνου από τη

Θεία Εύχαριστία. Έχοντας πλήρη συνείδηση ότι η μέγιστη αυτή τομή στην πρωτοχριστιανική πρακτική έθεσε τα θεμέλια της χριστιανικής Λειτουργίας (σ. 10, 12, 44), ο Πάλλας θέτει το εύλογο ερώτημα της ιστορικής της καταβολής. Ίσχυρίζεται, όρθα κατά τη γνώμη μου, ότι αυτό συνέβη πολύ νωρίς, μετά τη δεύτερη δεκαετία του δεύτερου αιώνα. Άλλά η υπόθεσή του ότι αυτό έγινε για λόγους πρακτικούς και με την καλλιέργεια της χριστιανικής ευσέβειας, δεν είναι πειστική.

Η εύκολια και η συνήθεια καλούσαν τους χριστιανούς να τελούν το μυστήριο της Θείας Εύχαριστίας μετά το νυκτερινό δείπνο, όχι νωρίς το πρωί, και μάλιστα πριν ξημερώσει. Η διατάραξη αυτή της φυσιολογικής τάξης που διαχώρισε το δείπνο από τη Λειτουργία θα πρέπει να είχε πολύ σοβαρή αιτία.

Άπό τις παραξενιές της τύχης, που σπανίως παρατηρούνται όταν ο ιστορικός τις έχει μεγαλύτερη ανάγκη, συμβαίνει να γνωρίζουμε ότι η αλλαγή αυτή δεν έγινε για πρακτικούς λόγους, ούτε άλλωστε από υπέρμετρη ευσέβεια. Οι χριστιανοί του πρώιμου δεύτερου αιώνα υποχρεώθηκαν να διαχωρίσουν την αγάπη από την προσευχή επειδή έλαβαν αυτή την έντολη από την αυτοκρατορική διοίκηση. Η νυκτερινή θρησκευτική τελετή, που ολοκλήρωνε φυσιολογικά τους μόχθους της ημέρας, ήταν ύποπτη για τέλεση σοβαρών άδικημάτων – πιθανότητα ήθικης τάξης. Ευπειθείς οι πρώτοι χριστιανοί, αποδέχτηκαν άμέσως την πρόκληση, μεταθέτοντας το λατρευτικό μέρος της σύναξης το έπόμενο πρωί, ξεκλείδοντας από τον ύπνο τους. Όταν διακόσια περίπου χρόνια αργότερα οι χριστιανοί είχαν τη δυνατότητα να επανέλθουν στην άρχεγονη συνήθεια, ήταν πλέον πεπεισμένοι ότι η έωθινή λειτουργία ήταν η πατροπαράδοτη κληρονομία.

Τό δεύτερο παράδειγμα πρόσκλησης του ιστορικού σε διάλογο είναι εξίσου προκλητικό και ενδιαφέρον. Ο ιστορικός του πολιτισμού διαπιστώνει έκπληκτος ότι ο χριστιανισμός είναι μία από τις ελάχιστες θρησκείες που έχει εξοβελίσει από τη λατρεία του τον χορό και την πομπή. Η στοιχειώδης έπαφή με την άρχαία έλληνική θρησκευτικότητα (με την όποια ο έλληνας άναγνώστης είναι καλύτερα εξοικειωμένος) βεβαιώνει ότι η ευσέβεια εκδηλωνόταν άπαραγκλίτως με ύμνους, χορό και μαζικές πομπές. Ο χριστιανισμός ωστόσο, κράτησε μόν τους ύμνους, δημοουργικούς και άνανεώσιμους έως τό μέσο Βυζάντιο, καταπολέμησε ωστόσο τους χορούς και τις πομπές ως παραχώρηση (άν όχι ως προσχώρηση) στην ειδωλολατρία.

Η άπορία αυτή είχε άπασχολήσει ήδη από τον 19ο αιώνα τον Σάθα και άλλους έρευνητές, που έκαναν όξυδερκείς παρατηρήσεις για τα βυζαντινά θεάματα. Έπανερχόμενος στο θέμα αυτό ο Πάλλας, προσκομίζει πληροφορίες που βεβαιώνουν ότι τον ύστερο τέταρτο αιώνα, ο χορός μέσα στον χριστιανικό ναό δεν ήταν άποκλειστικό προνόμιο της αίρεσης (σ. 16 κ.έ.). Η βασική του πρόταση (άπολύτως πειστική) ανιχνεύει τη μετάβαση άνάμεσα στον πέμπτο και τον έκτο αιώνα

ἀπό μιά ἐνθουσιαστική συμμετοχή τῶν πιστῶν σέ μιά παθητική, πού μετατρέπει τή Λειτουργία ἀπό συμμετοχικό δρώμενο σέ ἰσορροπημένο θέαμα (σ. 34).

Πολλά ἔχει νά διδαχτεῖ ὁ ἀνυποψίαστος ἀναγνώστης γιά τή μετάθεση τῆς πομπικῆς καί μαζικῆς προσέλευσης τῶν πιστῶν στό ναό γιά τήν τέλεση τῆς Λειτουργίας στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ. Συρρικνωμένες καί ἀγνώριστες, οἱ πομπές (καί ὁ χορός) ἐπιζοῦν ἕως σήμερα, ὄχι μόνο στίς λιτανεῖες καί τήν περιφορά τοῦ Ἐπιταφίου ἀλλά στή Μικρά καί Μεγάλη Εἰσοδο, ὅπου λιτανεύονται τό Εὐαγγέλιο καί τά εὐχαριστιακά δῶρα. Ἐπίσης, πύο θεαματικά, θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε, στή βάπτιση, τόν γάμο καί τή χειροτονία τῶν ἱερέων. Ὁ Πάλλας ἐνδιαφέρεται θεβαίως γιά τίς ἐπιπτώσεις πού εἶχε ἡ ἐξέλιξη αὐτή στίς μορφές τῶν κτισμάτων καί τίς χρήσεις τῶν χώρων.

Τρίτο καί σημαντικότερο ἐπίσης παράδειγμα εἶναι ἡ μορφή πού ἔλαβε στό χριστιανικό κόσμο ἡ θυσία, μέ τήν προσφορά δῶρων. Ὁ Πάλλας δέν συζητᾷ τή μετάβαση ἀπό τή αἱματηρή θυσία, πού κυριαρχοῦσε σέ ὁλόκληρο σχεδόν τόν ἀρχαῖο κόσμο (περιλαμβανομένου, θεβαίως, τοῦ Ἰουδαϊκοῦ), στήν ἀποκλειστικῶς ἀναίμακτη θυσία τῶν χριστιανῶν. Τή θεωρεῖ προφανῶς ἀπολύτως δεδομένη (μολονότι θά μπορούσε κάποιος νά ἰσχυριστεῖ ὅτι εἶναι βαθύτατα προβληματική, ἐφόσον οὐδέποτε τήν ἀπαίτησε ἡ τήν ὑπέδειξε ὁ Ἰησοῦς). Προσκομίζει ὡστόσο πλῆθος τεκμήρια γιά τήν ἀρχική ποικιλία καί τήν πολυμορφία τῶν προσφερομένων δῶρων, τά ὁποῖα περιλάμβαναν τά ζῶα, γιά νά ἐξηγήσει τήν ἀναγκαιότητα τῶν προσκισμάτων (πρόθεση καί διακονικό). Ἐπίσης τίς σταδιακές μεταθέσεις τους πρὶν καταλήξουν στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ, σέ ἐποχές πού τά δῶρα ἀποτελοῦνταν πλέον ἀποκλειστικῶς ἀπό ἄρτους, οἶνο, ἔλαιον καί θυμίαμα (σ. 24-5).

Μέ παρόμοιους συσχετισμούς ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν καί λειτουργικῶν πρακτικῶν, προσεκτικά ἐνταγμένους μέσα σέ ἱστορικές συγκυρίες, ὁ Πάλλας συζητᾷ θέματα ὅπως ἡ ἁγία Τράπεζα καί τό εἰκονοστάσιο, πού ὑψώθηκε σταδιακῶς ὡστε νά ἀποκόψει ὀπτικά τοὺς πιστοὺς ἀπό ὅσα συντελοῦνταν στό ἱερό (σ. 33). Συχνά μάλιστα οἱ συνήθειες τῶν Δυτικῶν φωτίζουν καλύτερα τίς πρωτοχριστιανικές πρακτικῆς, ἀπ' ὅσο οἱ νεωτερισμοὶ τῶν Ἀνατολικῶν, πού αὐτοσυστήνονται ὡς θεματοφύλακες τῆς παράδοσης.

Στό δεύτερο καί τό τρίτο κεφάλαιο, ὁ Πάλλας ἀσχολεῖται συστηματικότερα μέ θέματα ἀρχιτεκτονικῶν τύπων καί μορφῶν, ἐπανερχόμενος πάντως πολλές φορές στίς προσφιλεῖς του μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Τά παραδείγματα πολλαπλασιάζονται καί ἡ γνώριμη στοὺς ἀρχαιολόγους τυπολογία καταλαμβάνει ἀναγκαστικά ἀρκετὴ ἔκταση. Ἡ ἀποτίμηση τῶν παρατηρήσεων στά κεφάλαια αὐτά, καθῶς καί στό σημαντικότατο τέταρτο, ὅπου ἐξετάζεται ἐιδικῶς ἡ περίπτωση τῆς ἁγίας Σοφίας, ἀπαιτεῖ ἐιδικές γνώσεις, ὅπως ἄλλωστε τά κεφάλαια γιά τή γλυπτική, τά ψηφιδωτά καί τίς τοιχογραφίες. Ὁ μὴ ἐιδικός ἀναγνώστης θεβαίωvεται πά-

ντως καί πάλι ὅτι στή θέση μιᾶς μορφοκρατικῆς προσέγγισης, προκρίνεται, κατὰ κανόνα, μιά ἱστορική καί κοινωνική. Ἡ ποικιλία τῶν μορφῶν καί τῶν τύπων δέν ὑποτάσσεται (ἢ δέν ὑποτάσσεται πάντα) στίς προσφιλεῖς ἐρμηνεῖες τῶν ἀρχαιολόγων γιά ἐπιρροές καί ἐπιδράσεις. Σημαντικότερη θέση στά ἐρμηνευτικά σχήματα τοῦ Πάλλα ἔχει ἡ διερεύνηση τῶν πολιτικῶν κέντρων ἐξουσίας.

Πράγματι ὁ ἀναγνώστης ἄλλων ἐργασιῶν μένει μέ τήν ἐντύπωση ὅτι οἱ ἐπιλογές τῶν ἀρχιτεκτονικῶν τύπων στή ναοδομία εἶναι ἀποτέλεσμα πρωτίστως ἐλεύθερων ἐπιλογῶν, αἰσθητικῶν ἀντιλήψεων ἢ κατασκευαστικῶν δεξιότητων. Ἡ πλούσια καί σύνθετη ἱστορία τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου, μέ τίς διαδοχικές κατακτήσεις, δέν ἀναδεικνύεται πάντα ὡς καθοριστικός παράγοντας στίς ἀρχιτεκτονικές ἐπιλογές. Ἀκόμα καί ὁ Πάλλας καθυστερεῖ πολύ νά θυμίσει στοὺς ἀναγνώστες του μιά ἐξαιρετικά σημαντικὴ λεπτομέρεια. Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ ἐλληνικοῦ χώρου, πού ὑπαγόταν πολιτικά στό ρωμαϊκό κράτος τῆς Ἀνατολῆς, θρησκευτικῶς ὑπαγόταν στή δικαιοδοσία τοῦ πάπα τῆς Ρώμης, ἕως τόν ὄγδοο αἰῶνα (σ. 137). Ἡ ἐπίπτωση τοῦ διχασμοῦ αὐτοῦ σέ ζητήματα λατρείας, ἀρχιτεκτονικῆς καί τέχνης δέν καθίσταται πάντα σαφῆς.

Παρομοίως ὁ Πάλλας δίνει τήν ἐντύπωση ὅτι, μέ πρόθεση νά ἀναδείξει τήν ἰδεολογική (αὐτοκρατορική;) σημασία πού ἀπέκτησε ὁ τροῦλος (μέ ὅλες του τίς παραλλαγές) στήν ἐλληνική ναοδομία, ἀποσιωπᾷ κυριολεκτικῶς τό πλῆθος τῶν ἐπιπεδόστεγων ναῶν. Καί ὁμως, ὁ ἐπισκέπτης ἀπαντᾷ ἑκατοντάδες ναοὺς χωρὶς τροῦλους ἢ θόλους σέ πολλά μέρη τῆς Ἑλλάδας καί μάλιστα τίς Κυκλάδες, πού βρέθηκαν γιά μεγάλη περίοδο ὑπὸ δυτικὴ κατοχή. (Πβ. τή φωτογραφία ἐνός τυπικοῦ ἐπιπεδόστεγου ναοῦ στή σελίδα 129, ὅπου ὁμως δέν γίνεται λόγος γιά τή στέγη.)

Ἡ ἐπίδραση τῶν δυτικῶν προτύπων εἶναι γενικότερα ὑποβαθμισμένη. Ἐτσι ἐλάχιστος λόγος γίνεται γιά τίς λεγόμενες δίδυμες ἐκκλησίες πού ἀπαντοῦν στήν Κρήτη καί πολλά ἄλλα νησιά, γιά τίς ὁποῖες ἔχει διατυπωθεῖ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὑπηρετοῦσαν ἀνάγκες παράλληλης λειτουργίας δυτικῶν καί ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν. Ἀκόμα καί γιά τήν εἰσαγωγή τῶν κωδωνοστασίων ὑπὸ τήν ἐπίδραση τῆς δυτικῆς πρακτικῆς ἐλάχιστος λόγος γίνεται. Ἡ παράληψη αὐτὴ εἶναι ἐντυπωσιακή, ἐφόσον ἡ προσθήκη κωδωνοστασίων ἀλλάξε ριζικῶς, ὄχι μόνο τήν ἐξωτερικὴ μορφή τῶν ἐλληνικῶν ναῶν, ἀλλά καί τήν ἴδια τήν ἀρχιτεκτονικὴ τους δομή.

Τά Ἀποφόρητα τοῦ Δημήτρη Πάλλα εἶναι μιά διαρκῆς πρόκληση καί μιά πρόσκληση σέ συζήτηση πού δέν μπορεῖ νά ἐξαντληθεῖ σέ μιά σύντομη παρουσίαση, μάλιστα ἀπὸ ἓναν παντελῶς μὴ ἐιδικό σέ θέματα χριστιανικῆς ναοδομίας καί τέχνης. Μόνη πρόθεση αὐτοῦ τοῦ σημειώματος εἶναι νά ἐπισημάνει σέ ἄλλους μὴ ἐιδικούς ὅτι τά θέματα πού θίγει τό εὐπαρουσίαστο αὐτό βιβλίον ἀφοροῦν πολλοὺς πού δέν τό ὑποψιάζονται.

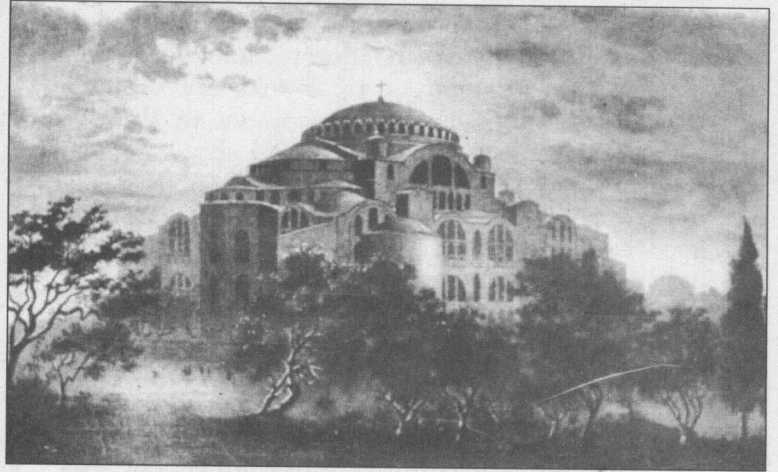

ΛΕΙΑ ΒΙΤΑΛΗ

Ίερή παγίδα. Τό απόκρυφο χρονικό τῆς Κωνσταντινούπολης

Ἐκδόσεις Πατάκη, Ἀθήνα 2007

τῆς Γιάννας Κατσιαμπούρα

Ἡ βυζαντινή εἶναι μιά περίοδος πού ἐλάχιστα ἔχει ἀποτελέσει θέμα γιά τή σύγχρονη ἑλληνική πεζογραφία. Καί παρά τήν πρόσφατη ἀνθησι-ση τοῦ εἶδους τοῦ ἱστορικοῦ ἀφηγήματος, πολύ λίγες εἶναι οἱ προσπάθειες –καί ἀκόμη πιά εὐάριθμες οἱ ἀξιόλογες– πού ἔχουν ὡς θεματικό τους ἐπίκεντρο τό Βυζάντιο. Κι ἐννοῶ ἀξιόλογα τά μυθιστορήματα πού ἐκτός τῶν ἄλλων κατάφεραν νά ἀποδώσουν μέ πειστικότητα τίς ἰδιαιτερές συνθήκες τῆς ἐποχῆς, ἀναπλάθοντας τόσο τήν καθημερινότητα ὅσο καί τό ἀνάλογο ἰδεολογικό καί πνευματικό ὑπόβαθρο τῶν ἀνθρώπων, ἀποφεύγοντας ἀναχρονισμούς καί πρωθύστερες ἐρημνείες, ὅσο αὐτό ἦταν δυνατόν, ἀν ὑπολογίσει κανεῖς καί τό γεγονός ὅτι ἡ περίοδος ἔχει ἀντιμετωπιστεῖ πολλές φορές μέ στερεότυπα.

Ἡ Λεῖα Βιτάλη στό μυθιστόρημά της *Ίερή παγίδα* ἐπιλέγει νά ἀσχοληθεῖ μέ τήν τελευταία περίοδο τοῦ Βυζαντίου, τά χρόνια πρῖν καί ἀμέσως μετά τήν ἄλωση. Ἐπιλέγει ἐπίσης νά ἀσχοληθεῖ μέ μιά οἰκογένεια ἀπό τίς ἐπιφανέστερες της Κωνσταντινούπολης, αὐτή τοῦ Λουκά Νοταρά. Ὁ Λουκάς Νοταράς, μέ τόν τίτλο τοῦ μεγάλου δούκα, εἶχε βαρύνοντα ρόλο στήν ἀλωση, ἀπό τήν πλευρά τῶν ἀνθενωτικῶν (ἀπό τό χρονικό ἄλλωστε τοῦ Δούκα τοῦ ἀποδίδεται ἡ ἐμβληματική ρήσις «Κρειττότερόν ἐστί εἶδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακίολιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικήν»). Σύμφωνα μέ τά χρονικά, ὁ Νοταράς ἐκτελέστηκε μαζί μέ τούς δύο γιούς του ἀπό τόν Μωάμεθ Β΄ λίγες ἡμέρες

μετά τήν κατάληψη τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐνῶ εἶχε προλάβει νά φυγαδεύσει στή Βενετία τήν κόρη του Ἄννα μέ τό μεγαλύτερο μέρος τῆς περιουσίας του. Ἡ Ἄννα Νοταρά ἔχει καταγραφῆ ὡς Μαικήνας τῶν γραμμάτων στή Βενετία, ἀφοῦ συμμετεῖχε χορηγώντας τίς ἐκδόσεις τῶν Καλλιέργη καί Βλαστοῦ.

Ἡ Βιτάλη θέτει στό ἐπίκεντρο τῆς διήγησής της τόν μικρότερο γιό τοῦ Νοταρά, τόν Ἰάκωβο, τόν ὁποῖο, σύμφωνα μέ μιά παράδοση, εἶχε ζητήσει ὁ Μωάμεθ γιά τό χαρέμι του. Ἡ ἄρνηση τοῦ Λουκά Νοταρά νά συναινέσει σέ μιά τέτοια προοπτική ἦταν ἡ αἰτία γιά τήν ἐκτέλεσή του, σύμφωνα μέ αὐτή τήν παράδοση, ἡ ὁποία ὡστόσο δέν ἀναφέρεται στόν μετέπειτα βίο τοῦ Ἰάκωβου. Ἡ Βιτάλη, υἱοθετώντας αὐτή τήν ἐκδοχή, παρακολουθεῖ τήν πορεία τοῦ Ἰάκωβου ἀπό τά χρόνια πρῖν ἀπό τήν ἄλωση στήν πολιορκία, ἀπό ἐκεῖ στό χαρέμι, στήν καταγωγή τῆς Βενετίας, στήν ἐπανασύνδεσή του μέ τίς ἀδελφές του πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ, στόν κομβικό ρόλο γιά τήν ἴδρυση τῆς ἑλληνικῆς ἀδελφότητας πού τοῦ ἀποδίδει ἀλλά καί στήν ἐπιστροφή του στήν Κωνσταντινούπολη γιά νά ἐκδικηθεῖ τό θάνατο τοῦ πατέρα του. Ἡ διήγησις, «ἀπόκρυφο χρονικό» κατά τόν τίτλο, εἶναι ἀπό τήν πλευρά τῆς μικρῆς ἀδελφῆς τοῦ Ἰάκωβου, πού ἐπικοινωνεῖ μεταφυσικά μέ τόν ἀδερφό της καί τίς δικές του σκέψεις κατά τό μεγαλύτερο μέρος κοινοποιεῖ, σύμφωνα μέ τό λογοτεχνικό εὖρημα τῆς συγγραφῆς.

Τό ἐγχείρημα φαίνεται ἐνδιαφέρον. Πρόκειται γιά τούς ἥρωες μιά περιόδου κρίσης, ὅπου τίποτα δέν μπορεῖ νά εἶναι ξεκάθαρο, οἱ ἀβεβαιότητες ἐντείνονται,

μαζί και οί συγκρούσεις πού παίρνουν ἀκραίες μορφές. Οί ἐξωτερικές αὐτές συνθήκες δροῦν καταλυτικά στους πρωταγωνιστές και στήν ἀναμέτρησή τους μέ δυσκολίες πού πολλές φορές τούς στεροῦν τήν ἐλεύθερη βούληση ἢ τούς ὀδηγοῦν σέ θεβιασμένες ἀποφάσεις.

Ὡστόσο, τό μυθιστόρημα τῆς Βιτάλη δέν καταφέρνει νά σταθεῖ μέ ἰδιαίτερες ἀξιώσεις και νά ἐξελιχθεῖ μέ τό ἀναμενόμενο ἐνδιαφέρον πού θά εἶχε μιά τέτοια προσπάθεια. Βασικό μειονέκτημα εἶναι και ἐδῶ κατ' ἀρχήν ἡ μή πειστική ἀναπαράσταση τῆς ἐποχῆς, ὅπως προαναφέρθηκε. Τά ἀλλεπάλληλα ἱστορικά λάθη στό ἀφήγημα γίνονται ἐνοχλητικά κάποια στιγμή, ὅπως και οί ἀπροσεξίες, ἀκόμη και σέ λεξιλογικό ἐπίπεδο (ὁ χῶρος δέν ἐπιτρέπει μιά λεπτομερή καταγραφή, ἀλλά π.χ. ἐκφράσεις και λέξεις ὅπως «ὀπορτουμιστής» ἢ «κάνουμε τήν πάπια» ἀπό τό στόμα μιᾶς Βυζαντινῆς γόνου τῆς ἀνώτερης τάξης ξενίζουν...). Λόγω ἀκριβῶς και αὐτῶν τῶν ἀναχρονισμῶν ἡ ἀφηγήτρια, τήν πρωτοπρόσωπη διήγηση τῆς ὁποίας παρακολουθοῦμε, δέν μπορεῖ νά σταθεῖ ὡς πειστικός χαρακτήρας. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ ρόλος πού τῆς ἔχει ἀποδοθεῖ ἀπό τή Βιτάλη, τοῦ πανελόπτη ἀφηγητῆ, δέν ὀλοκληρώνεται, καθώς ἐμφανίζονται μιά σειρά ἀντιφάσεις στό ἀφηγηματικό ἐπίπεδο, ἀνεξήγητα κενά και χαρακτηριστικά πού ἦταν ἀδύνατο νά τή διακρίνουν.

Οί χαρακτήρες πού δομεῖ ἡ συγγραφέας εἶναι ἕνα ἄλλο πρόβλημα. Προαναφέρθηκε τό ἐνδιαφέρον πού θά εἶχε μιά τέτοια προσπάθεια πού θά ἀναδείκνυε τή στάση και συμπεριφορά τῶν ἀνθρώπων σέ συνθήκες κρίσης και τούς ὅρους πού τίς διαμορφώνουν και καθορίζουν. Παρ' ὄλ' αὐτά, τό συγκεκριμένο κείμενο δέν καταφέρνει νά ἀναδείξει αὐτά ἀκριβῶς τά στοιχεῖα και τόν ἀντίστοιχο προβληματισμό, μέ ἀποτέλεσμα τά πρόσωπα νά μένουν μετέωρα, χωρίς ὁ ἀναγνώστης νά μπορεῖ νά παρακολουθήσει τήν ἐσωτερική πορεία τους και ὡς ἐκ τούτου νά τά κατανοήσει, μέ βάση τά κίνητρά τους και τήν ἰδιαίτερη σκευή τους, πού καθορίζεται ἀπό τό κοινωνικό και πολιτισμικό τους φορτίο.

Μέ τήν τέτοιου εἶδους πραγματεύση, ἕνα ἐνδιαφέρον ὑλικό, πού θά μπορούσε νά χρησιμεύσει ὡς ἀφορμή γιά ἕναν εὐρύτερο προβληματισμό (γιά τίς σημερινές συνθήκες ὅπως θέτει ὡς στόχο ἡ συγγραφέας σέ συνέντευξή της στήν *Ἐλευθεροτυπία*, 26.2.2007), τουλάχιστον σέ ζητήματα ἐξουσίας, πολιτικῶν συσχετισμῶν και προσωπικῶν στάσεων μένει ἀνεκμετάλλευτο κι ἀπλῶς συντελεῖ σέ περαιτέρω συγχύσεις.

Βέβαια, ἕνα ἱστορικό μυθιστόρημα δέν εἶναι και δέν μπορεῖ νά εἶναι ἱστορική πραγματεία. Θά μπορούσε ὅμως νά λειτουργήσει σάν πεδίο κίνησης τῶν προσώπων μέσα στόν ἱστορικό χῶρο, νά δείξει τίς ἀντιφάσεις τους τήν ἀμείλικτη δραματικότητα πού τούς ἐπιφυλάσσει ἡ Ἱστορία. Ἐδῶ ἀπλῶς *Ἡ Τερεῖ παγίδα* εἶναι ἐκκεντρικό story.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Ἐνός λεπτοῦ ἀτάκα

Τήν Πέμπτη, στίς 12 Ἰουλίου, ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Ἰδρύματος «Παῦλος Μπακογιάννης» και μέ πρωτοβουλία τῆς Ντόρας Μπακογιάννη, διοργανώθηκε συμπόσιο μέ τίτλο: «ἐνός λεπτοῦ μαζί» στήν διάρκεια τοῦ ὁποίου «36 κορυφαίες προσωπικότητες ἀπό τόν χῶρο τῶν τεχνῶν και τῶν γραμμάτων ἀντάλλαξαν ἀπόψεις, ἐμπειρίες και σκέψεις γιά τήν Ελλάδα τοῦ σήμερα και τοῦ αὔριο, γιά τήν κοινωνία και τόν πολιτισμό». Οί καλεσμένοι διανοούμενοι και καλλιτέχνες - κυρίως ἀπό τό χῶρο τοῦ θεάματος - εἶχαν στή διάθεσή τους ἕνα λεπτό γιά νά καταθέσουν τήν ἀπάντησή τους στό ἐξῆς πρωτότυπο ἐρώτημα: «Ἐλλάδα 2007 και μετά... Τί θά κρατοῦσα, τί θά ἀλλάζα». Τή διάρκεια τῶν τοποθετήσεων τήν ὄριζε ὁ στίχος τῆς Κικῆς Δημιουλά, «Ἐνός λεπτοῦ μαζί», ὁ ὁποῖος ἦταν και τίτλος τῆς συνάντησης. Ἡ ἰδέα και ἡ πρόσκληση ἦταν πρωτοβουλία τῆς ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν Ντόρας Μπακογιάννη, πού τηλεφώνησε, μάλιστα, ἡ ἴδια προσωπικά στους συμμετέχοντες. Οί παρευρισκόμενοι ἀναπτύσσονταν σέ ὁμόκεντρος κύκλους, καλλιτέχνες- διανοούμενοι, και ἐκπρόσωποι Τύπου. Τήν ἐπόμενη μέρα, τό ρεπορτάζ τῶν ἐφημερίδων δέν παρέλειψε νά σημειώσει τά εἰδικά ἐφέ τῆς ἐκδήλωσης: «Ὁ φωτισμός ὑδάτινος. Ἰριδισμοί τοῦ μπλέ ἀντανακλοῦσαν στους τοίχους τοῦ κτιρίου, δίνοντας τήν αἴσθηση τῶν κυματισμῶν τοῦ νεροῦ». Θά ἦταν ἴσως ἄδικο νά «τσουβαλιάσουμε» ὅλους τούς καλοπροαίρετους - ἐλπίζω- συνομιλητές τῆς κ. Μπακογιάννη, μέ ἕναν τρόπο πού θά γελοιοποιούσε τήν παρουσία τους και τή συμμετοχή τους. Οί ἀπαντήσεις τους, ἄλλωστε, πού τώρα ἐκτιθενται και σέ ἀντίστοιχη ἱστοσελίδα, εἶναι ἀπό μόνες τούς ἀρκετά εὐγλωττες γιά νά σχηματίσει κανεῖς γνώμη γιά τό ἐπίπεδο αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ γύρω ἀπό τόν δημόσιο βίο τῆς χώρας. (Ὁ πειρασμός πάντως μέ σπρώχνει νά ἀναφέρω μόνο μιά «δαθυστόχαστη» ρήση, διατυπωμένη διά στόματος συμπαθοῦς ἠθοποιοῦ: «θά ἀλλάζα τόν ἐαυτό μου»!!!) Ἡ στήλη αὐτή, ὅμως, δέν ἀσχολεῖται μέ τίς κριτικές ad hominem ἀλλά μέ τήν κριτική ad rem. Γι αὐτό, θά ἦταν καλό νά ὑπενθυμίσουμε στό εὐαγές Ἰδρυμα πῶς ἡ τέχνη και ἡ διάνοηση στή νεότερη Ελλάδα ἔχει διανῶσει μέ ἀρκετή ἐπιτυχία τό κρίσιμο διάστημα πού χωρίζει τήν κριτική σκέψη ἀπό τή μιντιακή παρλάτα. Ὑπάρχουν πίσω μας χιλιάδες τυπωμένες σελίδες μέ τίς ἀπόψεις σημαντικῶν διανοουμένων και καλλιτεχνῶν πού κατέθεσαν και καταθέτουν χρόνια τώρα τίς σκέψεις τους γιά τά ζητήματα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Ἄς τίς μελετήσουν και αὐτές, μακριά ἀπό τούς «ιριδισμούς τοῦ μπλέ» πολιτισμοῦ και μακριά ἀπό τήν «ἐνός λεπτοῦ» ἀτάκα.

Γιάννης Παπαθεοδώρου